

ULIP D

ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE POLİTİKA DERGİSİ
THE JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS AND POLITICS

Ocak 2023 Cilt 3 Sayı 1
January Volume 3 Issue 1

ISSN: 2792-0674

E-ISSN: 2792-0674

Yayının Türü : Süreli-Yılda iki sayı olarak yayımlanır.
(Type of publication) Uluslararası hakemli bir dergidir.

Sahibi : Uluslararası İlişkiler ve Politika Derneği
(Owner)

Editörler : Editör
(Editors) Prof. Dr. Zafer AKBAŞ

Editör Yardımcıları
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hüsrev ÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi Şahin ÇAYLI
Dr. Öğr. Gör. Veysel BABAHANOĞLU

Teknik Editör& : Levent ÖZDEMİR
Mizanpaj Editörü
(Technical &
Layout Editor)

E- mail : ulipodergisi@gmail.com

Web : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulipod>

Uluslararası İlişkiler ve Politikalar Dergisi

Kamu yararını gözetilen ve kâr amacı gütmeyen, ücretsiz, erişime açık, çift - körleme hakemlik ilkelerine uygun uluslararası hakemli bir dergi olup, uluslararası ilişkiler, uluslararası politika, siyasi tarih, devletler hukuku, güvenlik çalışmaları, bölge çalışmaları, göç çalışmaları, diplomasi, ekonomi politik, dış politika ve siyaset bilimi alanlarında literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu dergide yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi şu dizinlerde taranmaktadır: ASOS, Academindex, Index Copernicus International (ICI), Index of Academic Documents (IAD), İdealonline

İÇİNDEKİLER
(Contents)

SURİYE İÇ SAVAŞI'NIN TÜRKİYE'NİN GÖÇ POLİTİKASINA ETKİLERİ1-13
THE EFFECTS OF THE SYRIAN CIVIL WAR ON TURKEY'S MIGRATION POLICY
İrem ALGEDİK & Pelin ALİYEV

KORONAVİRÜS PANDEMİSİNİN AB ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ14-24
THE INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC ON THE EU
İbrahim GÜNDÜZ

SUDAN'DA POSTKOLONYAL MÜDAHALELER25-40
POSTCOLONIAL INTERVENTIONS IN SUDAN
Ömer Faruk SERTEL & Mustafa ATATORUN

KİMLİK ÜZERİNDEN TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI (1991-2011).....41-49
TURKEY'S SYRIA POLICY OVER THE IDENTITY (1991-2011)
Selim YEŞİLTAŞ

MONTRÖ SÖZLEŞMESİ BAĞLAMINDA KARADENİZ'DE TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ50-67
TURKEY-RUSSIA RELATIONS IN THE BLACK SEA IN THE CONTEXT OF THE MONTREUX CONVENTION
Melih DİNÇER

SURİYE İÇ SAVAŞI'NIN TÜRKİYE'NİN GÖÇ POLİTİKASINA ETKİLERİ¹

THE EFFECTS OF THE SYRIAN CIVIL WAR ON TURKEY'S MIGRATION POLICY

İrem ALGEDİK*

Pelin ALİYEV**

Özet

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi

07.12.2022

Kabul Tarihi

30.12.2022

Bu çalışmanın amacı, Suriye İç Savaşı'nın Türkiye'nin göç politikasını yasal ve kurumsal açıdan nasıl etkilediğini tespit etmektir. 2011 yılında Kuzey Afrika'da başlayan muhalif hareketler, kısa bir süre sonra Suriye'ye sıçramış ve ülkede bir iç savaşın çıkmasıyla sonuçlanmıştır. İç savaş neticesinde milyonlarca Suriyeli ülkelerini terk ederek başka devletlere sığınmak zorunda kalmıştır. Bu devletlerden biri de Türkiye olmuştur. Yoğun bir göçe maruz kalan Türkiye, bu süreci yönetebilmek amacıyla göç politikasını yeniden yapılandırmak zorunda kalmıştır. Türkiye daha kalıcı, kurumsal, örgütlü ve sivil toplum kuruluşlarıyla koordineli çalışmalar yürütülen bir göç politikasını hayata geçirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin sığınmacılara hoşgörülü bir yaklaşım gösterdiği, sığınmacıların eğitim, gıda, sağlık, barınma gibi temel ihtiyaçlarını dikkate alarak insani değerlerle uyumlu politikalar geliştirdiği gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Suriye İç Savaşı, Sığınmacı, Türkiye, Göç Politikası

Abstract

Research Article

Received

07.12.2022

Accepted

30.12.2022

The aim of this study is to determine how the Syrian Civil War affected Turkey's immigration policy legally and institutionally. The opposition movements that started in North Africa in 2011 spread to Syria after a short time and resulted in a civil war in the country. As a result of the civil war, millions of Syrians had to leave their country and seek refuge in other states. One of these states was Turkey. Turkey, which was exposed to an intense migration, had to restructure its migration policy in order to manage this process. Turkey has implemented a more permanent, institutional, organized and coordinated migration policy with non-governmental organizations. In addition, it has been observed that Turkey shows a tolerant approach to asylum seekers and develops policies compatible with human values, taking into account the basic needs of refugees such as education, food, health and shelter.

Keywords: Migration, Syrian Civil War, Asylum Seekers, Türkiye, Migration Policy

¹ Bu çalışma, İrem Algedik'in Hasan Kalyoncu Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Pelin Aliyev danışmanlığında yürüttüğü "Suriyeli Sığınmacıların Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerine Etkileri" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

* Uzman, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, algdkirem22@outlook.com, ORCID: 0000-0001-5477-6160

** Dr.Öğr.Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, pelin.aliyev@hku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2466-2132

Giriş

Siyasal, toplumsal, ekonomik, doğal afet, iklim değişikliği, güvenlik, çatışma, savaş gibi pek çok nedenle ortaya çıkabilen göç; bulunulan yerin bireysel ya da kitlesel olarak terk edilerek aynı devlet içinde veya farklı devletler arasındaki konum değişikliğidir (IOM, 2022; TDK, 2022; Koçak ve Terzi, 2012; Aksoy, 2012). Bu yer değiştirme hareketi, salt göç eden kişiyi etkilemez. Gerek göç veren gerekse göç alan yerler de siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel ve güvenlik gibi çeşitli boyutlarda bu süreçten etkilenir (Ekici ve Tuncel, 2019: 51). Son on yılda Türkiye, tarihinin en yoğun göçüne maruz kalmıştır. Milyonlarca Suriyeli, iç savaşın yarattığı çatışma dolu, güvensiz ve istikrarsız ortamı terk ederek Türkiye'ye yönelmiştir. Türkiye, başından itibaren Suriyeli sığınmacıların temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere gerekli adımları atmış, uluslararası toplumu da bu yönde gerekli önlemleri almaya teşvik etmiştir. Literatürde genel eğilimin bu nüfus hareketinin göç alan ülkeye etkilerinin araştırılması yönünde olduğu gözlenmektedir. Bunun en önemli nedeni ise, göç alan ülkelerin göç verenlere nazaran daha fazla etkilendiğinin genel olarak kabul edilmesidir. Yoğun göç hareketleri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve güvenlik etkilerini minimum seviyede tutmak için Türkiye gibi ülkelerin göç politikalarını gözden geçirerek yeniden yapılandırmalarını gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada, Suriyeli sığınmacıların Türkiye'nin göç politikasını yasal ve kurumsal açıdan nasıl etkilediği ve Türkiye'nin süreci daha etkili yönetebilmek amacıyla ne tür adımlar attığı tespit edilmektedir.

Suriye'den gelen kitlesel göçün Türkiye'ye etkilerinin akademik çevrede sıklıkla araştırılan bir konu olduğu gözlenmektedir. Suriye İç Savaşı kaynaklı göçün Türkiye'de kentleşme sürecine etkileri (Lale, 2022), ekonomik etkileri (Kaya ve Aydın, 2021), sosyo-kültürel etkileri (Kaypak ve Bimay, 2016), demografik yapıya etkileri (Salmaşur ve Şahin, 2020) üzerine bir dizi akademik çalışma bulunmaktadır. Ancak Suriye İç Savaşı özelinde kitlesel göçün yasal ve kurumsal açıdan göç politikalarını nasıl etkilediğini inceleyen çalışmalar oldukça sınırlıdır. Oysa yasal ve kurumsal çerçeve, göç politikalarının temelidir. Göçün çok boyutlu etkilerini sınırlamanın yollarından biri göç politikalarının yasal ve kurumsal çerçevesinin niteliğidir. Bu öneme istinaden bu çalışmada Suriye İç Savaşı'nın Türkiye'nin göç politikalarını yasal ve kurumsal açıdan nasıl etkilediği sorusuna cevap aranmaktadır.

Çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır: İlk olarak, ana hatlarıyla Türkiye'nin göç politikası incelenmekte, ardından Suriye İç Savaşı ve Suriyeli sığınmacılar meselesi ele alınmakta, son olarak Suriye İç Savaşı sonrası Türkiye'nin göç politikası irdelenmektedir. Bir nitel araştırma örneği olan bu araştırma esnasında yasal mevzuat gibi birincil kaynaklar ile konu ile ilgili makale, kitap, rapor gibi ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır.

1. Ana Hatlarıyla Türkiye'nin Göç Politikası

Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca pek çok göç hareketine ev sahipliği yapmıştır. Göçmenler için önemli bir rota haline gelen Türkiye, tam da bu nedenle farklı bölgelerden gelen göç akınlarına yönelik çeşitli politikalar geliştirmektedir. Türkiye'de göç politikasının inşasına yönelik hayata geçirilen yasal düzenlemelerden ilki, 1934 yılında kabul edilen İskân Kanunu'dur. 2510 sayılı Kanun olarak da bilinen bu düzenleme, başka devletlerden Türkiye'ye göç eden ve Türk olmayan kişilerin ülke içerisinde mevcut kalma koşullarına yönelik uygulanacak prosedürleri ve şartları ortaya koyan ilk yasal düzenlemedir. Kanun'da göç eden kişiler için, mecbur kalma durumu ve zaruri kıstasları yer almaktadır. Kanun kapsamında, başka devletlerden Türkiye'ye gelen göçmenleri ve Türk kültür anlayışı saptanmayan kişilerin Türk Hükümeti tarafından belirlenen kasaba, mahalle gibi yerleşim merkezlerine gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu Kanun'da, asıl amaçlanan Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, savaş sonrasında azalan nüfusun Türk bağı ve soyu taşıyan muhacirlerle karşılanması, ayrıca Türk kültürünün gelişiminin başka ülkelerde bulunan Türklerin ülkeye çağırılmasıyla kültürü tanıyan göçmenlerin yerleştirilmesidir (Şakacı ve Özkaya, 2021: 252).

Bir diğer yasal düzenleme, 1950 yılında yürürlüğe giren Pasaport Kanunu'dur. Kanun; Türkiye'ye geliş-gidiş yapan Türk olmayan kişiler ve Türk vatandaşlığında olan kişiler için belirli bir pasaport ya da belgeyi temin etmeleri gerekçesi ile oluşturulmuştur. Bu sayede ülkeye giriş ve çıkış yapan kişiler resmi olarak belgelenmiş olacaktır. Resmi bir belge ya da pasaportun Türk hükümetince denetlenmesinin yapılacağını, pasaport veya belgeye sahip olmayan başka ülke vatandaşlarının Türkiye'ye girişlerine izin verilmeyeceği açıklanmıştır. Mülteci ve sığınmacı kişiler için yapılan düzenlemelerde, kişilerin yasal olmayan yollarla ülkeye giriş gerçekleştiremeyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca Kanun'da, pasaportun oluşturulmasına yönelik esaslar, pasaportu temin etmek için gerekli resmi işlemler, pasaport yerini alabilecek vesika formunda belgelerin düzenlenmesi ve başka ülkelere Türkiye üzerinden gitmeleri halinde pasaport yükümlülüklerince uygulanacak işlemler açıklanmaktadır. Aynı yıl yayınlanan ve yürürlüğe giren 5683 sayılı Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun kapsamında ise önceden belirlenmiş olan hükümler çerçevesinde alınan pasaport ile yabancıların ülkeye girişleri, ülke sınırları dahilindeki seyahatleri, ikametleri, medeni durumlarındaki değişiklikler gibi düzenlemeler yer almıştır. Her iki kanunda da Türkiye'ye sığınan göçmenlerle ya da yasadışı gelen göçmenlerle ilgili bir düzenleme öngörülmediği gözlenmektedir (Polat, 2021: 150).

1951 yılında, mültecilerin yasal durumlarını belirleyen Avrupa Mülteci Sözleşmesi'nde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yurtlarından zorunlu olarak göç eden ve farklı ülkelere sığınan kişiler hukuki statüyle mülteci olarak tanımlanmıştır. Sözleşme'de 1951 öncesinde meydana gelen göçlerin dikkate alındığının belirtilmesi kafa karışıklığına yol açmış, bunun üzerine bu karışıklığı ortadan kaldırmak üzere Türkiye, 1967 yılında bu sözleşmeye ek protokol hazırlamıştır. Ek protokolda 1951 yılından önce gerçekleşen olaylar ibaresi kaldırılmıştır. Türkiye, Sözleşme hükümlerini mekân ve yer kısıtlaması ile kabul etmiştir. Böylelikle Avrupa dışında koruma ve mücbir sebepler nedeni ile başka devletlerden gelen kişilere tam olarak mülteci statüsü verilmeyeceğini, bu kişilerin sığınmacı olarak belirleneceğini ve başka bir ülkeye gönderilmeden önce geçici olarak Türkiye'de barındırılacakları açıklanmıştır. Sözleşme'yi kabul ettiği tarihten bu zamana kadar Türkiye, bu hükümleri uygulamaktadır (Dost, 2014: 37).

1990'ların başında, Balkanlarda yaşanan çatışmalar sırasında Türkiye, yoğun nüfus hareketlerine maruz kalmıştır. Yine bu dönemde Körfez Savaşı'nda Irak'tan Türkiye'ye çok sayıda sığınmacı gelmiştir. Savaşlar ve çatışmalar nedeniyle bu yıllarda Türkiye'ye yapılan nüfus hareketlerinin sayısında belirgin bir artış yaşanmıştır (Kaygısız ve Aktel, 2018: 593). Türkiye, yaşanan göçler sebebi ile sığınmacı olarak başka ülkelere gelen kişilere yönelik mevcut sistemde var olan eksikliklerin giderilmesi maksadı ile iltica konusunda yasal düzenlemeler yapmıştır. 1994 yılında alınan kararlar, Türkiye'ye sığınma maksadı ile gelen ve Türkiye üzerinden farklı bir devlete sığınmak için Türkiye'de yerleşme izni isteyen farklı ülke vatandaşlarına veya olası kitlesel göçlerle Türkiye'ye gelen kişilere yönelik uygulanacak prosedürleri içermiştir (İçduygu ve Yüksek, 2012: 453). Bu düzenlemede, Avrupa dışında herhangi bir devletten Türkiye'ye gelen kişiler için, Türkiye üzerinden farklı bir ülkeye gidene kadar olan zaman diliminde geçici olarak barınma ve ülkede kalma şansı tanınmış, yasal çerçevede mülteci olarak tanımlanmış kişilerin ise farklı bir devlete gönderilmesi öngörülmüştür (Şahin ve Parlak, 2015: 71).

1994 İltica Yönetmeliği'nde farklı ülkelere Türkiye sınırlarında korunma amacı ve farklı ülkelere mülteci olarak kabul edilmek isteyen kişilerin resmi süreçlerinin işleyişi İçişleri Bakanlığı tarafından yapılmaktadır. Bakanlığa bağlı kurumların yetkilendirmesi ile gelen kişilerle sınırlar içerisinde görüşmeler yapılır ve koruma isteyen kişiler Türk kurumlarına yasal süreçlerinin başlayabilmesi için müracaat yapmaktadırlar. Bu görüşmelerin sonucu bakanlığa bildirilmektedir. Bakanlık tarafından, korunma maksadıyla gelen kişilerin başvurusunun onaylanması halinde, kurumlarca belirlenen yerlerde, yabancıların barınma ve temel ihtiyaçları karşılanmaktadır. Başvurusu olumlu sonuçlanmayan kişiler devlet kurumlarına itiraz edebilirler. İtiraz kararını sonuca bağlama

görevi bakanlık tarafından gerçekleştirilmektedir. İtiraz sonucu yine olumsuz olan kişilerin ülkeden ayrılmaları istenmektedir. Karara uymayan kişiler ülkeden direkt gönderilirler. Uluslararası kuruluşlar ve örgütler iş birliğiyle farklı ülkelere gönderilecek yabancılarla alakalı ortak faaliyetler yürütülebilmektedir. Ayrıca yönetmelikte sığınma ve mücbir sebeplerle Türkiye sınırlarına gelen kişilerin ilk olarak kolluk kuvvetleri tarafından güvenlik incelemesi yapılmaktadır. Koruma isteyen kişilerden yabancı ülkelerin askeri birliklerine mensup olanlar ve normal statüdeki kişilerin ayrılması kolluk kuvvetlerince belirlenmektedir. Yabancı devletlerin halkına mensup olan kişiler, kolluk kuvvetlerince barınma merkezlerine gönderilmektedir. Sınırlarda kolluk kuvvetlerince tespit edilip koruma isteyen kişiler, sınır hatlarından toplanır ve ilgili yerlere götürülmektedir. Aynı şekilde karşılıklı görüşme ve parmak izi alınması uygulamaları yapıldıktan sonra, Türkiye içerisinde veya farklı bir ülkede ailelerinin bulunup bulunmadığı öğrenilir ve ikamet bilgileri alınıp, korunma talep eden kişilerin mevcut bulunduğu merkezlere gönderilip temel gereksinim ve barınma ihtiyaçları karşılanmaktadır (Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, 1994).

Cumhuriyet'in ilanından günümüze Türkiye'nin göç politikası, güncel gelişmeler karşısında farklı yasal düzenlemeler çerçevesinde şekillenmiş ve şekillenmeye devam etmektedir. Bu gelişmelerden biri de Suriye İç Savaşı'dır. Bir sonraki bölümde bu savaş ve yol açtığı sığınmacı meselesi üzerinde durulmaktadır.

2. Suriye İç Savaşı ve Suriyeli Sığınmacılar Meselesi

17 Aralık 2010'da Tunus'ta, işsiz bir gencin kendini yakmasıyla başlayan ve etkisi çok sayıda Ortadoğu ülkesine yayılan Arap Baharı, tüm dünyayı etkisi altına alan önemli bir değişim hareketi olmuştur (Göçer ve Çınar, 2015: 55). Arap Baharı'ndan büyük ölçekte etkilenen ülkelerden biri de Suriye olmuştur. Rejim karşıtlığı içeren bir duvar yazısıyla başlayan süreç, gençlerin tutuklanması ve hükümet tarafından işkence görmeleri ile devam etmiş, bu gelişmeler kısa bir süre içinde siyasi ve toplumsal krizi tırmandırarak ülkede bir iç savaşla sonuçlanmıştır (Burke, 2017). Rejim güçleri ile Rejim muhalifleri arasında asimetrik savaş şeklinde gerçekleşen sıcak çatışmalar, bölgesel ve küresel aktörlerin de dâhil olmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır (Keser ve Özbek, 2018: 110). Ülkeyi bu noktaya getiren tek neden, Arap Baharı'nın yarattığı değişim rüzgârı değildir. Ülkedeki kronik ekonomik krizler ve krizlerden kaynaklanan gelir eşitsizliği ve işsizlik, devlet kurumlarında yaygın yolsuzluk ve rüşvet, kuraklık sonrası yaşanan zorluklar, siyasi ve toplumsal baskı, toplumun beklentilerini karşılamayan ve başarısızlıkla sonuçlanan reform girişimleri (Haddad, 2011: 48; Şen, 2012: 63; Süer, 2012: 6; Ramadan, 2014) toplumsal muhalefetin güçlenmesine neden olmuş ve hükümet karşıtı ya da hükümetin icraatlarını eleştiren protestolar düzenlenmeye başlamıştır.

Özellikle yönetimin mezhepler arasında ayrımcı politikalar izlemesi, iç savaşın başlamasına neden olan önemli faktörlerin başında gelmektedir. Suriye'de Baas Rejimi'nin Nusayri mezhebine dayanması nedeniyle bu azınlığın devlet kurumlarında önemli konumlara ulaşması, ülkede mezhepler arasında gerginlik yaşanmasına neden olmuştur. Protestoların şiddetini arttırmasıyla ülkede iç savaş ortaya çıkmıştır (Özdemir, 2016: 91-92). Rejim; olaylar karşısında göstericilere sert müdahalelerde bulunmuştur. Ancak bu müdahaleler şiddet olaylarını sona erdirmemiş, aksine eylem ve gösteri olarak başlayan bu olaylar iç savaşa zemin hazırlamıştır. Olaylar sırasında birçok insan tutuklanırken yaralı ve ölü sayıları da hızla artmıştır (Bağlama, 2016).

Yoğun ve ağır çatışmaların yaşanması yerel halkın barınma ve gıda gibi temel ihtiyaçlarını karşılama konusunda büyük bir krizle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur (Acar, 2019: 81). İç savaş nedeniyle ülkede sağlık, eğitim, alt yapı hizmetleri tamamen işlevsiz hale gelmiştir. Bölgedeki yoğun çatışma ve kaos ortamı nedeniyle güvenlik problemleri ortaya çıkmış, IŞİD (Irak ve Şam İslam

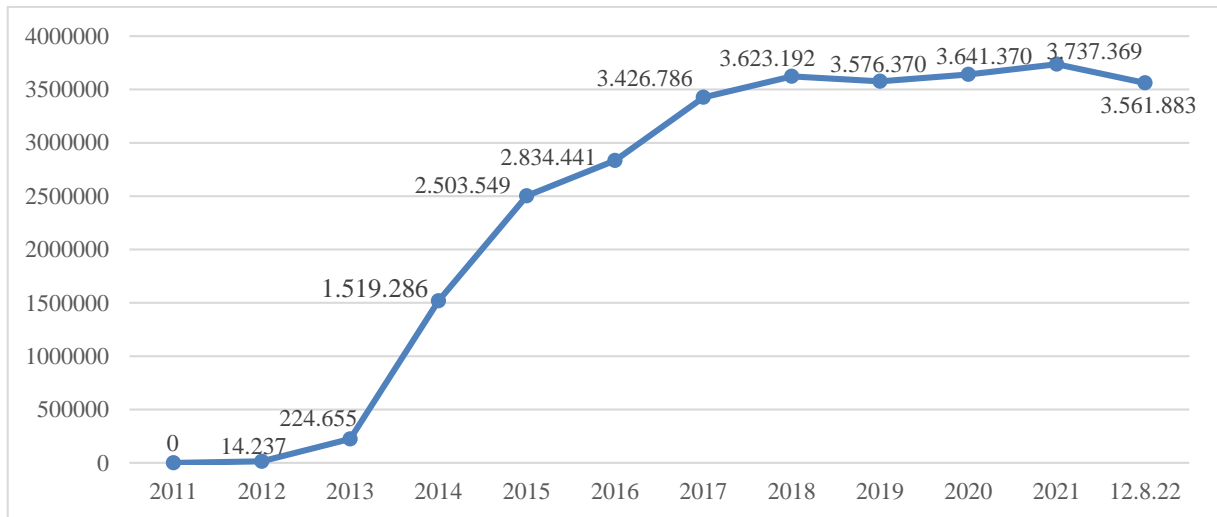
Devleti) ve PKK/PYD (Kürdistan İşçi Partisi/Demokratik Birlik Partisi) gibi terör örgütleri, iç savaş ortamından yararlanarak bölgeye hâkim olmaya çalışmışlardır. Üstelik Suriye'deki iç savaşın olumsuz etkileri, Suriye ile sınırlı kalmayarak, ülke ile ortak sınırları olan Türkiye, Ürdün, Irak gibi ülkelere de yansımıştır. Yaşanan gelişmeler neticesinde Suriye'den yoğun göç akınının başlaması, bölgede bir sığınmacı meselesinin doğmasına yol açmıştır. Bir sonraki bölümde Suriye İç Savaşı'nın Türkiye'nin göç politikalarını nasıl etkilediği sorusuna cevap verilmektedir.

3. Suriye İç Savaşı Sonrası Türkiye'nin Göç Politikası

Suriye'de çıkan iç savaş nedeniyle Suriyeliler, farklı devletlere kitlesel göç akını gerçekleştirmiş, bu devletler arasında Türkiye de yer almıştır. Türkiye, savaşın başladığı 2011 yılından itibaren Suriye'den göç edenlere kapılarını açarak topraklarına kabul etmiştir (Karasu, 2018: 30). Suriye'den Türkiye'ye gerçekleştirilen ilk göç hareketi, Nisan 2011'de Cilvegözü sınır kapısından sağlanan girişlerle başlamış, sonrasında göç edenlerin sayısı giderek artmış ve kısa bir süre içerisinde bu sayı milyonlara ulaşmıştır (Özdemir, 2017: 123). Suriye'deki iç savaş, kitlesel göçlerin yaşanmasına neden olarak zaman zaman ülkelerin sınır güvenliğini de tehdit eder hale gelmektedir (Babahanoğlu ve Bilici, 2018: 734). Özellikle Türk sınırlarının savaştan kaçan Suriyelilere açık tutulması ile göç edenler açısından Türkiye hedef ülkeye dönüşmüştür (Akbaş, Babahanoğlu ve Yelman, 2016). Türkiye, bugün en fazla Suriyeli sığınmacı barındıran devlet konumundadır. Geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sığınmacı sayısı 8 Aralık 2022 tarihi verilerine göre toplam 3 milyon 561 bin 883'tür. Geçici barınma merkezlerinde kalan geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin sayısı 47.702 iken geçici barınma merkezleri dışında bulunan Suriyelilerin sayısı 3 milyon 514 bin 181'dir (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2022).

Sığınmacıların Türkiye'ye bu kadar rağbet göstermesinin nedenlerinden biri, Suriye ve Türkiye'nin sınır komşusu olması ve aynı zamanda Suriye'den Türkiye'ye geçişlerde, Suriye tarafından ulaşımın kolay ve güvenilir olmasıdır. Türkiye'nin diğer ülkelere göre insani yaklaşımları da sığınmacıların Türkiye'yi tercih etmesinin bir diğer nedenidir. Bu konuda Türkiye, birçok ülkeye kıyasla Suriyeli sığınmacılara karşı daha insancıl ve hoşgörülü davranmıştır (Yıldırım, İsmailoğlu ve İyem, 2017: 109).

Tablo 1. Yıllara göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler

Kaynak: T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2022.

Suriyeli sığınmacıların kitlesel göçü, Türkiye'yi göç politikalarında yeni düzenlemeler yapmaya sevk etmiştir. Mevcut yasal düzenlemelerin Suriyeli sığınmacı akınları karşısında yeterli olmadığı saptanmıştır. Sorunlara cevap veren daha kapsamlı politikalar için önemli adımlar atılmıştır. Bu konuda İçişleri Bakanlığının faaliyetlerini arttırmasıyla etkin kurumsallaşma politikaları

izlenmiştir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulması, yabancıların yasal haklarını ve statülerini belirleyen kanun çıkarılması, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini arttırması, Milli Eğitim, Sağlık, Aile ve Çalışma Bakanlıkları gibi kurumların birbirleri ile koordineli hareket etmeleri sonucu sığınmacılara sağlanan hizmetler ile Türkiye göç politikasında belirgin adımlar atmıştır (Kara ve Taşçı, 2019: 293).

3.1. Suriye İç Savaşı Sonrası Göç Mevzuatında Yapılan Düzenlemeler

Türkiye, 2011 yılından itibaren sınır hatlarına kitlesel akınla gelen Suriyelilere, geçici koruma kapsamında kapılarını açmıştır. Birçok ülkeye giden Suriyeli sığınmacıların en çok tercih ettikleri ülke ise Türkiye olmuştur. Bunda Türkiye'nin hem korunmaya muhtaç insanlara yardım etmesi, hem de Suriyeliler tarafından Türkiye'nin transit geçiş ülkesi olarak görülmesi etkili olmuştur. Bu dönemde Türkiye, göç sürecini iyi yönetebilmek amacıyla mevzuatta düzenlemeler yapmıştır. Bunlardan biri de Yabancı Kişilere Yönelik Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)'dur. 6458 sayılı Kanun (YUKK), 2013 yılında Suriye'deki iç savaştan kaçan sığınmacıların Türkiye'de yoğunlaşmasından ve yıllar içerisinde sayılarının artmasından dolayı, Türkiye'nin Suriye sınırından gelen sığınmacıları baz alarak oluşturduğu yeni bir kanundur (Bozkaya ve Kıncal, 2018: 111).

2013 yılında kabul edilen 6458 sayılı Kanun ile yapılan yeni düzenlemelerde, 1950 yılında oluşturulan Pasaport Kanunu'nun içeriğindeki bazı maddeler kaldırılmış; Türk olmayan, farklı devletlerden gelen kişiler için Türkiye içerisinde dolaşım, kalma, seyahat gibi haklar öngören 5683 sayılı Kanun iptal edilmiştir. Kanun içerisinde mülteci ve göçmenlerin hukuki durumu belirlenmiş, farklı ülkelerden Türkiye'ye gelen kişilerin vizeye sahip olması, Türkiye'de bulunduğu süre içinde oturma izni alınması gibi durumlar zorunlu hâle getirilmiştir. Yasanın belirlediği şekillerde, Türkiye sınırlarına gelen diğer ülke vatandaşlarının, Türkiye'ye girebilmeleri için pasaport veya yasal statüsü bulunan belgeye sahip olması gerekmektedir. Farklı ülke vatandaşlarının Türkiye'ye gelebilmeleri için sadece vize almaları kıstas alınmamaktadır. Kişiler, ilgili büyükelçiliklere başvuru yaparak vize almalıdır. Konsolosluktan alınan vizenin geçerlilik süreci doksan gündür. 6458 sayılı Kanun'a göre, Türkiye'de üç aydan daha fazla bulunmak isteyen kişiler, ülkelerindeki Türkiye Konsololuğu'ndan ikamet izni başvurusunda bulunmak zorundadırlar. Başvuruların değerlendirilmesi Göç İdaresi Müdürlüğü'nce gerçekleştirilmektedir. Müdürlük, kararı konsololuğa iletir. Bu kanunla beraber önceden yabancı kişiler, çalışma izni ile geldikleri Türkiye'de ülkeye giriş yaptıktan sonra devlet kurumlarından ikamet için izin istemektedirler, fakat 6458 sayılı Kanun ile çalışma izni ile gelen kişilerin ikamet talepleri otomatik olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Türkiye'de ikamet isteyen kişiler, eğitim, sağlık, aile bireylerinin ikamet sahibi olması ile belirli süreler içinde ülke içinde oturma ve kalmaya yönelik izin alabilmektedir. Kalma süresi duruma göre belirli çerçeveler dahilinde uzatılabilmektedir (Çerçi ve Arap, 2014: 123).

Kanun içerisinde vatansız kalmış kişiler ve savaş, doğal afetler, güvenlik sorunları gibi mücbir sebeplerden Türkiye'ye sığınmış olan kişiler içinde düzenlemeler yapılmıştır. Vatansız kişilerin ülke içerisinde kalma izinleri almaları için, onlara bu statüyü farklı bir devletin vermemiş olması gerekmektedir. Göç İdaresi Müdürlüğü tarafından vatansız olarak kabul edilmiş kişilere durumlarının geçerliliğini onaylayacak belge hazırlanmaktadır. Şayet, farklı bir ülkeden vatandaşlık alırlarsa, bu kişilerin Türkiye'de oluşturmuş olduğu tüm prosedürler geçersiz sayılmaktadır. Türkiye'de kalma izni isteyen kişiler duruma göre, bakanlıklarca farklı bir ülkeye gönderilebilir veya sınır dışı edilebilir. Kişiler itiraz hakkına başvuru yapıp sonucun tekrar değerlendirilmesini talep edebilmektedir. İlgili makamlarca tekrar değerlendirilmeye alınan itirazda sürecin netleşmesine kadar olan zaman diliminde kişiler ülkeden sınır dışına gönderilmeyip bekletilmektedir. 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü çerçevesinde Türkiye zorunluluk hâlleri çerçevesinde ülkeye göç eden kişileri geçici koruma statüsü ile barındırmaktadır. Ayrıca 6458 sayılı yasa görev ve işleyiş mekanizmalarında Göç İdaresi Müdürlüğü'nün yapılanmasından ve işlevinden bahsedilerek iltica ve göç konularında, mağduriyet

oluşan durumlarda kişilere koruma sağlanması, yabancı kişileri gerekli görülen durumlarda ülkeden gönderme gibi karar mekanizmalarından da sorumlu birim olarak addedilmiştir (Çerçi ve Arap, 2014: 126-127).

Suriye İç Savaşı sonrası göç mevzuatından yapılan düzenlemelerden bir diğeri ise Geçici Koruma Yönetmeliği'dir. Yönetmelik 6458 sayılı Kanun'un 91.maddesi içeriğinde yer alan geçici süreyle korunma ibaresinin geliştirici ve açıklayıcı olarak sunulmasından dolayı 2014 yılında alınan kararlar neticesinde kabul edilmiştir. Ülkelerinden kaçarak Türkiye'ye sığınan ve iç savaş ortamından çıkan kişiler için şartlı mülteci, vatansız kişiler ve koruma talebi değerlendirmede kabul edilmeyen yabancılar için geçici koruma hükmü prosedürleri işlenmektedir. Bu kanun kapsamında yoğun nüfus hareketleri nedeniyle sınırlara sığınmış kişilerin barındırılması, bu statüdeki kişilerin yararlanabileceği haklar, devlet kurumlarının geçici koruma kapsamında işleyiş faaliyetleri ve göç hareketlerine karşı uygulanabilecek önlemler yer almaktadır. Bu prosedürün işlenmesinde yetkili merci kuruluşu İçişleri iş birliği ile bilgilendirilen Bakanlar Kurulu olmuştur (Topal, 2015: 15).

Ülkesine geri dönme şansı olmayan ve başka gidecek yerleri bulunmayan kişiler ibaresi ile özellikle Suriyeli kişileri genel anlamda kapsayacak şekilde oluşturulan yönetmelikte bu kişilerin devlet tarafından korunma kapsamına alınacağı belirtilmiştir. Göç İdaresi Müdürlüğü koordinesi ile kişilerin kimlik sorguları yapıp yetkili merkezlere ulaştırılmaktadırlar. Türkiye'de oluşabilecek herhangi bir olağan dışı durumda, sığınmacıların ülkeye kabul edilmesinde sınırlar koyulabilmektedir. Terör yapılanmalarında faaliyet gösteren kişiler, kamusal güvenlik ve düzeninde sıkıntı oluşturabilecek kişiler, insan hakları konusunda ceza almış olanlar, işlediği suçun yükümlülüğünce mevcut durumda ikamet devletinden suç fiili yüzünden ayrılmış olan kişiler, bu yönetmelik kapsamı dışında tutulup kabul edilmeyecektir. Göç İdaresi tarafından kayıt oluşturulmuş kişilere, sağlık, barınma, eğitim gibi birçok faaliyette yardımlar sağlanmaktadır. Kişilerin bu olanaklardan yararlanmaları için ilk önce koruma belgesi almaları gerekmektedir. Bu belgeyi alan kişiler Çalışma Bakanlığı tarafından sağlanan istihdam imkanlarından faydalanabilecek ve ülke içerisindeki çeşitli yerleşim birimlerinde iş faaliyetlerini yürütebileceklerdir Koruma kararı, Bakanlık tarafından geri alınabilmektedir. Böyle durumlarda kişiler kendi ülkelerine gönderilebilmekte ancak korunma statüsünün alınmasına karşın kişisel olarak itiraz edebilme haklarına sahiptirler. Ayrıca bu yönetmelikte, farklı ülkelerden yoğun nüfus hareketleri ile gelen kişilerden ayrı olarak, yaşanan yoğun sığınma talebinden dolayı 2012 yılında Suriyeli vatansız kalmış ve sığınmacı olarak başvuru yapan kişilerinin barındırılmasını kabul eden belge de bu yönetmelikte tek bir bütün içinde toplanmıştır (Topal, 2015: 16-17).

3.2. Suriye İç Savaşı Sonrası Türkiye'nin Göç Politikasında Kurumsal Düzenlemeler

Türkiye, iç savaş çıktıktan sonraki süreçte ülke sınırlarındaki Suriyeli sığınmacıların sayılarının milyonlara ulaşması, göçün potansiyel etkilerini minimum seviyede tutmak amacıyla Türkiye'nin göç politikasında bir dizi adım atmaya sevk etmiştir. Yaşanan bu gelişmeler Türkiye'nin sığınmacı ve göç konularında sağlam ve çözüme ulaştıracak politikalar geliştirmesine sebep olmuştur. Bu amaçla, 2013 yılında yürürlüğe giren 6458 sayılı Kanun ile göç politikalarında kurumsal olarak daha etkin ilerlemeler ve politikalar belirlemek için Göç İdaresi Genel Müdürlüğü oluşturulmuştur. Kurumsal olarak daha etkin ve kalıcı politikalar geliştirilmesi amacıyla İçişleri Bakanlığı himayesinde oluşturulan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün görev ve yetkileri arasında; göç sürecinin yürütülmesi ve göçün kontrolünü sağlayıp faaliyetlere yansıtma, sınırlar üzerinde oluşabilecek normal ve yasal olmayan girişleri takip etmek, insan tacirleri ile mücadelede sorumlulukları yerine getirmek, koruma yönetmeliği esasında kişilere uygulanacak prosedürleri belirlemek, başvurusu ülke tarafından onaylanmayan kişilerin ülke içerisinden gönderilmesini sağlamak ve göç konularında yetkili birimlerce oluşturulan kurumsal bağlantıları oluşturmak yer almaktadır (Öztürk, 2017: 154). Böylelikle İçişleri Başkanlığı tarafından daha kurumsal ve etkin politikalar yürütülmesi açısından Türkiye'nin göç politikasında kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilerek teşkilat yapılanmaları belirlenmiştir. Teşkilat yapılanmaları Göç İdaresi Genel Müdürlüğü çatısı altında; düzenli olmayan kitlesel hareketlere,

yabancılara yönelik faaliyetlerin yer aldığı birimlere, koruma usul ve esaslarına, nüfus hareketleri ile ilgili projeler geliştirilerek yayımlar oluşturulması maksatlı eğitim faaliyetlerine ve kişilerin topluma entegre edilmesi amacıyla uyum birimleri kapsamında şehirlerde vali yönetimine bağlı göç müdürlükleri oluşturulmuştur (GİGM, 2022).

Türk göç politikasında Suriyeli sığınmacıların etkisiyle kurumsal düzenlemeler arasında yer alan bir başka kurum, İçişleri Bakanlığına bağlı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) olmuştur. Türkiye güneyinde ortak sınırları paylaştığı Suriye'de yaşanan iç savaş sonrası yaşanan göçlerden en çok etkilenen ülkelerden biri haline gelmiştir. AFAD, bu bağlamda özellikle de Suriye'den gelen kişilerin sınırlarda barındırılması, temel ihtiyaçlarının giderilmesi, barındırma yerleşkelerinin iç faaliyetlerinin koordine edilmesi ve kamplardaki sığınmacılara eğitim, sağlık gibi hizmetlerin uygulanabilmesi açısından önemli görevler üstlenmiştir. 2013 yılında oluşturulan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ile AFAD'ın görev ve sorumluluklarında paylaşımlar oluşturulmuştur. AFAD'ın koordinesi ile sınır hatlarında geçici korunma merkezleri, kamp ve konteyner kentler kurulmuş, iç savaştan gelen sığınmacıların her türlü insani yardım faaliyetlerinin yürütülmesi sağlanmıştır. Geçici barınma merkezlerinde AFAD tarafından koordine edilen aktivite ve faaliyetlerde; tercüman, eğitim, spor, psikoloji gibi insani destek ve geliştirme hizmetleri yürütülmektedir (Tosun, 2021: 36).

Türkiye'ye ülkelerindeki iç savaş ortamından kaçarak sığınmacı kapsamında başvuru yapan Suriyeli kişiler, koruma statüsünü aldıktan sonra, devlet tarafında oluşturulan kamplarda, konteyner kentlerde, ilerleyen dönemlerde ise çalışma haklarının da verilmesiyle şehir içlerinde yerleşim göstermişlerdir. Kamp koşullarında sağlanan faaliyetlerin standartlarının yüksek olmasına karşılık, sığınmacılar arasında şehirlerde barınma oranları, kamplara göre daha yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu durumun önemli etmenleri arasında kamp koşullarında sığınmacıların çalışma faaliyetlerinin bulunmaması, sığınmacıların denetim ve gözetim altında bulunması ve sosyal şehir oluşumlarından uzakta kalmaları olmuştur (Erdoğan, 2014: 25).

AFAD tarafından sığınmacılara verilen hizmetlerde eğitim ve sağlık faaliyetleri de yer almıştır. Suriyeli sığınmacı çocukların eğitimlerinin yarıda kalmaması açısından kamplar içerisinde ve kurulan konteyner yaşam alanlarında eğitim hizmetleri sunulmuştur. Ayrıca sığınmacıların sağlık ihtiyaçları da ön plânda tutulmuş, 2013 yılında alınan kararla Suriyeli sığınmacıların sağlık masrafları da devlet tarafından karşılanmaktadır. Geçici koruma kapsamında olmayan kişiler acil durumlarda AFAD tarafından verilen sağlık hizmetlerinden yararlanabileceklerdir. Türkiye bu konuda sığınmacılara insani değeri yüksek standartlarda hizmet sunmaktadır. İç savaş sonrası Türkiye'ye gelen sığınmacılar için sınıra yakın mesafede olan yerlerde veya ülke içerisinde barınma ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla oluşturulan kamplar, 2017 yılında AFAD yürürlüğünden ayrılarak denetimi ve yürütme faaliyetleri Göç İdaresi'nce sağlanmaktadır (Tosun, Yıldırım ve Azazi, 2019: 158).

Sığınmacılardan sonra göç politikasında gerçekleştirilen kurumsal düzenlemelerden sonuncusu ise, Geçici Sığındırma ve Gönderme Birimleridir. 2013 yılında kabul edilen 6458 sayılı Kanun'un 58. ve 95. maddeleri gereği ve 2014 yılında oluşturulan Bakanlar Kurulu kararları ile, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü çatısı altında birim ve merkezler oluşturulmuştur. Bu merkezler; kişilerin barınma gereksinimlerinin giderilmesi, faaliyetlerin uygulanabilmesi ve yönetimin sağlanması amacıyla kurulmuştur. Merkezlerde kişilere yönelik kontrollerin yapılması ve kamusal yapılanmayla sığınmacıların denetimi sağlanmıştır. Suriyeli sığınmacıların sınırlardan geçişlerinde yapılan kontrolleri ile koruma talep eden kişilerin barındırılma ve temel ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla bu merkezler görevlendirilmiştir. Merkezlerde kolluk birimleri görev almaktadır. Kabul ve geri gönderme merkezlerinin idari sorumluluğunu valilikler üstlenmektedir. Türkiye'de başvuruda bulunan sığınmacılar ve koruma statüsüne sahip kişilere merkezler içerisinde sağlık hizmetleri ile psikolojik yardım sağlanırken sosyal faaliyet imkânları sunulmaktadır. Ayrıca bu merkezlerde sığınma talebi

kabul edilmeyen kişilerin ülke sınırlarından çıkarılması da sağlanmaktadır (Küçükbaşol ve Pekdoğan, 2019: 894).

Türkiye, şehirlerde hayatlarını sürdüren Suriyeli sığınmacılara toplum içerisinde yer edinmeleri ve ekonomik şartlarını düzeltmeleri açısından iş kollarında faaliyette bulunma kolaylığı sağlamıştır. 2014 yılında oluşturulan Geçici Koruma Yönetmeliği'nde hukuki olarak koruma kaydı bulunan sığınmacılara kimlikleriyle ülke içerisinde iş faaliyetlerinden yararlanma hakkı tanınmıştır. İş kolları ve çalıştırılma bölgelerinin Bakanlık tarafından belirleneceği açıklanmıştır. İki yıl sonra, Suriyeli sığınmacıların şehirlerde sayılarının artması ve bu kişilerin yaşadığı ekonomik sıkıntılar sebebiyle yine Bakanlık tarafından bu defa Suriyeli sığınmacılara çalışma izni verilmesine yönelik kritik bir karara imza atılmıştır. Bu karar, 2016 yılı içerisinde faaliyete geçmiştir. Bu sayede, kayıtlı ve kimliğe sahip olan Suriyeli sığınmacılar, belgelerini aldıkları tarihten altı ay kadar geçen süre zarfında çalışma faaliyetlerinde bulunabileceklerdir. Alınan kararlar neticesinde Suriyeli sığınmacılara buldukları il veya ilçe içerisinde çalışma izni verilmiştir. Suriyeli sığınmacıların çalışma izinleri ve haklarından Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı sorumlu tutulmuştur. Suriyeli sığınmacıların çalışmak istedikleri iş kollarına başvuruları iş sahibi kişiler tarafından değerlendirilmiştir. 2017 yılı içerisinde 21 bine yakın sayıda, 2018 yılında 35 bine yaklaşan rakamlarda, Suriyeli sığınmacı çalışma izni almıştır. Suriyeli sığınmacı çalıştıracak bir iş yerinde sığınmacıların sayısının diğer çalışan kişilere oranla, yüzde on seviyesini geçmemesi kararlaştırılmıştır (Şimşek, 2018: 378).

Sığınmacıların ilk geldiği yıllarda, kamp içerisinde verilen eğitim hizmetleri, Arapça sağlanarak Türk eğitim sistemi uygulanmıştır. 2013 yılından sonra Suriye'de verilen ders sistemi yeniden yapılandırılarak öğrencilerin hizmetine sunulmuştur. 2014 yılında oluşturulan Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 28. maddesinde sığınmacıların Türkiye'de eğitim-öğretim faaliyetlerini verecek olan kurum Millî Eğitim Bakanlığı olarak açıklanmıştır. Bakanlık sığınmacıların eğitim hizmetlerinin düzenlenmesi adına "Yabancılara Eğitim ve Öğretim Hizmetleri Genelgesi" oluşturmuştur. MEB tarafından düzenlenen bu kararlarda kapsamlı ve geniş çaplı eğitim hizmetlerinden bahsedilmektedir. MEB, 2016 yılı içerisinde sığınmacı çocukların eğitim hizmetlerinin artırılmasında Avrupa Birliği'nden mali destek almıştır. MEB bünyesinde oluşturulacak Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü'nün alt biriminde Göç ve Acil Durum Eğitim Daire Başkanlığı kurulmuştur. Bu birimlerin kurulması ile sığınmacı çocukların eğitim ve öğretimden geri kalmamaları hedeflenmiştir. Sığınmacı çocuklar eğitim-öğretim faaliyetlerini MEB tarafından oluşturulan Geçici Eğitim Merkezi çatısında altında sağlayacaklardır. Ayrıca Genelge'de sığınmacı çocuklarının eğitim hizmetlerinin MEB'e bağlı olan okullarda da sağlanabileceği belirtilmiştir. Kamp içindeki çocukların eğitim faaliyetleri Geçici Eğitim Merkezleri tarafından sağlanmakta, il ve ilçelerde ikamet eden sığınmacı çocukların eğitim hizmetleri buldukları yer üzerindeki bakanlığa bağlı okullar tarafından karşılanmaktadır. Ayrıca şehir ve ilçelerde eğitim gören sığınmacı çocuklar eğitim dilini Türkçe olarak almaktadırlar (Yavuz ve Mızrak, 2016: 188). Eğitim faaliyetlerinden yararlandırılan sığınmacı çocukların sayısı Ocak 2022 itibarıyla 1 milyona yaklaşmıştır. Eğitim hizmetlerinden yararlanamayan kayıtlı sığınmacı öğrenci sayısı ise 450.000 olarak açıklanmıştır. MEB tarafından bu süreçte, okullara ulaşamayıp eğitim hizmetlerinden yararlanamayan sığınmacıların katılımının artırılmasına yönelik faaliyetleri devam etmiştir (MEB/Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı, 2022).

MEB, okullarda sağlanan eğitimin yanı sıra sığınmacılara Halk Eğitim Merkezleri faaliyetleriyle de çok sayıda kurs ve eğitim olanağı sağlamaktadır. Kurs dahilinde verdiği programlarda sığınmacıların Türkçe dil becerilerinin ilerletilmesi amaçlanmış, Türkçe okuma ve yazma programları ve mesleki nitelik kazandırmaya yönelik kurslar oluşturulmuştur. Bu kurslara katılım sağlayan çok sayıda sığınmacı olmuştur. 2014 ve 2021 senelerini kapsayan yedi yıllık süreç içerisinde, mesleki nitelik kazandırmaya yönelik kurslara 200 bine yakın katılımcı, Türkçe okuryazarlık faaliyetleri gösteren kurslara 650 bin civarı kişi, eğitim faaliyetleri içeriğinde genel yapılan kurslara ise 1 milyonu aşkın yabancı katılım sağlamıştır. Geçici koruma kapsamında kayıtlı olan

kişilerin içerisinde, yine yedi yıllık bu zaman dilimi içerisinde 1 milyonu aşan kişi kurslara rağbet göstermiştir. Mesleki nitelik faaliyetleri içeren kurslara 130 bin üzeri, Türkçe kurslarına toplamda 540 bin üzeri kişi, genel faaliyet veren kurslara ise 900 bin üzeri geçici koruma kapsamında sığınmacı katılım gösterip, Türkiye tarafından sunulan ücretsiz eğitim hizmetlerinden yararlanmışlardır (MEB/Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı, 2022).

Suriyeli sığınmacıların sağlık faaliyetleri ilk olarak barınma merkezleri ve kamp alanlarındaki hizmetlerle verilmiştir. Sığınmacılar aciliyet gerektiren sağlık faaliyetlerini bu merkezlerde ücretsiz olarak yaptırmıştır. Zaman içerisinde kamp alanlarında yaşayan kişilerin sayılarının azalması ve şehirlere yönelmeleriyle sağlık hizmetlerinden faydalanma imkanları güçleşmiştir. Bu durum karşısında AFAD, 2013/1 sayılı genelge ile kamp ve barınma merkezlerinden ayrılarak ülkenin çeşitli yerlerinde ikamet gösteren tüm Suriyeli sığınmacıların sağlık harcamalarını, ücret ödemediği karşılama imkânı sunmuştur. Ocak ayında kabul edilen bu genelge ile sığınmacılara 2013 yılında sadece kampların on tane il içerisinde bulunduğu hastane ve sağlık birimlerinden hizmet almak için yararlanma hakkı verilmiştir. Aynı yıl içerisinde Eylül ayında yayınlanan yeni kararlar bu şartın kapsamı genişletilmiştir. Bu güncelleme ile Suriyeli sığınmacıların Türkiye'nin her noktasından ücretsiz olarak sağlık kontrollerini ve hizmetlerini yaptırabilmesi kararlaştırılmıştır (Çallı, 2012). 2015 yılı içerisinde, Sağlık Bakanlığı tarafından sığınmacıları kapsayan sağlık faaliyetlerini geliştirici 2875 sayılı düzenlemeyle geçici koruma sağlanan kişilere, illerin Halk Sağlığı Müdürlüklerince ilk aşama sağlık hizmetlerinin verilmesi kararlaştırılmıştır. 2011 yılından 2016 yılına kadar verilen sağlık faaliyetleri, Acil Sağlık Hizmetleri Müdürlüğünden alınarak Göç Sağlığı Daire Başkanlığına devredilmiştir. Bu birim AFAD ve Sağlık Bakanlığının koordineli faaliyetleriyle kararlaştırılıp, bakanlık tarafından kurulmuştur (Gültaş ve Balçık, 2018:196).

Göç Sağlığı Daire Başkanlığı yürüttüğü faaliyetler çerçevesinde, sığınmacıların sayıca fazla konumlandığı bölgelerde hizmet kalitesini arttırmak, karşılıklı yaşanan dil sorunlarını aşmak ve sağlık birimlerine kolay yollardan ulaşımını sağlamak adına Göçmen Sağlık Merkezlerini oluşturmuştur. Bu merkezler sığınmacıların fazlaca bulunduğu iller içerisinde, yaklaşık olarak dört bin sığınmacıya sağlık faaliyeti verebilecek şekilde oluşturulmuştur. GSM bünyesinde çok sayıda görevli doktor ve sağlık personeli barındırmaktadır. Ayrıca merkezlerde poliklinikler faaliyette olup, sığınmacılara psikolojik hizmetlerde sağlanmaktadır. Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın 2022 yılı Mart ayı içerisinde yaptığı açıklamalarda, Türkiye'de 29 şehirde 185 adet GSM oluşturulduğu ve bu merkezlerde görev sağlayan 4 bin civarı Suriye uyruklu sağlık personelinin istihdam edildiği açıklanmıştır. GSM'nin mali harcamaları Bakanlık tarafından oluşturulan SIHHAT uygulamasının içinde yer almıştır (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2022: 65).

GSM olmayan yerlerde sığınmacılara sağlık faaliyetlerinin ulaştırılması adına Yabancı Uyruklu Poliklinik (YUP) oluşturulmuştur. YUP ilk kurulduğunda 2019 yılı içerisinde 98 birim hizmete açılmıştır. 2019-2020 yıllarını kapsayan süreçte, GSM ve YUP birimlerinde ruh sağlığı ve kronik rahatsızlıkların önlenmesi ayrıca sığınmacılarla daha etkin bir iletişimin sağlanabilmesi açısından birimlerce nitelikli personel alımları gerçekleşmiş, sığınmacıların yoğun olarak yaşadığı illerdeki merkezlerde sağlık faaliyetlerinin artırılması hedeflenmiştir. Yaşlı ve bakıma muhtaç sığınmacılara yönelik faaliyetler de hazırlanmıştır. GSM'ler içerisinde hizmet edecek faaliyette, büyük bir kısmının Suriye uyruklu olduğu 300'den fazla sayıda kadın seçilmiş ve bu programın içeriğinin uygulanması açısından eğitimler verilmiştir. Eğitim verilen kesimde, GSM'de faaliyet gösteren doktorlar, sağlık çalışanları ve hemşireler de yer almaktadır. Türkiye ve Suriye sınır hatlarında oluşturulan operasyonlar neticesinde sınır bölgelerinde oluşan sağlık problemlerine müdahale edilmesi amacıyla da sağlık çalışmaları yürütülmüştür. Güneydoğuda Suriye ile sınırları olan illerde sığınmacılara aşılama, ilaç dağıtımları ve birincil sağlık faaliyetleri verilmiştir. 2019 yılı içinde 1 milyonu aşan sığınmacıya tedavi hizmetleri uygulanmış, 600 binden fazla ilaç dağıtılmıştır (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2022: 71). Kamp bölgelerinde toplu hallerde yaşanması ve gün geçtikçe artan doğum oranlarıyla bulaş faktörü

taşıyan rahatsızlıkların önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla 2016 yılında Halk Sağlığı Müdürlüğü tarafından Genişletilmiş Bağışıklama Programı oluşturulmuş, özellikle sınır hatlarında, sığınmacıların toplu ve beraber yaşadığı bölgelerde her türlü bulaş riski arz eden hastalığa karşı aşılama gerçekleştirilmiştir. Aşılama kapsamında yeni doğan ve 15 yaş aralığındaki çocuklara ve hamilelere; çocuk felci, kızamık, kızamıkçık, kabakulak, tetanos aşılımları yapılmıştır (Gültaş ve Balçık, 2018: 197).

Türkiye'nin göç politikası kapsamında Suriyeli sığınmacılarla ilişkili bir başka konu da vatandaşlık olmuştur. Bu konu ile alakalı 2016 yılında Türkiye tarafında yapılan açıklamalarda Suriyeli kişilere vatandaşlık verileceği ve bu durumun iki milletin kaynaşmasıyla uyum sağlaması yönünde önemli gelişmeler oluşturacağı açıklanmıştır. Fakat bu konuda önemli bir ayrıntı bulunmaktadır. Vatandaşlık verilecek kişilerin eğitim seviyelerinin yüksek olması, bilimsel ve teknolojik faaliyetlere katkı sağlayabilen ve alanında başarılı kişiler arasından seçileceği belirtilmiştir (Şimşek, 2018: 379). İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun Mart 2022'de yaptığı açıklamada 201.000'e yakın Suriyelinin Türk vatandaşlığına geçtiğini açıklamıştır. Yine Temmuz 2022'de yaptığı bir başka açıklamada, on bir yıl içinde Türkiye'de 700.000 Suriyeli bebeğin dünyaya geldiği belirtilmiştir. Bu sayede 700.000 Suriyeli bebek doğuştan Türk vatandaşlığı almıştır (Mülteciler Derneği, 2022).

Sonuç

İnsanların farklı nedenlerle yaşadıkları yerlerden ayrılarak farklı bir yere gitmeleri kısaca göç olarak ifade edilebilir. Göç, zorunlu olabileceği gibi gönüllü de gerçekleşebilen bir süreçtir. Ayrıca yapılan literatür taramasında göçün tek bir nedeni ve tek bir sonucu olmadığı da tespit edilmiştir. Siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel nedenlerle ortaya çıkabilen göç hareketlerinin benzer biçimde çok boyutlu sonuçlara sahip olduğu görülmüştür. Sonuçlarının çeşitli olması nedeniyle göç, gerçekleşen coğrafyada da çok çeşitli ve iz bırakacak sonuçlar doğurmaktadır. Böylelikle göç artık sınır tanımayan bir mesele haline ulaşmıştır. Farklı güzergâhlar üzerinden farklı araçlarla göç akınları her türlü önleme rağmen devam etmekte ve sürekli canlı kalabilmektedir.

Coğrafi konumu nedeniyle Türkiye, farklı kültür ve toplumlara ev sahipliği yapan önemli bir ülke konumunda yer almaktadır. Türkiye, kuruluşundan bu yana çeşitli yasal düzenlemelerle göç politikasını şekillendirmiştir. 2011 yılı sonrası yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin göç politikasına önemli ölçüde iz bırakmıştır. Yapılan çalışmada Suriye İç Savaşı'ndan kaynaklanan kitlesel göçün Türkiye'nin göç politikasını yeniden yapılandırılmasını gerekli kıldığı görülmüştür. Kitlesel göç meselesi Türkiye'yi daha donanımlı bir teşkilatlanmaya sevk etmiştir. Bu dönemde Türkiye daha kalıcı, kurumsal, örgütlü ve sivil toplum kuruluşlarıyla koordineli çalışmalar yürütülen bir göç politikasını hayata geçirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin sığınmacılara hoşgörülü bir yaklaşım gösterdiği, sığınmacıların eğitim, gıda, sağlık, barınma gibi temel ihtiyaçlarını dikkate alarak insani değerlerle uyumlu politikalar geliştirdiği gözlenmiştir.

Kaynakça

- Acar, F. (2019). Türkiye-AB Mülteci Politikaları ve Suriyeli Mülteciler. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Akbaş, Z., Babahanoğlu, V., & Yelman, E. (2016). "Türkiye'nin Suriyeli Mültecilere Yönelik İzlediği Açık Kapı Politikasının Ulusal Güvenliğine ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri," 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Asos Congress Bildiri Kitabı (s. 96-108). Elazığ: Asos Yayınları.
- Aksoy, Z. (2012). "Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 292-303.
- Babahanoğlu, V., & Bilici, Z. (2018). "Realizm versus İdealizm: Göç, Bölgesel Barış ve İstikrar Düşmanı Mı?", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 734-740.
- Bağlama, E. (2016). Geçmişten Savaşa: Suriye'de Neden İç Savaş Çıktı? <https://www.stratejikortak.com/2016/10/gecmisten-savasa-suriyede-ic-savas-cikti.html>, (Erişim Tarihi: 15.06.2022).

- Bozkaya, Ö. & Kıncal, A. (2018). "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Suriyeli Yerinden Edilmiş Kişiler Bağlamında Türkiye'nin Göç Politikasındaki Gelişimin Değerlendirilmesi", *Göç Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 90-126.
- Burke, D. (2017). The boy whose graffiti changed the world: On sixth anniversary of Syria's civil war, the youth who sparked it by scrawling on a wall says he regrets the deaths but the country 'had to change', <https://www.dailymail.co.uk/news/article-4312502/The-boy-anti-Assad-graffiti-changed-world.html>, (Erişim Tarihi: 18.08.2022).
- Çallı, M. (2012). "Türkiye'de Mültecilerin ve Sığınmacıların Sağlık Hakkı", *İş ve Hayat Dergisi*, 2(3), 131-154.
- Çerçi, S. & Arap, E., (2014). "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun Getirdikleri", *Ankara Barosu Dergileri/Hukuk Gündemi Dergisi*, 121-127.
- Dost, S. (2014). "Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Çerçevesinde Ülkemizde Suriyeli Sığınmacıların Durumu", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1), 27-69.
- Ekici, S. & Tuncel, G. (2019). "Göçün Siyasal Etkisi: Suriyeli Göçmenlerin Türkiye Siyasetine Etkisi", *Birey ve Toplum Dergisi*, 9(18), 49-72.
- Erdoğan, M. (2014). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2020). Geçici Koruma Yönetmeliği.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2022). Düzensiz Göç. http://www.goc.gov.tr/icerik6/duzensiz-goc_363_378_4710_icerik, (Erişim Tarihi: 11.06.2022).
- Göçer, İ., & Çınar, S. (2015). "Arap Bahar'ının Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(10), 53-68.
- Gültaş, A. & Yalçın Balçık, P. (2018). "Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Sağlık Politikaları", *Sakarya Tıp Dergisi*, 8(2), 193-204.
- Haddad, B. (2011). "The Political Economy of Syria: Realities and Challenges", *Middle East Policy*, 18(2), 46-51.
- Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2022). Sağlık Bakanlığı 2019 Birim Faaliyet Raporu, Ankara: Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/izleme-degerlendirme-db/faaliyet-raporu/2019_DDB_BRM_FAALYET_RAPORU.pdf, (Erişim Tarihi: 04.06.2022).
- IOM. (2022). Dünya Göç Raporu, <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/>, (Erişim Tarihi: 13.09.2022).
- İçduygu, A. & Yüksek, D. (2012). "Rethinking Transit Migration in Turkey: Reality and Re- Presentation in the Creation of a Migratory Phenomenon", *Population, Space and Place*, 18(4), 441-456.
- Kara, A. & Taşçı, Ö. (2019). "Türkiye'de Oluşturulan Yeni Uyum Politikası", *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2, 260-313.
- Karasu, M. A. (2018). "Türkiye'ye Yönelik Dış Göçler, Suriyeli Sığınmacı Göçü ve Etkileri", *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 14(1), 21-41.
- Kaya, O. & Aydın, Ü. (2021). "Economic Impact of Syrian Refugees on Turkish Economy", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (3), 1151-1171.
- Kaygısız, Ü. & Aktel, M. (2018). "Türkiye'de Göç Yönetimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 579-604.
- Kaypak, Ş. & Bimay, M. (2016). "Suriye Savaşı Nedeniyle Yaşanan Göçün Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri: Batman Örneği", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6 (1), 84-110.
- Keser, A. & Özbek, C. (2018). "Suriyeli Çocukların Türkiye'deki Ulusal Eğitim Sistemine Uyumuna Üzerine Kamu Politikası Analizi", *İnsan Hakları Yıllığı*, 36, 105-132.
- Koçak, Y. & Terzi, E. (2012). "Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri", *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 163-184.
- Küçükbaşol, Y. & Pekdoğan, H. (2019). "Türkiye'nin Göç Yönetimi Süreci ve Jandarmanın Dönüşümü", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 887-903.
- Lale, L. (2022). "Suriye Göçünün Türkiye'nin Kentleşme Süreçlerine Etkileri: Gaziantep Kenti Örneği", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9 (4), 75-96.

- MEB Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı. (2022). 2021-2022 Eğitim-Öğretim Yılı Verileri, http://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_01/26165737_goc2022sunu.pdf, (Erişim Tarihi: 03.06.2022).
- Mülteciler Derneği. (2022). Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Kasım 2022, <https://mülteciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>, (Erişim Tarihi: 07.12.2022).
- Özdemir, Ç. (2016). "Suriye'de İç Savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi?", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 81-102.
- Özdemir, E. (2017). "Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye'ye Etkileri", *Journal of Crises and Political Research*, 1(3), 114-140.
- Öztürk, C. (2017). "Stratejik Göç Yönetimi Çerçevesinde Türkiye'de Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün Konumu", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 19(1), 143-159.
- Polat, Y. (2021). "Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikasına Tarihsel Bir Bakış", *Journal of Awareness*, 6(2), 145-160.
- Ramadan, T. (2014). The Syrian Maelstrom: How Repression, Drought & Climate Change Drove the Civil War, <https://www.juancole.com/2014/09/maelstrom-repression-climate.html>, (Erişim Tarihi: 18.08.2022).
- Salmaşur, Y. E. & Şahin, B. E. (2020). Suriye İç Savaşı Sonrası Yaşanan Göç Hareketliliğinin Türkiye Demografik Yapısına Yansımaları, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı: Göç, 85-103.
- Süer, B. (2012). "Suriye'de Değişim Çabaları: Bir Bağlam ve Süreç Analizi", *Akademik Orta Doğu*, 6(2), 1-20.
- Şahin, U. & Parlak, B. (2015). "Türkiye İltica ve Göç Mevzuatının Coğrafi Kısıtlama Uygulaması Yönünden Analizi", *TESAM Akademi Dergisi*, 2(2), 65-79.
- Şakacı, K. & Özkaya, S. (2021). "1934 Tarihli 2510 Sayılı İskân Kanunu ve Basındaki Yansımaları", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 249-268.
- Şen, G. (2012). "İran ve Arap Baharı: Bağlam, Söylem, Siyaset", *Ortadoğu Etütleri*, 46(3), 96-118.
- Şimşek, D. (2018). "Mülteci Entegrasyonu, Göç Politikaları ve Sosyal Sınıf: Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler Örneği", *Sosyal Politika Araştırmaları Dergisi*, 18(40/2), 367-392.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2022). "Geçici Koruma", <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, (Erişim Tarihi: 08.12.2022).
- TDK. (2022). <https://www.tdk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 13.11.2022).
- Topal, A. (2015). "Geçici Koruma Yönetmeliği ve Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü", *Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 5-22.
- Tosun, S. (2021). "Bir Sosyal Politika Aracı Olarak AFAD", *Hastane Öncesi Dergisi*, 6(1), 117-134.
- Tosun, S., Yıldırım, Y., Azazi, H. (2019). "Afet Yönetiminde Sığınmacılara Yapılan Sosyal Yardımlar ve Hizmetler Üzerine Nitel Araştırma", içinde *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler*, 1.Baskı, Cilt 3, Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara, ss:135-160.
- Tosun, S., Yıldırım, Y. & Azazi, H. (2019). S. E. Dinçer, M. Bostancı, & E. Özçoban içinde, *Sosyal Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler Cilt 3*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.
- Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, (1994). 16/1/2006 Tarihli, 2006/9938 Sayılı Resmî Gazete.
- Yavuz, Ö., & Mızrak, S. (2016). "Acil Durumlarda Okul Çağındaki Çocukların Eğitimi Türkiye'de Suriyeli Mülteciler Örneği", *Göç Dergisi*, 3(2), 175-179.
- Yıldırım, S., İslamoğlu, E. & İyem, C. (2017). "Suriyeli Sığınmacıların Toplumsal Kabul ve Uyum Sürecine İlişkin Bir Araştırma", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* (35), 107-126.

KORONAVİRÜS PANDEMİSİNİN AB ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

THE INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC ON THE EU

İbrahim GÜNDÜZ*

Özet

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi

06.12.2022

Kabul Tarihi

03.01.2023

Bu çalışma Çin Halk Cumhuriyeti'nde ortaya çıkan ardından bütün Dünya'ya yayılan koronavirüs pandemisini ele almaktadır. Çalışmada koronavirüsün Avrupa Birliği (AB) üzerindeki etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada koronavirüsün sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda ortaya çıkardığı sorunlar ve sonuçlar incelenecektir. Çalışmada koronavirüs pandemisinin ortaya çıkmasının ardından literatüre giren veya daha bilinir hale gelen koronaekonomi, epidemiyoloji, pandemi, risk yönetimi, kimyasal ve biyolojik terör gibi kavramlara ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır. Koronavirüs döneminde AB'nin karşılaştığı zorlukları ve bu zorluklarla mücadelesi çalışmanın odak noktasıdır. Bu amacı gerçekleştirmek amacıyla birçok farklı parametre ile de anlatım zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Koronavirüsün AB üzerindeki etkilerini alanındaki literatüre katkıda bulunma bu çalışmanın temel amacıdır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Koronavirüs, Koronaekonomi, Pandemi, Wuhan

Abstract

Research Article

Received

06.12.2022

Accepted

03.01.2023

This study is addressing Coronavirus pandemic that emerge People Republic of China. The Effect of Coronavirus effect on the European Union were tried to evaluated in this article. It was tried to evaluated social, political, economic and cultural effect. It is handled that coronaecconomy, epidemic, pandemi, risk management, chemical and biological terrorism in terms of coronavirus period. The main focus point of this sudy is the European Union challange in terms of Coronavirus pandemic. There are many parameter using for enriching in this study. The study's aim is to contribute literature in terms of the coronavirus effect on the EU.

Keywords: European Union, Coronavirus, Coronaecconomy, Pandemic, Wuhan

* Öğretim Görevlisi, Düzce Üniversitesi, brhmgndzz@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5878-1645>

Giriş

Çin'in Hubei eyaletine bağlı Wuhan şehrinde 2019 yılının sonlarında patlak veren Koronavirüs(Covid-19) salgını, Ocak 2020'den itibaren değişik coğrafyaları etkisi altına almıştır. Salgının başlangıcında ülkelerden bazıları sert tedbirler alırken özellikle ABD, İngiltere ve Brezilya'nın başını çektiği bazı ülkeler bu konuda tedbir almakta ya geç kalmış ya da almamıştır. Salgının küresel bir salgın haline gelmesinin ardından Dünya Sağlık Örgütü Koronavirüsü küresel bir salgın olarak nitelendirmiş ve hastalıkta pandemi koşullarının oluştuğunu belirtmiştir. Ancak virüsün Çin'de ortaya çıkmasının ardından alınan bu karar birçok ülkeyi hem tedbirsiz hem de çaresiz yakalamıştır. Özellikle turizmin etkisiyle virüs hızla dünyanın dört bir yanına yayılmıştır. Virüsün başlangıçta grip virüsü olarak belirtilmesi ve yayılma hızı ile ilgili bilgilerin yetersiz kalması virüsle mücadeleyi ciddi anlamda zora sokmuştur.

Avrupa'nın virüsle tanışma sürecinde turizmin büyük bir etkisi olmuştur. Çin'den gelen bir yolcu ile önce Fransa'ya taşınan virüs hemen ardından bütün Avrupa'ya hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bu yayılımın bu denli hızlı olmasında Koronavirüsün diğer virüslere göre bulaş oranının yüksek olmasının ve semptom göstermeyen vakaların sayıca fazlalığının etkisi bulunmaktadır. Virüsün Avrupa bünyesinde bu denli hızlı yayılmasında spor müsabakalarının, konserlerin, büyük toplantıların etkili olduğu değerlendirilmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinin çoğu bu virüse hem ekonomik hem de sosyal anlamda hazırlıksız yakalanmışlardır. Bu süreçte özellikle sağlık sektörünün kapasitesi oldukça zorlanmış ve birçok hasta tedavi noktasında olumsuz koşullarla karşı karşıya kalmıştır. Koronavirüsün etkileri ekonomi alanında da oldukça sert bir şekilde yansımıştır. Bu dönemde hem arz hem de talep yönünde kuvvetli bir daralma görülmüş, sosyal hayatta kısıtlamalarla beraber bireylerin ekonomik koşullarında da ciddi bir bozulma görülmüştür. Koronavirüs döneminde son dönemde Avrupa'da etkisini artıran popülizm ve yabancı düşmanlığı gibi düşünceler daha da artmıştır.

Bu çalışma Koronavirüs salgınının Avrupa Birliği'nde ortaya çıkardığı gelişmeleri değerlendirmek ve AB'nin geleceğine ilişkin öngörülerde bulunmak üzere hazırlanmıştır. Söz konusu çalışmada öncelikle Koronavirüsün ortaya çıkış süreci aktarılmıştır. Çalışmada dünya tarihini etkileyen önemli salgınlar hakkında da bilgiler verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde öncelikle virüsün AB ülkelerine gelişi, etkileri ve bu problemin üstesinden gelmeye yönelik atılan adımlar tartışılmıştır. Koronavirüsün Avrupa Birliği üzerindeki etkilerini inceleme açısından literatüre katkı sağlamayı amaçlayan çalışmada post-pozitivist bir anlayışla kavramlar ve durumlar yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda virüsün sosyal, ekonomik ve güvenlik alanlarında ortaya çıkardığı koşullar örnekler aracılığıyla analiz edilmeye çalışılmıştır. Son dönemlerde Avrupa ülkelerinde destekçi sayısı hızla artan popülizme ve yabancı karşıtlığına özellikle yer verilmiştir. Temel olarak insan haklarına dayalı ve bu hakları önemseyeni belirten bir toplulukta karşılaşılan popülizm artışı, AB'nin temel değerlerine aykırı olması açısından önemli bir arıza olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada virüsün en çok etkilediği ülkelerden olan İtalya üzerinden genel bir perspektif çizilmeye çalışılmıştır.

1. Koronavirüsün Ortaya Çıkışı ve Salgınların Tarihçesi

Koronavirüs, 2019 yılının son aylarında Çin'in Hubei eyaletine bağlı Wuhan şehrinde ortaya çıkan bir salgın olarak literatürdeki yerini almıştır. Söz konusu salgına sebep olan virüs tipik bir grip virüsü olmasına rağmen bulaşıcılık ve ölüm oranları bağlamında gripten daha ileri bir seviyededir. Grip veya diğer adıyla influenza virüsleri uzun yıllardan beri bilinen ve hastalıklara neden olan tıbbi patojenlerdir. Bu hastalığın birden fazla türü bulunmaktadır. Bu hastalıkların çeşitli yerlerde görünürlüğünü dönem dönem artmış ve vaka sayısı artış göstermiştir. Bulaşıcı hastalıkların görülme yaygınlığını ifade etmek için bilim insanları iki kavram kullanırlar. Bunlardan birincisi olan epidemi kavramı, bir bölgede ya da toplulukta görülen hastalıklar için kullanılırken; pandemi kavramı ise birçok ülkede ya da Dünya'da yaygın olarak görülen vakaları ifade etmek için kullanılır. Örneğin bir mahallede, köyde ya da kasabada görülen bir hastalık epidemisi olarak nitelendirilebilecekken birden çok ülkede ya

da kıtada görülen bir hastalık pandemi olarak nitelendirilmektedir. Grip virüsü çeşitli dönemlerde değişiklikler göstererek epidemilere neden olabilmektedir. Epidemiler genelde 6 haftaya dek uzayabilmektedir. Grip pandemileri A tipi virüslerinin etkisiyle oluşmakta ve insandan insana kolayca bulaşmaktadır. İkincil bir hastalığa sahip olan bireyler riskli grupta olan hasta adayları olarak değerlendirilmektedir. 1918, 1957, 1968 ve 2009 yıllarında virüs kaynaklı pandemiler gerçekleşmiştir. Bunlardan 1918 yılında egemen olan İspanyol grip salgınında 20 milyon kişinin, 1957 ve 1968 salgınlarında 1,5 milyon kişinin öldüğü düşünülmektedir (Türk Toraks Derneği, 2020). Burada ifade edilen pandemik salgınlar oldukça geniş coğrafyalarda etkili olmuştur. Pandemi salgınlarının sınırlandırılmasında ya da hızının azaltılmasında hareketliliğin kısıtlanmasına yönelik uygulamalar ön plana çıkmaktadır. Bu noktada insan hareketliliğinin, pandemik salgının ortaya çıktığı bölgeden başlayıp uluslararası seviyeye kadar sınırlandırılması temel hedef olmaktadır. Pandemi sırasında bölgeler ve şehirler arasındaki kısıtlamalar her seviyede farklı uygulama ve kısıtlama içermekte ve bunların dereceleri de bir üst basamağa çıktıkça genişletilmektedir. Sosyal alanda uygulanan bu kısıtlamalar, psikolojik ve sosyal faktörler, bireyleri olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu alanlarda kısıtlama ile karşılaşan bireyler daha çok aileleriyle iletişime geçmeyi arzu etmekte ve bu amaç doğrultusunda sosyal hareketliliğe neden olmaktadır. Ayrıca kriz durumunda oluşan bu telaş durumu krizin yönetilmesini daha da zor hale getirmektedir.

Pandemi süreçleri birbiri ile benzerlikler göstermektedir. İlk vakanın görülmeye başladığı anda hastanın hastanede veya evde karantinaya alınması gerekmektedir. Bununla birlikte her bir virüs kendine özgü özellikler sergilemekte ve gerekli bakım ve tedavilerin ortaya konulması için belirli bir süre geçmesi beklenmektedir. Pandemi bölgelerindeki hasta kişilerin etkili bir şekilde tedavi edilmesinde kişilerin kendilerini semptom odaklı takip etmesi önemlidir. Kişilerin kişisel sağlıklarına dikkat etmesi, koruyucu maske kullanımı, el yıkama, hasta insanlardan uzak durma, ilaçla tedavi ve ilaçsız tedavi gibi hususlar Koronavirüs salgını sırasında dikkat edilmesi gereken unsurlar olarak belirtilmektedir. Pandemi durumu ile karşılaşan devletlerin hastanelerin ekipman seviyelerine, hasta insanlar odaklı çalışılmasına ve hasta bireylerin diğer bireylerden uzak bir alanda tedavi edilmesine dikkat etmesi gerekmektedir. Buna paralel olarak hastane çalışanlarının yönetilmesi ve doğru alanlara yönlendirilmesi önemlidir. Ayrıca hastanelerdeki çalışanların pandemi dönemlerinde kendi çalışma sistemleri ve malzeme temini konusunda kuşkularının olmaması gerekmektedir (Hagan vd., 2008:37). Pandemi kontrolü ve yönetilmesi noktasında yukarıda izah edilen tedbirler sürecin daha rahat bir şekilde atlatılmasına olanak sağlamaktadır. Pandemi oluşturan virüslerin en önemli etkilerinden birisi de bireylerde endişeyi tetikleme ve medikal yardım alamamanın da verdiği etkiyle beraber bunun ciddi bir şekilde hastalığa varan anksiyete rahatsızlığı boyutuna ulaşmasıdır. Bu dehşet verici koşullar, toplumun birbirinden daha da uzaklaşmasına ve birlik duygusunun kopmasına da neden olmaktadır. Bunun tüm topluma yayılması ise toplumsal bağları yaralamaktadır. Tarihi örneklere bakıldığında pandemik salgınların dehşet verici yayılma hızı, devletlerin güvenliklerini bile tehdit eden bir seviyeye ulaşmıştır. Bu öyle bir hal almaktadır ki devlet ile vatandaşın karşılıklı güvene bağlı olarak kurdukları toplumsal sözleşmelerdeki, hükümetlerin vatandaşlarını koruma taahhüdü üzerinde büyük bir baskı oluşturmaktadır. Bu güvenin yeniden tesis edilmesinde bazen orduların bile kullanıldığı olağanüstü durumlarla karşılaşılabilir (Enemark, 2009:197-199). Bu noktada pandemi dönemlerinde kamu ve sivil işbirliğinin önemi daha da artmaktadır. Birey pandemi sürecinde üzerinde taşıdığı sorumlulukların farkına varmalı ve kamunun koyduğu kurallara riayet etmelidir. Kamu otoritesi ise bireylerin salgın hastalık sürecinde yaşamış olduğu sıkıntılı durumu göz önüne alarak daha yapıcı bir tutum sergilemelidir.

Pandemi dönemleri insan hayatını oldukça derinden etkileyen dönemlerdir. Bu dönemde hastalığın bulaşıcılık özelliğinin artması sosyal hayatın her alanını derinden etkilemektedir. Bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkması; yüksek ölüm oranları, hastalıkların artması, ticaret ve ulaşım hatlarının bozulması ve sivil memnuniyetsizlikleri bir araya getiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu

olguların hepsi hayatı olağan akışından uzaklaştırmakta dolayısıyla hem kamu hem de bireylere maddi anlamda ciddi bir yük de getirmektedir. Bu bağlamda bir bölgede ortaya çıkan epidemilerin pandemiye dönüşmesi ülke ekonomilerinde felaketlerle sonuçlanan durumlar ortaya çıkarmaktadır. Nitekim Dünya'yı etkisi altına alan SARS, EBOLA ve Domuz Gribi gibi salgınların ekonomiler için toplam maliyeti 10 milyar \$ olarak tahmin edilmektedir (Di Marco vd., 2020:2). Söz konusu salgınların boyutları dikkate alındığında bu pandemilerin etkilerinin Koronavirüsten daha az bir alanı etkilediği bilinmektedir. Bu bağlamda Koronavirüsün etkisinin daha da derin olacağı belirtilmektedir. Devletlerin pandemi dönemlerinde en önemli gücü iletişimden gelmektedir. Devleti yönetenler halkı salgınla mücadele konusunda ikna etmeyi başarmak zorundadır. Bu noktada hükümetlerin kısıtlamaların gerekliliği konusunda vatandaşla iletişiminin iyi seviyede olması gerekmektedir. Liderlere olan güven de pandemi dönemindeki iletişim yöntemleri açısından büyük önem taşımaktadır. Hükümet yetkililerinin iletişim yöntemi, vatandaşların kurallara uymasında hayati bir öneme sahiptir (Hagan vd., 2008:38). Pandemi salgınlarla ilgili ortaya çıkan problemler karşısında yetkili otoritelerin süreçleri iyi yönetmesi gerekmektedir. Bu kapsamdaki en önemli husus hiç şüphesiz risk yönetimidir. Risk yönetimi bünyesinde; kimliklerin, bireylerin, davranışların, sosyal grupların güncel ve gelecekteki risklerle alakalı, hastalık konularıyla ilgili epistemolojik ve tarama tekniklerini de içeren koruyucu ve önleyici bir nitelik taşıyan yöntemler bulunmaktadır. Bu bağlamda salgın hastalıkların yönetilemez bir seviyeye gelerek problemlerin artması, ulusal ve uluslararası organizasyonların güvenlik temelli anlayışlarının önemini ve aciliyetini daha da kritik bir hale getirmektedir (Sanford vd., 2016:8).

Uzmanlar tarafından salgın hastalıklara karşı en önemli savunma yöntemi olarak salgınla ilgili iyi bir istihbari bilgiye sahip olunması ve salgına karşı hızlı bir reaksiyon verilmesinin öne çıktığını düşünmektedir. İstihbarat faaliyetlerinin, küresel ölçekteki tarama faaliyetlerini kapsadığı ifade edilmektedir. İstihbarat faaliyetleri kapsamında virüs konusunda gerekli bilgilere sahip olunması, koruyucu ve önleyici tedbirlerin uygulanması gibi amaçlar ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte ulusal sağlık sisteminin gücünün hastalığın gelişmesinde ve yayılmasında en önemli direnç olduğu belirtilmektedir (Heyman, 2003:199-200). Salgın hastalıkların ülkelerin sağlık sistemlerine ekstra bir yük getireceği unutulmamalıdır. Bu bağlamda bu alanda oluşabilecek alanların doğru planlama ile yönetilmesi gerekmektedir. Bu hususa bir örnek vermek durumun analizi bakımından önem arz etmektedir. Örneğin bir hastanenin toplamda 1000 kişiye hizmet verebilecek bir kapasiteye sahip olduğunu varsayalım. Söz konusu hastane teknik ve fiziki alt yapı konusunda da Dünya sıralamasında ilk sırada yer aldığını düşünelim. Bu hastaneye aynı anda 1001 kişi müracat ettiğinde ya da toplam sayı bu 1000 sayısını aştığında belirli imkânlar yetersiz kalacak dolayısıyla sağlık hizmetleri aksayacaktır. Bu açıdan düşünüldüğünde sağlık hizmetleri kapasitesinin yoğunluğunun yönetilebilir seviyelerde kalması sağlık çalışanı, hasta ve sağlık hizmetleri açısından hayati öneme sahiptir.

Son dönemlerde ortaya çıkan salgın hastalık tehditleri devletlere yönelik uzun yıllardan beri var olan güç algısının da değişimini beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda modern güç algısı iki temel varsayıma dayanmaktadır. Bunlardan birincisi yaşamın yönetiminden ve ikinci güç ise biyolojik güçten kaynaklanmaktadır. Birinci güç algısı bireylerin güç uygulamalarını içermektedir. Bu kapsamda daha çok fiziksel olarak görülen tehditlere yönelik güç bu kapsamda değerlendirilmektedir. İkinci güç ise daha çok teknolojik gücü içermekte ve bu temelde nüfusun döngüsü ve onun karakteristik özellikleriyle ilgilenmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde biyolojik güç; biyopolitik kontrol, düzenleme ve önderlik etme gibi prensipleri barındırmaktadır. İkinci güç hiç şüphesiz son dönemlerdeki geleneksel olmayan tehditler için başvurulan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Sanford vd., 2016:6).

2. Avrupa Birliği ve Koronavirüs Salgını

Son yıllarda devletler çok farklı tehdit algılarıyla mücadele etmektedir. Devletlerin koruma ve güvenlik algılama biçimleri, bu konudaki uygulamaları, politikaları da değişmiştir. 21. yüzyıla değin güvenlik konusunda sadece askeri güç konusunu içeren kavramlar güvenlik alanına konu iken son dönemlerde sağlıktan, çevreye, enerjiden göçe kadar birçok alan bu konunun içinde yerini almıştır. Bu

doğrultuda düşünüldüğünde güvenlik artık sadece askeri tehditlerle kısıtlanmamış aynı zamanda sağlık konuları da bu alanın içine dâhil edilmiştir (Scott ve McInnes, 2012:95). Küreselleşen dünyadaki terör olgusunda; biyolojik ve kimyasal silahlar, salgın hastalıklar en önemli güvenlik tehditleri olarak öne çıkan hususlardandır. Ülkeler bu tehditlerle baş edebilmek adına birçok farklı parametreyi düşünmek zorundadır. Bu problemlerin üstesinden gelebilmek adına da oldukça detaylı çalışmalar yapmak zorunda kalmıştır. Koronavirüs salgını da bu tehditlerden en güncel olanı olarak gündelik hayatımızı etkileyen bir olgu olarak yer edinmektedir.

Koronavirüs salgınının Çin’de ortaya çıkmasının ardından başlangıçta birçok ülke bu konuda birtakım düzenlemeler yapmak durumunda kalmıştır. Bununla birlikte virüs ülkesel tedbirlerin yanı sıra bölgesel ve uluslararası anlamda da birtakım tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır. Koronavirüs salgını öncesinde de birçok kez salgınlarla karşılaşıldığı için bu tedbirlerin geçmişten bu yana uygulamada olduğunu belirtmekte fayda bulunmaktadır. Nitekim salgın hastalıklar noktasında her ne kadar günümüzde yaygın olarak başlangıç noktası Asya ülkeleri olsa da Avrupa Birliği ülkeleri hem ülke bazında hem de birlik bazında bazı tedbirler almış ve çeşitli senaryolar üzerinde çalışmıştır. Avrupa Birliği ülkeleri 1998 yılında üzerinde anlaşılan belge ile epidemik tarama ve bulaşıcı hastalıkların kontrolü için bir belge düzenlemiştir. Bu belge ulaşım bazlı hastalıklar, enterik organizmalar ve insanlarda bağışıklık sistemini yetersiz bırakan hastalıklara (AIDS, Tüberküloz, ilaç direnci) karşı birlik içerisinde koordinasyon temelli bir sistem oluşturmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda Avrupa Epidemik Mücadele Eğitim Programı da oluşturularak birlik içerisinde hem salgınlar noktasında bilgi paylaşımı sağlanacak hem de dayanışma için bir hat kurulacaktır. Bu belge ile Avrupa genelinde elektronik ve internet bazlı bültenler hazırlanmıştır. Aynı zamanda AB üye ülkelerinin Sağlık Bakanları arasında da yeni bir hat kurulacak olmasını içermesi açısından bu belge büyük önem taşımaktadır (Lease, 2001:78). Bu belgenin içeriği incelendiğinde AB’nin olası salgın hastalıklara karşı tedbirler aldığı görülmektedir. Bu noktada ele alınan hastalıklar ve bulaşma yolları sürekli güncellenerek günümüze dek ulaşmıştır. Söz konusu belge incelendiğinde 1986 ve 1992 yıllarında AB’nin birlik olma yolunda attığı en önemli adımlardan olan Serbest Pazar, parasal ve ekonomik birlik gibi hedeflerin söz konusu salgın hastalıktan etkileneyeceği düşünülmüş ve bu hususlara yönelik de tedbirler alınmıştır. Ancak tedbirlerin uygulaması noktasında ortaya konan hususların Koronavirüs sırasında ortaya çıkan tablo göz önüne alındığında uygulanabildiğini söylemek oldukça güçtür.

Koronavirüsün Avrupa’ya nasıl geldiğine ilişkin olarak yapılan ilk değerlendirmelerde hastalığın Çin’den gelen bir yolculardan bulaştığı ifade edilmiştir. Nitekim Dünya Sağlık Örgütünden yapılan açıklamalara göre Koronavirüs Çin’de bir pazar yerinde ortaya çıkmış ve buradan da Dünya’nın dört bir tarafına yayılmıştır. Avrupa’da Koronavirüs kaynaklı ilk ölüm Ocak ayının ortalarında Fransa’da gerçekleşmiştir. Hasta olan kişinin Çin’den gelen 80 yaşlarında bir kişi olduğu belirtilmiştir (BBC, 2020). Fransa da hayatını kaybeden kişinin Çin kaynaklı olması ve turist olması salgının boyutunu artıran bir nitelik taşımaktadır. Çünkü turizm temel amaçları bakımından hareketin ve seyahatin bol olduğu bir aktivitedir. Bu bağlamda ilk Koronavirüs vakası Fransa’yı alarına geçirmiş ve Fransız hükümeti tedbir almak durumunda kalmıştır. Fransa’nın bu denli hızlı tepki vermesinde virüsün insandan insana geçebilen bir yapıda olmasının ve yayılım hızının oldukça yüksek olmasının etkisi olmuştur. Bununla birlikte virüs başka ülkelerde de ortaya çıkmasına rağmen bazı ülke liderleri virüsü önemsememiş (İngiltere ve ABD örneği) ve tehlikenin boyutlarının ciddiyetine varamamıştır (Fortune, 2020). Ancak özellikle turizm özelinde Çinli turist sayısı fazla olan ülkeler bu salgına karşı başlangıçta daha radikal tedbirler almışlardır.

Koronavirüsün belirti göstermeden de insan vücudunda yaşayabilme özelliği birçok ülkenin başına dert açmıştır. Özellikle yoğun insan hareketliliğinin olduğu turizm sektörü bu virüsün yayılmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Avrupa’nın önemli turizm ülkeleri olan İspanya, Fransa ve İtalya Koronavirüsün en hızlı yayıldığı ülkeler olarak ön plana çıkmıştır. Bu ülkelerdeki yoğun turist hareketliliği neticesinde virüs ciddi bir biçimde önce ülke içinde sonrasında ise

bütün Avrupa’da yaygın bir vaka haline gelmiştir. Virüsün ortaya çıkmasının ardından AB nezdinde çalışmalar yapılmış ve başta sağlık olmak üzere birçok alanda koordinasyon ve işbirliğini geliştirmeye yönelik uygulamalara başlanacağı ifade edilmiştir (European Commission, 2020:1). Ancak ifade edilen problemlere yönelik çözümler hem liderler bazında hem de ülke bazında istenilen seviyelerde uygulanamamıştır. Tüm bu etkenlerin bir araya gelmesinin ardından ilerleyen dönemlerde hemen hemen bütün Avrupa ülkelerinin sağlık sistemleri iflasın eşiğine gelmiştir. Söz konusu ülkelerde hem hemşire, doktor, sağlık çalışanları gibi virüsle direkt mücadele eden personel virüsten etkilenmiş hem de sağlık sistemi devamlı artarak devam eden vakalara alan açmada ve malzeme tedarik etmede ciddi olarak tehdit altına girmiştir (Amaro, 2020). Bu noktada virüsü ülkelerine girmeden engelleyemeyen ülkeler birçok problemle karşı karşıya kalmıştır. Virüsle mücadelede özellikle sağlık hizmetleri ve güvenlik hizmetleri çalışanları oldukça zor duruma düşmüştür. Virüs yalnızca sağlık ve güvenlik alanlarını etkilememiştir. Aynı zamanda insanların harcamalarını da etkilemiştir. Hükümetler sistemin devamı noktasında birçok yardım ve teşvik paketi hazırlayarak ekonomilerinin olası bir iflas tuzağına düşmeden bu süreci atlamanın yollarını aramışlardır. Koronavirüsün başlangıç aşamasında dünya genelinde yapılan kamu yardımlarının toplam tutarı 3 trilyon \$’ı aşmıştır (Habertürk, 2020). AB’nin en büyük 3. ve 4. ekonomileri olan İtalya ve İspanya Koronavirüs tedbirleri kapsamında dayanışmayı artırıcı, kapsamlı ekonomik, sosyal ve siyasal düzenlemelerin gerekliliği konusunda sık sık açıklama yapmıştır. Bu iki ülke yapılması istenen düzenlemelerin hem AB’nin devamı hem de krizin çözümü için önemli olduğunu vurgulamışlardır (Griednef, 2020). Söz konusu iki ülke salgının patlak verdiği dönemde hem maddi olanaklar hem de parasal olanaklar konusunda AB ülkelerinden destek istemesine rağmen bu isteklerinin çok az bir miktarı karşılanabilmiştir.

Fransız hükümetinin Koronavirüs salgınına bilimsel kanıtlarla beraber kabul etmesiyle beraber Koronavirüsle savaş, ülkenin en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Fransız hükümeti temsilcileri bu krizin üstesinden gelebilmek için hep birlikte mücadele etmenin gerekliliğine vurgu yapmış ve salgındaki ölüm oranlarının azaltılmasının ve sağlık hizmetlerinin aksamamasının dayanışma ve birliktelik ruhuyla mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Bu amaç doğrultusunda salgın hastalıkla alakalı planlar güncellenmiş ve bu plan doğrultusunda hareket edilmiştir. Söz konusu plan 4 aşamalı olarak oluşturulmuş ve her bir aşamaya ilişkin detaylı bir planlama süreci oluşturulmuştur. Söz konusu planda, salgın hastalığın ülke sınırlarına girmesinden yok olmasına değin olan süreçler planın hazırlandığı süreçten itibaren peyderpey güncellenerek günümüze ulaşmıştır. Bu planlara ek olarak kamu ve vatandaş iletişiminin önemli olduğu raporda vurgulanmıştır. Bu konunun öne çıkmasında salgın hastalık dönemlerindeki kaos ortamının devletin egemenlik haklarının zarar görmesine kadar uzanabilecek problemleri doğuracağı düşüncesinin etkili olduğu söylenmektedir (Ghanchi, 2020:1-2). Bahse konu olan rapor hem Fransa’da hem de AB’de uygulamaya konulmuş ve ülkelerin hem birlik için dayanışmalarını hem de ülke içlerindeki dayanışmayı ön plana koyan bir anlayışla hazırlanmıştır.

Koronavirüse yönelik olarak AB içerisinde liderler seviyesinde birçok toplantı yapılmıştır. Söz konusu toplantılarda uzun tartışmalar yapılmıştır. AB liderleri birkaç konu başlığında uzlaşa sağlamışlardır. Bunlar;

- *virüsün yayılmasının engellenmesi
- *medikal ekipman noktasında gerekli yardımlaşmanın yapılması
- *tedaviye yönelik araştırma ve aşı faaliyetlerinin desteklenmesi
- *emek, iş dünyası ve ekonomilerin desteklenmesi (European Union, 2020).

Söz konusu uzlaşıda özellikle ekonomi ve sağlık alanında dayanışmayı önceleyen bir tutumun sergilendiğini ifade etmek gerekmektedir. Ancak salgının yakıcı bir hal aldığı dönemde her ülke bu kapsamda dayanışma yerine kendi ülke içine yönelmek zorunda kalmış ve AB’de kapsamlı bir dayanışma örneği sergilenememiştir. Özellikle İspanya ve İtalya bu noktada AB’nin ve kurumlarının bu süreçte daha fazla inisiyatif almasını istemesine rağmen krizin öncesinde bu ülkelerin maddi olarak

yeterli seviyede kuvvetli olmaması ve borç yükünün fazla olmasından dolayı diğer ülkeler bu konularda çekimser davranmıştır. Bu durumdan dolayı da ekonomi alanındaki dayanışma görüşmelerinde süreç birçok kez kesintiye uğramıştır.

Korona sürecinin AB'ye nasıl bir etki edeceği konusunda 3 temele senaryo hazırlanmıştır. Birinci senaryoya göre virüs, AB içerisinde dayanışma içerisinde çözülemeyecek ve her ülke kendi tedbirlerini alarak yoluna devam edecektir. Söz konusu durumun sonucunda ise AB ülkeleri arasındaki kriz derinleşecek ve AB parçalanacaktır. İkinci senaryoya göre ise virüs dönemi AB üyesi ülkeler arasında uzlaşmayı, dayanışmayı ve birlikteliği artıracak ve yeni konjonktürle beraber AB daha kuvvetli olarak yoluna devam edecektir. Üçüncü senaryoya göre ise AB bu süreci daha karmaşık bir gelişme ile tamamlayacaktır. Söz konusu süreç sonunda yenilenme ve değişim gereken alanlarda düzenlemeler yapılacak ve problem temelli olarak sistem revize edilecektir. Bu aşamada hem var olan yapılar korunacak hem de yeni yapılar oluşturularak birliğin gücü arttırılacaktır (Fortunato ve Pecoraro, 2020:3). Söz konusu senaryolar hazırlanırken hem mevcut durumun göz önüne alındığı hem de gelecekteki durumun göz önüne alındığını söylemek mümkündür. AB'nin sahip olduğu kapasiteler bağlamında düşünüldüğünde birinci senaryonun gerçekleşmesi noktasında özellikle ekonomik ve yönetsel karar alma mekanizmalarının bu sürece etki edebileceği değerlendirilmektedir. İkinci senaryo bağlamında eke alındığında ise zengin ve görece refah seviyesi diğer AB üyesi ülkelere göre daha iyi yerlerde olan Kuzey ve Kuzeybatı Avrupa ülkelerinin bu süreçte önemli bir faktör olacağı değerlendirilmektedir. Üçüncü senaryo ise AB'nin kurucu değerlerinden olan dayanışma ve birlikte yaşam isteği olgularının etkisini öne çıkaran bir yapıya sahiptir. Ancak hem Koronavirüs süreci hem de birliğin mevcut hali göz önüne alındığında dayanışma ve birliktelik unsurunun hiç kolay olmayacağı açıktır. Nitekim birliğin bu salgına hazırlıksız yakalandığını ifade eden AB Komisyon Başkanı da bu hususu vurgulamaktadır (Anadolu Ajansı, 2020). Avrupa için Koronavirüsün içerdeki ortaya çıkardığı ekonomik şok, güvenlik krizlerini tetiklemiştir. Bu nedenlerden dolayı Güney ve Doğu Avrupa ülkeleri bu felaket durumları açısından güvenlik açığının zirve yaptığı bölgeler olmuştur. Bu durumun doğal sonucu olarak ülkeler sınırlarını kapatarak bu sürecin sona ermesini beklemektedir. Ancak hem virüsün yapısı hem de mevcut koşullar göz önüne alındığında bu sürecin sürdürülebilir olmadığı değerlendirilmektedir (Ülgen, 2020).

Avrupa için virüsle başa çıkmada doğru yol aslında koordinasyonun ve Avrupalı kimliğinin ön planda olduğu; milliyetçi ya da kendine has uygulamaların olmadığı bir süreci ifade etmektedir. Zaten Avrupa Birliği Koronavirüs döneminde dayanışma adına bazı girişimlerde bulunulmuştur. Maske paylaşımı, tıbbi cihaz ve bilgi paylaşımı, hasta ve hastane paylaşımı, doktor ve hemşire paylaşımı bu alanda gösterilebilecek en güzel örneklerden birkaçıdır. Fakat meselenin mali boyutunda bu denli bir dayanışma örneği sergilenememiştir (Baldwin ve Mauro, 2020:28).

Korona krizi aynı zamanda Schengen krizine de neden olmuştur. Bu dönemde bazı ülkeler sınırlarını kapatarak ülkelerini izole etmeye çalışmıştır. Öyle ki birlik içerisinde korona öncesi dönemde tek gecelik seyahatler 320 milyon kişi civarında gerçekleşmiştir. Bu ziyaretlerin yaklaşık de 40 milyonu ise iş ziyaretleri kapsamında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu kriz bu alanda da ciddi problemlere yol açmış ve turizm ve konaklama anlamında ciddi bir gelir kaybına neden olmuştur. Ayrıca Schengen anlaşmasının sağladığı koşulların etkisiyle yaklaşık 2 milyon kişi çalışmak amacıyla seyahat etmektedir. Bu kapsamda Slovakya, Hırvatistan, Lüksemburg, Estonya ve Belçika en yoğun ülkeler olarak öne çıkmaktadır (Baldwin ve Mauro, 2020:87). Şüphesiz bu imkânların ortadan kalkması belli bir seviyede memnuniyetsizliğe neden olacaktır. Bu ise AB'nin genel ahengini bozucu bir etkiye neden olacaktır.

17 Mart 2020 tarihinde AB ilk defa sınır kapılarını kapatmıştır. Bununla birlikte bazı ülkeler birlik içerisinde kendi sınırlarını kapatma gerekliliği duymuşlardır. İtalya 9, Almanya 13, İspanya 14, Fransa 16 Mart 2020 tarihinde sınırlarını kapatmıştır. Mart sonuna değin 250 milyonluk bir nüfusun dış ülkelerle giriş çıkış anlamında iletişimi, kesintiye uğramıştır. Bu kararların alınmasında AB

komisyonunun almış olduğu kararların etkisi bulunmaktadır. (European Commission, 2020:2) Söz konusu dönemde salgınla mücadele kapsamında havayollarında da kısıtlamalara gidilmiştir. Öyle ki bu dönemde havayolu kullanan kişi sayısı Almanya’da %89, Fransa’da %93, İtalya ’da %94, İspanya’da ise %95 oranında azalmıştır (European Union, 2020:2-3). Seyahat kısıtlamalarının salgın hastalıklara etkisi konusunda bazı araştırmalar yapılmıştır. Söz konusu araştırmalardan birine göre Çin’in Hubei kentinde uygulanan seyahat kısıtlamaları virüsün farklı alanlara yayılımını %81 oranında engellemiştir (Wellsa vd., 2020:7507-7508).

Genellikle olumsuz haberlerden beslenerek büyüyen popülizm Koronavirüs döneminde de görünürlüğü artan bir yapıya sahip olmuştur. İngiltere Başbakanının kitlesel bağışıklık söylemi ya da ABD Başkanı D.Trump’ın Yunanistan’ın doğusunu sıcak alanlar olarak nitelendirmesi bunun en tipik örneğini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Avrupa’da da virüs salgınının başlangıcından itibaren kuvvetli bir şekilde kendisine yer edinen popülizm, yabancı karşıtlığı temellinde yükselişini sürdürmüştür. Özellikle uç ideolojiye sahip insanların yoğun olarak yaşadığı ülkelerde, olumsuz hususlar her daim kullanıma elverişli bir yapıya sahip olmuştur. Bu noktada Avrupa açısından yükselen popülizmde göçmenlerin bu virüsün yayılmasında etkili olduğu varsayımından hareketle göçmen karşıtı politikalar dillendirilmeye devam edilmiştir. Söz konusu bu ülkeler ağırlıklı olarak Doğu Avrupa ülkeleri olsa da Avusturya, İtalya ve Almanya gibi AB’nin büyük ve güçlü ülkelerinde de popülist söylem ciddi taraftar toplamıştır. Söz konusu söylemi Macaristan’da Victor Orban, İtalya’da Salvini ve Fransa’da Le Pen gibi isimler sıklıkla kullanmaktadır. Koronavirüs öncesinde AB içerisinde ekonomik problemler olmasının yanı sıra siyasi ve sosyal alanda da birtakım problemler bulunmaktadır. Son yıllarda etkisi artarak devam eden popülizm bu dönemde de süreci meşgul eden bir hal almıştır. Avrupa’daki popülist gruplar bu salgını hem destekçi sayılarını artırmak hem de iktidar yolunda güç kazanmak amacıyla sürekli gündemde tutmuşlardır. Bu yükselişte popülist grupların virüsü bir düşman kimliğine büründürerek kendi anlayışlarını yüceltmeye ya da kutsamaya çalışmasına yönelik anlayışın da etkili olduğunu söylemek gerekmektedir. Popülistler korona dönemini ekonominin ötesinde bir bağlamda ele almışlar ve ona farklı anlamlar yüklemişlerdir. Onlar bu manada siyaseti sağlığın yada bilimin önüne çıkarmaya çalışmışlar ve bu şekilde kendilerinin doğru olduğunu kaos ortamına vurgu yaparak anlatmaya çalışmışlardır (Rompuy, 2020:2). Koronavirüs dönemindeki sosyal kısıtlamalar nedeniyle popülist gruplar faaliyetlerini internet üzerinden yürütmek durumunda kalsa da katılımcı sayısı her geçen gün artmaktadır. Bunda hiç şüphesiz virüsün ekonomik ve sosyal alanda ortaya çıkardığı tahribatın etkisi büyüktür.

AB, virüs sürecinde yalnızca sosyal alanda problem yaşamamış aynı zamanda virüse karşı alınacak tedbirler noktasında da büyük sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bu problemlerden en önde geleni ise Koronavirüs vakalarının tespiti noktasında yaşanmıştır. Nitekim virüsün enfekte ettiği insanlar üzerinde İtalya’da yapılan bir araştırmaya göre, İtalya’daki hastaların yaklaşık %40’ı semptom göstermemekte ya da çok hafif bir şekilde hastalığı geçirmektedir. Ayrıca hastaların çoğunluğunun 30 yaş ve üzerinde olduğu ve yoğun bakımda bulunan hastaların ise yaş ortalamasının 69 olduğu ilk araştırmadan elde edilmiştir. Koronavirüs salgınının en sert geçtiği dönemlerde İtalyan sağlık sistemi çökmenin eşiğine gelmiştir. Bu anlamda hem personel hem ekipman yetersiz kalmış birçok ülkeden hem malzeme hem de sağlık hizmeti yardımı istenmiştir. Vakaların arttığı dönemde emekli olan personel dahi göreve çağrılmak zorunda kalmıştır. Bazı uzman doktorlar da alanları dışında çalışmak zorunda kalmıştır. İtalya’nın salgın koşulları göz önüne alındığında Kuzey İtalya salgının yayılma alanı açısından daha kritik bir seviyede yer almıştır. Ancak bölgenin sağlık hizmetleri ve ekipman noktasında diğer bölgelerden dahi iyi koşullarda olması bu konuda hükümetin elini bir nebze rahatlatmıştır. Fakat virüsün güney İtalya’ya inmesinin daha büyük felaketlere yol açacağı ifade edilmiştir (Paterlini, 2020:1-2). Her ne kadar salgın döneminin en büyük sıkıntılarını yaşayan ülke İtalya olsa da aslında İtalyan sağlık sistemi AB geneli değerlendirmelerde orta üst seviyelerde bir kapasiteye sahiptir. Ancak hasta sayısının bir anda artması sistemi işlemeze hale getirmiştir. İtalya’nın sahip olduğu yoğun bakım yatak sayısı 100 bin kişiye 12,5 olarak ifade edilmekte olup bu oran AB ortalamasının üzerindedir. Ayrıca her 100 bin kişiye 400

doktor düşmektedir. Fakat burada bu sayıların bu denli yetersiz kalmasında hasta yoğunluğunun etkisi bulunmaktadır. 25 Mart 2020 tarihinde hastanelerin yoğunluk oranı 11 Mart 2020 tarihinin yaklaşık 7 katıdır. Dolayısıyla bu seviyedeki bir yoğunluk artışı hastaneleri işlemez hale getirmiştir (Verelst vd., 2020:2).

Koronavirüs salgını literatüre yeni kavramları da eklemiştir. Bunlardan en önde geleni Koronaekonomi gibi kendine has yapıda iken bazıları da pandemiyi anlatırken siyah kuğu tabiridir. Fakat anlamlandırma her nasıl olursa olsun Koronavirüs, ülkelerin sınırlarını kapatmasına, kısıtlamalar koymasına, mal, insan, hizmet ve işlerin akışının yavaşlamasına ya da durmasına geçici süre ile de olsa neden olmuştur (Sburna, 2020:3). Bu kavramlardan Koronaekonomi kavramı virüs sürecinde ve sonrasında ortaya çıkan ekonomik koşulları ifade eden bir kavramdır. Virüsün ekonomiyi hem para hem de mali piyasalar açısından zor duruma sokması bu kavramın kullanılmasına neden olmuştur. Siyah kuğu benzetmesi ise daha çok varlığından haberdar olunmayan ancak sonrasında karşılaşıldığında bilimsel anlamda ciddi bir yenilik ve anlayış değişikliğini ifade eden bir kavramdır. Söz konusu durumda korona sürecinin neoliberal piyasa koşullarında var olan sistemde köklü değişimleri gündeme getirmesi etkili olmuştur. Koronavirüsün orta-uzun dönemli etkileri anlamında bazı ekonomistler en iyimser senaryoya göre %3-5 arası bir büyüme beklerken, GSMH 'ya %2-2,5 oranında olumsuz etkisi olacağını belirtmektedir. Fakat hizmet sektörü odaklı büyüme gösteren ülkeler (İspanya, Yunanistan, Portekiz) bu oranların çok daha üzerinde bir daralma yaşayacaktır (Sburna, 2020:8). Bazı sektörler bağlamında yapılan değerlendirmelerde özellikle hizmet, turizm, sanayi gibi sektörlerin virüsten olumsuz etkileneyeceği ifade edilmektedir. Ancak bu süreçte teknoloji, bilişim, tarım ve hayvancılık gibi sektörlerin süreci daha kuvvetli bir şekilde atlatacağı belirtilmektedir.

Koronavirüsün en şiddetli olduğu dönemlerde İtalya'nın ekonomik yardım taleplerine AB'nin çözüm üretememesi AB içinde yaşanabilecek büyük problemlerin habercisi olarak değerlendirilmiştir. Karşı karşıya kaldığı ekonomik darboğazdan kurtulmak isteyen İtalyan hükümeti, Eurobond benzeri bir borçlanma usulünün uygulanmasını istemiş; ancak talepleri kabul görmemiştir. Bu dönemde AB'nin Güney ve Doğu kanadından gelen ekonomik yardım programı ve fon talepleri genelde Kuzey ve Baltık ülkeleri tarafından reddedilmiştir. Bu reddin gerekçeleri incelendiğinde ise kuzeyde yer alan ülkelerin vatandaşları güneyde yer alan ülkelerin sonraki dönemlerde borçlarını ödemeyeceklerini düşünmesinin etkili olduğu ifade edilmiştir. Bu sebepten dolayı kuzey ülkeleri güneyde yer alan ülkelere borç vermek ya da çeşitli isimlerdeki fonları kullandırma konusunda isteksiz davranmıştır. Bu konuda ortaya çıkan kargaşadan dolayı AB ciddi eleştiriler almıştır. Bazılarına göre bu nedenlerden dolayı AB tam manasıyla politik birlik olamamıştır (Jenkins, 2020).

AB Merkez Bankası verilerine göre Koronavirüs ekonomiyi orta ve uzun vadede hem talep hem de arz yönünden ciddi bir bunalıma sokacaktır. Onların tahminine göre tüm Avrupa'nın Gayri Safi Milli Hasılasında %7'lik bir daralma meydana gelecektir. Yine Avrupa'nın ekonomik olarak başat konumda bulunan ülkelerinin de %5'lik bir daralma ile karşı karşıya kalacağı öngörülmektedir. GSMH'da %15'lik bir kaybın ekonomilerde %20'lik bir daralma yapacağı öngörüsünü yapan banka, bu şartların resesyonu beraberinde getireceğini ve ekonomiyi ciddi anlamda depresyona sürükleyeceğini ifade etmektedir (Panetta, 2020).

Avrupa Merkez Bankası kriz dönemlerinden önce olduğu gibi Koronavirüs döneminde de ortak para ve maliye politikası aracı olarak düzenleyici birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda 750 Milyar euroluk bir plan hazırlanmıştır. Bu plan çerçevesinde virüs sonrası ekonomilerde yaşanan krizin etkileri bir nevi giderilmeye çalışılmıştır. Bazı araştırmalara göre Koronavirüsün etkilerinin ülkelerin 2019 GSMH'sının %2'lik bir kesimini yok edeceği ifade edilmektedir. Bu krizin çözülmesi adına oluşturulan fonun kullandırılması noktasında başlangıçta tam bir dayanışma olduğunu söylemek oldukça zordur. Özellikle bu dayanışmada Almanya'nın başını çektiği bazı ülkeler söz konusu uygulama konusunda isteksiz bir şekilde davranmaktadır. Bu noktada kuzeyde bulunan ve görece daha kuvvetli

ekonomik ve sosyal imkânlarla sahip ülkeler bu fonun yürürlüğe konulması aşamasında ciddi bir mukavemet göstermiştir (Rompuy, 2020: 2-3).

Sonuç

Koronavirüs sürecinin hem dünya genelindeki ülkelerde hem de Avrupa Birliği bünyesinde bazı konularda değişim meydana getirebileceği değerlendirilmektedir. Bu kapsamda ekonomi alanında hizmet sektörü uygulamalarında değişiklik görülecek ve hizmet alımlarında internet kullanımı ve insansız ulaştırma sistemleri yaygınlaşacaktır. Avrupa açısından en önemli gelirlerden biri olan turizm sektöründe ise başlangıçta kısıtlamaların daha sert bir şekilde uygulanacağı, test sayısının artması ve testlerin doğruluk oranının yükselmesi ve test sürelerinin kısalması ile havaalanlarında bu işlemlerin de yapılmaya başlanması öngörülmektedir. Ayrıca virüsten arı bir şekilde yolculuk ve tatil imkânları anlamında da ciddi bir alan oluşacağı düşünülmektedir.

Virüslerin bu derece can yakıcı özelliklerinin ortaya çıkması güvenlik açısından da gelecekte büyük ilerlemelerin olmasını sağlayacaktır. Bu kapsamda biyolojik ve kimyasal terörizm devletlerin öncelikli anti terör ajandalarından biri haline gelecektir. Virüs salgınından sonra kimyasal ve biyolojik silahlara karşı devletlerin mücadele kapasitelerini daha da arttıracığı öngörülmektedir. Avrupa Birliği'nin geleceği konusunda da süregelen tartışmalar hiç şüphesiz devam edecektir. AB üyesi olan ancak ekonomik olarak AB'ye bağımlı ülkeler her ne kadar AB'den ayrılmayı bir söylem olarak ifade etseler de bunun sonuçlarını dikkate aldıklarında kendilerinin bundan zararlı çıkacağını bilmektedir. Ancak burada şu hususu hatırlatmakta fayda vardır. Her ne kadar bu ülkeler AB'nin dağılmasının ardından refah kaybına uğrayacak olsalar da bu durumdan en büyük darbeyi büyük ekonomiler görecektir. Özellikle Avrupa'nın lokomotif ülkesi olan Almanya bu konunun vasıtasıyla AB ülkelerinin ana tedarikçisi konumundadır. Dolayısıyla birliğin dağılması en çok Alman ekonomisini zayıflatacaktır. Bu sebeplerden ötürü bu salgınların AB'nin parçalanması ya da bölünmesine yol açma ihtimali zor gözükmemektedir. Fakat bu noktada iki temel ayrıştırıcı faktör süreci hızlandırma potansiyeline sahiptir. Bunlardan birincisi popülizm (yabancı karşıtlığı+ islamofobik söylem) artışa geçer ve bu grupların çoğu yönetimi ele geçirirse işler AB için hiç de yolunda gitmeyecektir. Bir diğer önemli hızlandırıcı unsur ise göçtür. Bu unsurun aslında AB için neden bu kadar büyük bir etkiye sahip olduğu Koronavirüs günlerinde gayet net ortaya çıkmıştır. Avrupa Birliği her ne kadar dayanışmayı, ortak büyümeyi, gelişmeyi amaç edinmiş olsa da bu unsurların tamamı olumlu şartlar altında mümkün olabilecektir. Dolayısıyla AB'nin yaşayacağı yeni krizlerle beraber bu tür bir olayın vuku bulması halinde AB'nin dağılması söz konusu olabilecektir.

Kaynakça

- Amaro, S. (2020). "Health and Science", CNBC, <https://www.cnbc.com/2020/04/03/coronavirus-italy-spain-uk-health-services-struggle-to-cope.html>, (Erişim Tarihi: 04.03.2020).
- Anadolu Ajansı. (2020). "EU apologizes to Italy over coronavirus crisis", <https://www.aa.com.tr/en/europe/eu-apologizes-to-italy-over-coronavirus-crisis/1807581>, (Erişim Tarihi:16.04.2020).
- Baldwin, R. ve Mauro, B. (2020). "Economics in The Time of Covid-19", London, Centre for Economic Policy Research.
- BBC. (2020). "Covid-19: Avrupa'da koronavirüsten ilk ölüm Fransa'da oldu" <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51509570>, (Erişim Tarihi: 04.05.2020).
- Di Marco , M., Baker, M., Daszak, vd. (2020). "Sustainable Development must Account for Pandemic Risk". *PNAS, Cilt:117, Sayı:8, ss.340-347*.
- Enemark, C. (2009). "Is pandemic Flu a Security Threat?" *Survival, Cilt: 51, Sayı:1, ss. 191-214*.
- European Commission. (2020). "Coronavirus: Commission encourages and facilitates cross-border treatment of patients and deployment of medical staff", https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_590, (Erişim Tarihi: 04.05.2020).

Koronavirüs Pandemisinin AB Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi

- European Union. (2020). “Eurostat”, <https://ec.europa.eu/eurostat>, (Erişim Tarihi: 12.06.2021).
- European Union. (2020). “The common EU response to COVID-19”. https://europa.eu/european-union/coronavirus-response_en, (Erişim Tarihi: 11.05.2021).
- Fortuanato, P. ve Pecoraro, M. (2020). “The Covid-19 Outbreak has exposed deep-rooted weakness in the EU's Institutions”, *LSE European Politics and Policy*, ss.1-3.
- Fortune (2020). “U.K. 's Boris Johnson, who initially advocated herd immunity, becomes symbol of the strategy's danger”, <https://fortune.com/2020/04/06/uk-boris-johnson-coronavirus-icu-herd-immunity/>, (Erişim Tarihi: 04.07.2020).
- Ghanchi, A. (2020). “Adaptation of National Plan for the Prevention and Fight Against Pandemic Influenza to the 2020 Covid-19 Epidemic in France”, *Society for Disaster Medicine and public Health*, ss.1-3.
- Griednef, M. (2020). “As Europe Confronts the Coronavirus, What Shape Will Solidarity Take?”, *New York Times*, <https://www.nytimes.com/2020/04/08/world/europe/eu-coronavirus-aid.html>, (Erişim Tarihi: 04.08.2020).
- Habertürk. (2020). “Koronavirüs salgınıyla mücadele için tüm ülkeler kesenin ağzını açıyor”, Habertürk, <https://www.haberturk.com/corona-virusu-salginiyla-mucadele-icin-tum-ulkeler-kesenin-agzini-aciyor-haberler-2620074-ekonomi>, (Erişim Tarihi:21.03.2020).
- Hagan, P., Maguire, B., ve Bopping , D. (2008). “Public behaviour and pandemic”, *The Australian Journal of Pandemic Policy*, *Cilt:23 Sayı:3*, ss.35-40.
- Heyman, D. (2003). “The Evolving Infectious Disease Threat: Implacations for national and global security”, *Journal of Human Development: A multi-Disciplinary Journal for People- Centered Development*, *Cilt:4, Sayı:2*, ss.191-207.
- Jenkins, S. (2020). “The coronavirus crisis has exposed the truth about the EU: it's not a real union”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/apr/10/coronavirus-crisis-truth-eu-union-financialrescue>, (Erişim Tarihi: 04.06.2020).
- Lease, J. (2001). “Emerging infectious in Europe *Emerging Infectious Diseases from the Global to the Local Perspective*”, *Workshop Summary*, ss. 72-85.
- Panetta, F. (2020).”Joint response to coronavirus crisis will benefit all EU countries”, *Politico*, <https://www.politico.eu/article/joint-response-coronavirus-crisis-benefit-all-eu-countries/>, (21.04.2020)
- Paterlini, R. (2020). “On the front lines of coronavirus: the Italian response to covid-19”, ss.1-2.
- Rompuy, H. (2020).”Covid -19: A turning point for the EU”, *European Politics And Institutions Programme*, ss.1-5.
- Sanford, S., Polzer, J., & McDonough, P. (2016). “Preparedness as a Technology of (in)security: Pandemic Influenza Planning and and the Global Biopolitics of Emerging infectious disease”, *Social Theory & Health*, *Cilt:14*, ss.18-43.
- Sburna, B. (2020).”Understanding Coronanomics: Theeconomic implications of the coronavirus (COVID-19) pandemic”, *Munich Personal RePEc Archive*, ss.1-45.
- Scott, A., & McInnes, C. (2012). “The Securitization Of Pandemic Influenza: Framing, Security and Public Policy”, *Global Public Health*, *Cilt:7, Sayı:2*, ss.95-110.
- Türk Toraks Derneği. (2020). “Salgınlar”, Türk Toraks Derneği, <https://www.toraks.org.tr/halk/Page.aspx?d=219>, (Erişim Tarihi:04.05.2020).
- Ülgen, S. (2020). “The Coronavirus Is Creating a Crisis on Europe's Borders”, *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2020/05/01/the-coronavirus-is-creating-a-crisis-on-europes-borders/>, (Erişim Tarihi:01.05.2020).
- Verelst, F., Kuylen, E. ve Beutels, P. (2020). “Indications for healthcare surge capacity in European countries facing an exponential increase in coronavirus disease (COVID-19) cases, March 2020”, *Euro Surveil*, *Cilt:25, Sayı:13*, ss.1-4.
- Wellsa, C., Sah, P., Moghadas, S., vd.(2020). “Impact of international travel and border control measures on the global spread of the novel 2019 coronavirus outbreak”, *PNAS*, *Cilt: 117, Sayı:13*, ss.7504-7509.

SUDAN'DA POSTKOLONYAL MÜDAHALELER*

POSTCOLONIAL INTERVENTIONS IN SUDAN

Ömer Faruk SERTEL¹

Mustafa ATATORUN²

Özet

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi

15.10.2022

Kabul Tarihi

04.01.2023

Bu çalışma, İngiliz sömürgeciliğinin başlamasından, günümüze kadar Sudan'ın maruz kaldığı dış müdahaleleri postkolonyal perspektiften tartışmayı amaçlamaktadır. Sudan hem İngiliz sömürgeciliğiyle hem de bağımsızlığını kazandıktan sonra başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere, Batılı ülkelerin ekonomik ve siyasi müdahaleleriyle karşılaşmıştır. Bu müdahaleler, ülkenin yaşadığı kriz ve sorunlardan çıkışta kaderini etkileyecek tarzda gelişmiştir. Bu doğrultuda, makalede önce postkolonyalizmin söylem ve kuram boyutlarıyla ele alınmakta, daha sonra, Sudan'da yaşanan postkolonyal müdahalelerin belirli olaylar ve dönemler üzerinden tartışması yapılmaktadır. Sonuç olarak çalışma, Sudan'ın İngiliz sömürgeciliğindeki ve ABD emperyalizmindeki postkolonyal araç veya nesne konumunu çeşitli tarihi ve güncel meseleler üzerinden ortaya koymakta ve Sudan'ın gerçek bir aktör ve özne olarak ortaya çıkmasının engellendiğini iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Postkolonyalizm, Sudan, Emperyalizm, Sömürgecilik

Abstract

Research Article

Received

15.10.2022

Accepted

04.01.2023

This study aims to discuss the foreign interventions that Sudan has experienced since the beginning of the British colonialism until today. Sudan encountered both the British colonialism and economic and political interferences of Western countries, particularly United States (US) after gaining its independence. Those interferences occurred in such a way that destiny of the country's capacity for resolving problems and crises was affected. Accordingly, in this article, postcolonialism, with its discourse and theory aspects, is reviewed, then the postcolonial interventions in Sudan are argued through certain incidents and periods. In conclusion, this study exhibits Sudan's postcolonial means or object position in the British colonialism and the US imperialism over various historical and current issues. Also, it asserts that emergence of Sudan as a real actor and subject has been hindered.

Keywords: Postcolonialism, Sudan, Imperialism, Colonialism

* Bu makale, "1899'dan Günümüze Sudan: Postkolonyalizm Perspektifinde Bir Analiz" başlıklı tez çalışmasından yararlanılarak üretilmiştir.

¹ Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Uluslararası İlişkiler ABD, omerfaruksertel@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2045-2720.

² Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, matatorun@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1465-8391.

Giriş

Tarihin birçok dönemi, ülkeler arasında üstünlük mücadelelerine ve çıkar çatışmalarına tanıklık etmiştir ve halen etmektedir. Bu mücadeleler ve çatışmalar, doğal olarak birçok yıkım ve zararı da beraberinde getirmiştir. Tarihteki böyle yıkım ve zararlara en fazla sebebiyet verenlerden biri, 16. Yüzyılda hız kazanan sömürgecilik yarışıdır. 16. ve 17. Yüzyıllarda sömürgecilik yarışının öncü aktörleri, Portekiz ve İspanya olmuştur. Bunu 18. Yüzyılda İngiltere ve Fransa'nın rekabeti izlemiştir (Ferro, 1997: 57-58). İngiltere, elde ettiği refah ve ekonomik gelişmesiyle sömürge yarışında öne geçmiştir. Hindistan'daki diğer sömürgeci güçleri etkisiz kılmış ve tekel haline gelmiştir. Böylelikle İngiltere, 19. Yüzyılda dünyada en geniş topraklara sahip sömürge gücü olmuştur (Kavas, 2009). Birinci Dünya Savaşı'na kadar ise dünya topraklarının %20'sini ve nüfusun %25'ini denetimi altına almıştır (Young, 2001: 2).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yenilen tarafta yer alan Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları yıkılmıştır. Almanya ise denizaşırı sömürgelerini kaybetmiştir. Ancak Almanya kısa sürede yeniden toparlanmış ve İkinci Dünya Savaşı'nın baş aktörü olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nda Avrupalı sömürgeci güçler, Almanya'nın bir sömürgesi olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Sömürge olmaktan kurtulmanın karşılığını kendi sömürgelerinden vazgeçerek ödemişlerdir.³ Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile emperyalist bir rekabete giren Japonya da sömürgelerinden mahrum kalmıştır (Young, 2001: 3). Sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmasıyla (dekolonizasyon), geriye Sovyetler Birliği ile ABD'nin emperyalist denetimi kalmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ise, uluslararası sistemde hegemonya sahibi olan ABD, yeni bir emperyal güç olarak nitelenmiştir (Harvey, 2005). Tüm bu bilgilerden hareketle, özellikle Batılı ülkeler arasındaki emperyal güç mücadelesinin modern dünya tarihinin önde gelen siyasi özelliklerinden birisi olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Batılı güçlü devletlerin uyguladığı ideoloji olan emperyalizm, kapitalizmle yakından ilişkili olup, zayıf ülkeleri ve toplumları sömürmek/kolonize üzerine kurulmuştur (Bakınız: Lenin, 1966). Sömürü faaliyetleri sayesinde Doğu'nun zenginliklerini Batı'ya taşıyarak refah ve servete ulaşan emperyalist ülkeler, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürdükleri ülkelerin bağımsızlıklarını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Lakin bu durum, eski sömürü/kolonyal ülkelerin emperyal yönetim ve denetimden tamamen kurtuldukları anlamına gelmemektedir. Zira, sömürge yönetimleri altında açıktan gerçekleşmiş emperyal etki ve denetimin, günümüzde de çeşitli şekillerde ve doğrudan veya dolaylı müdahalelerle devam ettiği düşünülmektedir. İşte bu noktada postkolonyalizm, dünyada devam eden sömürücü karakterdeki tahakküm biçimlerini ve yollarını ortaya çıkarmaya çalışan bir yaklaşım veya kuram olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, hem kolonizasyon döneminde hem de sonrasında yaşanan siyasi ve ekonomik olaylar postkolonyalizmin ilgi alanındadır.

Afrika ve Asya'dakiler başta olmak üzere, dünyanın birçok ülkesi Avrupalı güçlerin sömürgeleştirme faaliyetlerinden ve emperyalizmin etkilerinden nasibini almıştır. Bu bağlamda, bir Afrika ülkesi olarak söz konusu ülkelerden biri olan Sudan da postkolonyal okumaya tabi tutulabilir. Modern Sudan tarihi hem İngiliz sömürgeciliğine hem de ABD emperyalizmine maruz kalmış bir tarih olarak değerlendirilebilir. 1898'de İngiliz ordusu, sömürge politikalarının gereği olarak Sudan'daki hâkim yönetim olan Mehdi Hareketi'ni sona erdirmek üzere başkent Umdurman'a ulaşmış ve ezici bir galibiyetle Mehdi Hareketi'ne son vermiştir (Bilgenoğlu, 2013). Böylelikle İngiltere'nin Sudan'ı Mısır'a bağlı olarak yöneteceği kondominyum⁴ yönetimi başlamıştır. Kondominyum yönetimi, 1914'te İngiltere'nin tek taraflı olarak Mısır'ı protektorasına (himaye) aldığını ilan etmesine kadar devam etmiştir. 1914'ten itibaren Sudan, resmi olarak İngiliz sömürgesi olmuştur (Sander, 2007: 281). 1956'da

³ Bu konuda Avrupalıların Hitler'e duydukları nefretin asıl kaynağı insanlığa ve insani değerlere karşı işlenen suçlar değildir. Sömürgelerde türlü şekillerde işledikleri bu suçların kendilerine, yani Beyaz Avrupalılara karşı işlenmesidir (Ferro, 1997: vii).

⁴ Bir bölge veya ülke üzerinde iki veya daha fazla dış gücün ortak egemenliği (Bakınız: Grant ve Barker, 2009: 116).

bağımsızlığa giden sürece kadar yönetim anlayışı aynı kaldığı için 1899-1956 arası iki dönem, İngiliz Sömürgeciliği altında incelenebilmektedir. Kondominyum ve protektora olarak farklı isimler altında olsa da İngiltere'nin bu süreç içerisinde bölgede uyguladığı ekonomik ve siyasi politikaları aynı amaçlarla uygulanmış sömürge faaliyeti olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte Sudan bağımsızlık sonrasında dahi etkilerinin devam edeceği farklı sömürgeci politikalara maruz kalmıştır.

1 Ocak 1956'da bağımsızlığını kazanmasından itibaren, Sudan'ın iç siyasi hayatı oldukça çalkantılı devam etmiştir (Kavas ve Avcı, 2009). İç savaş, Güney Sudan'ın bölünmesi ve Darfur Krizi gibi birçok sorun ortaya çıkmıştır. Ancak bir ülkenin ulusal alanı sayılabilecek bu problemlerle mücadelesini zorlaştıran dış müdahaleler söz konusu olmuştur. Daha çok ekonomik olmakla beraber, bölgeye asker konuşlandırmakla devam eden müdahaleler ise, yeni yüzyılın emperyalist gücü ABD ve ağırlıklı onun güdümünde hareket eden diğer Batılı ülkelerden gelmiştir. Sudan özelinde özellikle, demokrasi, insan hakları, barış ve terörizm gibi kavramların dış müdahaleleri meşrulaştırıcı unsurlar olarak kullanıldığı dikkatleri çekmektedir (Tepebaş, 2009: 95-96).

Bu çalışma, İngiliz sömürgeciliğinin başladığı 1899'dan, günümüze kadar Sudan'ın maruz kaldığı dış müdahaleleri postkolonyal perspektiften tartışmayı amaçlamaktadır. Sudan hem İngiliz sömürgeciliğiyle hem de bağımsızlığını kazandıktan sonra başta ABD olmak üzere, Batılı ülkelerin yeni sömürgeci araçlarla ekonomik ve siyasi müdahaleleriyle karşılaşmıştır. Bu müdahaleler, ülkenin yaşadığı kriz ve sorunlardan çıkışta kaderini etkileyecek tarzda gelişmiştir. Bu doğrultuda, önce postkolonyalizmin söyle ve kuram boyutlarıyla ele alınmakta, daha sonra, Sudan'da yaşanan postkolonyal müdahalelerin belirli olaylar ve dönemler üzerinden tartışması yapılmaktadır. Sonuç olarak çalışma, Sudan'ın İngiliz sömürgeciliğindeki ve ABD emperyalizmindeki postkolonyal nesne konumunu çeşitli tarihi ve güncel meseleler üzerinden ortaya koymakta ve Sudan'ın gerçek bir aktör ve özne olarak ortaya çıkmasının engellendiğini iddia etmektedir.

1. Postkolonyalizm: Söylem ve Kuram

Postkolonyalizm kavramının etimolojik yapısı incelediği ilişkiyi yansıtmaktadır. Kavram "*post-colonial-ism*" şeklinde üç parçaya ayrılmaktadır. Buradaki "colonial" kelimesi "colony" kelimesinin bir türevidir. "Colony" kelimesi İngilizceye Fransızca olan "colonie" kelimesinden geçmiştir. Fransızca "colonie" nin aslı ise Latince "co-lere" den türemiş olan yine Latince "colonus" kelimesidir. "Colonus", çiftçi demektir. Daha geniş anlamıyla, bir yerde yerleşik olarak yaşayan kişidir. Kelime bu bağlamda Avrupa'da "*colonist*" olarak kullanılmıştır. Kelimenin anlamı işgal etmek, istila etmek manalarını da çağrıştırmaktadır. Buradan hareketle İngilizce "colony" kelimesi işgalci yerleşim anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla "*Colonial*", "colonist" tarafından "colony" durumuna maruz bırakılan anlamına gelmektedir (Mishra ve Hodge, 2005: 378-379). "Post" eki üzerinde ise farklı anlayışlar söz konusudur. Vijay Mishra ve Bob Hodge gibi yazarlar "post" önekinin, sömürgeciliğin eski pratiklerinin sona erdiği zamanın sonrasına işaret ettiğini söylerken; Robert Young daha kapsamlı ve tutarlı farklı yorumlar eklemektedir. Young, teorisinin sömürgecilik sonrası durumları incelediği anlayışını teslim etmekle beraber, bu önekin postkolonyal eleştirinin kurumsal çalışmalarının başladığı zamana işaret ettiği kabulünü tercih etmektedir. Bu bağlamda terimi "post-kolonyalizm" olarak değil "postkolonyalizm" olarak kullanmaktadır (Young, 2001: 57).

Postkolonyalizm, sömüren ve sömürülen arasındaki ilişkiyi incelerken sömürgeciliğe ve etkilerine karşı bir duruşu da sergilemektedir. Aslında bu duruş sadece sömürgeciliğe ve etkilerine karşı değildir. Sömürgecilikle iç içe kullanılan "yeni sömürgecilik" ve "emperyalizm" kavramları da postkolonyal kuramın alanındadır. İç içe olan sömürgecilik, yeni sömürgecilik ve emperyalizmin kavramlarının birlikte değerlendirilmesi zaman zaman karışıklığa neden olabilmektedir. Karışıklığı gidermek adına şöyle bir sıralama yapılabilir. İlk sömürge pratiklerinin modernleşmesinden sonra 19. Yüzyıl ile zirve yapan sömürgecilik, emperyalizme dönüşmüştür. Uygulamada devam eden sömürgecilik, ideolojik amaçları da bünyesine aldığı emperyalizm olarak değerlendirilmektedir. İki

dünya savaşı arasında imparatorlukların ve dekolonizasyon süreci neticesinde sömürgeciliğin eski pratiklerinin son bulmasıyla yeni sömürgecilik olarak kavramsallaştırılan pratikler ortaya çıkmıştır.

Postkolonyalizmin söylemsel gelişiminde Edward Said’in dönüm noktası olduğu ifade edilmektedir. Ancak bununla birlikte belirtmek gerekir ki, Frantz Fanon postkolonyal bir söylem sayılabilecek şekilde çok daha öncesinde “üçüncü dünya” kavramını suni bir kavram olarak sorgulamıştır (Young, 2001: 18). Sömürge ile bilgi arasındaki ilişkiyi irdeleyen ve sömürgeyi bilgi üretiminde etkin bir problem olarak değerlendiren ilk düşünür Fanon olmuştur (Loomba, 2015: 43). Fanon, bir şiddet unsuru olarak değerlendirdiği sömürgeciliğin sömürgeleştirilenin üzerindeki hem fiziksel hem de psikolojik etkilerine odaklanmaktadır (Tepeciklioğlu, 2013).

Fanon’a göre, sömürgeciliğin maddi-manevi tahribatının yanı sıra sömürülen siyahi insan üzerinde bıraktığı içselleştirilmiş bir aşağılık düşüncesi vardır. Siyahi insana beyaz olan “insan”dan daha aşağı olduğu düşüncesi yerleştirilmiştir (Fanon, 1963: 40-42). Bir sebebi gelişmemişlik olan aşağılık kompleksi, ten rengi kıstasına da indirgenmiştir. Beyaz olanın kendini siyahtan üstün görmesi, siyah olan tarafından da kabul edilmeye başlamıştır. Siyah olanın kendisi içgüdüsel olarak beyazı yukarıda görmeye başlamıştır (Fanon, 1986: 11). Fanon’un düşüncesinde sömürülen ülkelerde aydınlar ve ordu iş birliği ile toplumu sömürgeye hazır hale getirmiştir. Emperyalistlere karşı verilen aktif mücadeleler, yerini yumuşamaya ve rızaya bırakmıştır. Yürütülen kampanyalarla halk, sömürgecinin iyi ve faydalı olduğuna inandırılmıştır. En nihayetinde bütün bu sürecin faturası eski, yavaş, gelişmemiş yerel kültüre yüklenir (Fanon, 1963: 44).

Postkolonyalizmin gelişiminin belki de en etkili isminin ve başlatıcısının Edward Said olduğu bilinmektedir. Said’in gerek oryantalizmin gerekse postkolonyalizmin kurucusu olarak gösterilmesinde etkili olan çalışması 1978’de telif ettiği “*Oryantalizm*” (“*Şarkiyatçılık*”) adlı eseri olmuştur. Çalışmasında Said’i seleflerinden farklı kılan, sömürge karşıtlığını metin analizi çerçevesinde gerçekleştirmiş olmasıdır. Batılı metinleri bir söylem analizine tabi tutarak sömürgeciliğin meşrulaştırılması için bilinçli bir şekilde oluşturulan dili tespit etmiştir (Tepeciklioğlu, 2013). Bunu kendisinden önemli miktarda iktibasta bulunduğu Michel Foucault’nun öne sürdüğü söylem ve maddi gerçeklik arasındaki ilişkiyi kullanarak ve Antonio Gramsci’nin hegemonya⁵ kavramından esinlenerek gerçekleştirmiştir (Young, 2001: 387). Ayrıca Foucault’nun bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiye dikkat çekerek ortaya koyduğu analiz modeli Said ve diğer postkolonyal düşünürlerin postkolonyal nesne ve özne kavramsallaştırmalarında etkili olmuştur ve postkolonyal teorinin gelişimine felsefi bir alt yapı sunmuştur (Özdemir, 2017: 232).

Said’e göre, oryantalizm bir söylem olarak incelenmedikçe Avrupa kültürünün Doğu’yu nasıl bilinçli olarak ürettiği anlaşılacaktır. Oryantalizm ile “Doğu”, “Batılılar” tarafından siyasal, sosyolojik, askeri, ideolojik, bilimsel ve imgesel olarak disiplinli bir şekilde ortaya çıkarılmış bir kavramdır. Bu yüzden “Doğu” bağımsız olarak çalışılabilmiş, düşünülebilmemiş veya temsil edilebilmiş değildir. Tamamen “Batı”nın kendi benliğini ortaya koyabilmek adına konumlandığı bir temsil olmuştur (Said, 1979: 3).

Oryantalizmde Doğu, müdahale edilmesi gereken, Batı tarafından insani değerlere kavuşturulması gereken bir coğrafyadır. Özellikle İslam Medeniyeti etkisi altında kalan “Doğu” Antik Yunan’dan modern döneme kadar Batılı metinlerde yanlış anlatım ve tasvirlerle bilinçli olarak ötekileştirilmiştir. Böylelikle oryantalizm, sömürünün ve emperyalizmin önünü açan, meşrulaştıran bir araç olarak kullanılagelen bir yaklaşım olmuştur. Daha da ötesi, İngiliz ve Fransızlar tarafından sömürge

⁵ Gramsci’ye göre, hegemonya yönetenin baskı uygulaması ve yönetilenin rıza göstermesiyle ortaya çıkan bir güçtür. Kolonilerdeki yönetilmeye müsait ortam da bu şekilde sağlanmaktadır. Bunun için sömürgeci yöneticiler sömürgecinin devamını sağlayabilmek için buna hazır insanlar hazırlamak zorundadırlar (Loomba, 2015: 48).

coğrafyasının bilincini yeniden oluşturmak için gayretle başvurduğu merci olmuştur. Bu yüzden Said'e göre İslam medeniyeti ve Doğu hakkında yapılan modern ve çağdaş hiçbir İngilizce ve Fransızca çalışmaya tam olarak güvenilememektedir (Said, 1979). Said'in eserinde adını zikretmese dahi postkolonyalizmin söylemsel başlatıcısı olarak anılmasının iki ana nedeni tespit edilebilir. Birincisi Said'in böyle bir temsil tartışmasını ilk defa İngiliz edebiyatı içerisinde açmış olmasıdır. Postkolonyalizm de İngilizce literatürde gelişmiştir. İkincisi ise Said'in eserinde "Üçüncü Dünya" terimini anlamını genişleterek kolonyalizm ve emperyalizm terimlerinin türevleriyle beraber bilinçli olarak kullanmasıdır. Nitekim postkolonyal kavramı daha sonra "Üçüncü Dünya" teriminin yerine kullanılmaya başlanmıştır (Xie, 1997: 7).

Oryantalizm, Asya ve Afrika'yı ve özellikle Müslüman coğrafyayı konu almaktadır. Söylemin kaynağı olarak gösterilen eserler batılılar tarafından yazılmış eserlerdir. Postkolonyalizm ise, Uzak Doğu ve Güney Amerika'yı da içine alacak şekilde daha geniş bir coğrafyayı konu almaktadır. Daha çok İngilizce olarak gelişmiş sömürge edebiyatı kaynaklıdır (Özdemir, 2017). Nitekim Edward Said kendisini "postkolonyalist" olarak tanımlamamış, geliştirmiş olduğu söylemler kendi iradesi dışında postkolonyalizm literatürüne eklenmiştir (Turanlı, 2017: 111-112).

Postkolonyalizm'in buraya kadar işaret edilen söylemsel gelişimden sonra terim olarak kurumsal bir şekilde dile getirilmesi, "postkolonyal" terimine dair o güne kadar yapılan tartışmaların derli toplu hale gelmesi ve bir kuram olarak değerlendirilmesi Bill Ashcroft, Gareth Griffiths ve Helen Tiffin'in telif ettiği "*The Empire Writes Back*" adlı eserle olmuştur (Özdemir, 2017). Postkolonyalizm'in kapsamı günümüze kadar birçok çalışma ile genişlemiş, yeni kavramlar kazanmış, birçok disiplini etkilemiş ve onlardan da etkilenmiştir. Emperyal, kolonyal veya neo-kolonyal herhangi bir müdahaleden etkilenen bütün kültürler ve toplumlar postkolonyal kavramıyla anılmaya başlanmış ve postkolonyalizm çerçevesinde incelenmiştir (Ashcroft vd., 2002: 193-194).

Postkolonyal yazarlara göre, Uluslararası İlişkiler disiplinde hâkim teori olan Realizm, postkolonyal coğrafyaların özelliklerini açıklayamamaktadır ve bu coğrafyalara uygulanması sorunludur. Örneğin; teoride yer alan "egemenlik", "demokrasi" ya da "hukukun üstünlüğü" gibi kavramların Batıdaki uygulanış biçimlerinin postkolonyal coğrafyalarda uygulanması ve bunun yegâne çıkış yolu olarak görülmesi sorunlu bir düşünce olarak görülmektedir. Yine analizin merkezine büyük devletleri alan ana akım teorinin, gelişimini tamamlamamış, inşa sürecindeki devletlerin bulunduğu ve devlet dışı birçok faktörün olduğu Afrika'yı analiz etmekte yetersiz kaldığı dile getirilmektedir (Tepeciklioğlu, 2013).

Postkolonyalizm, 20. yüzyılda emperyalizm ve sömürgecilik/kolonyalizm başta olmak üzere her türlü iktisadi ve siyasi tahakküme karşı verilen mücadelelerin adeta bir neticesi olmuştur. Elbette sömürgecilik ve emperyalizm, ilk defa postkolonyal eleştiri tarafından sorgulanmamaktadır. Fakat postkolonyal eleştiri, sömürgeciliği hem sömürenlerin hem de sömürülenlerin açısından resmetmesi ve sömürgeleştir(il)menin kültürel ve siyasi yansımalarını kapsayacak şekilde değerlendirmesi açısından farklılık arz etmektedir. Postkolonyalizm, iki dünya savaşından bu yana, Batı medeniyetinin -öne sürdüğü- ahlaki ve kültürel üstünlüğü sorgulama imkânını sunmaktadır. Bununla birlikte, sömürgecilik ve emperyalizm aracılığıyla modern çağın bazı nimetlerinin sömürülen toplumlara taşınmış olabileceği düşünülebilir (Young, 2001: 6). Ancak, yıkıp yok ettiği kültürel değerler ve önüne geçtiği doğal gelişim süreçleri tartışılmaktadır. Bu da, Doğunun ve onun toplumlarının gerçek bir özne olarak modern tarih sahnesine çıkmasının engellendiği anlamına gelmektedir.

2. Sudan'da Postkolonyal Müdahaleler

19. Yüzyıla gelindiğinde, insanlığı gelişmiş, Avrupalı-Ari ve geri kalmış, Şarklı-Afrikanlı şeklinde ayrıma tabi tutarak biyolojik eşitsizliği gerekçelendirmeye çalışan akademik çalışmalar ortaya çıkmıştır (Said, 1979: 206). Kalıtsal olarak Avrupalıları üstün tutan ve onların doğal olarak diğerlerinden daha yetenekli olduğunu ileri süren bu yeni çalışmaların biyolojik ırkçılık yaptıkları anlaşılmıştır. Siyah

derililer ile beyaz derililerin biyolojik olarak aynı türden olamayacağı bile ileri sürülmüştür. Bu ırkçılık yöntemi bilimsel olsun ya da olmasın Avrupalıların inandıkları üstünlük duygusunu doğruladığı sürece kullanılmıştır (Blaut, 1993: 61-62). Böylelikle Afrika'yı sömürme hakkını kendilerinde bulan Avrupalılar, Afrika'yı önce silah zoruyla gasp etmişler ve sonrasında köleliği hat safhada sistemleştirmişlerdir. Pamuk, kahve, elmas, kauçuk, bakır, hayvan ve daha pek çok doğal kaynağı kendilerine almışlardır. Nihayetinde Afrika'nın toprağı ve insanı üzerinden zenginleşmişlerdir (Ataöv, 2010: 20-25). Batı tarafından acınası, kendini yönetemeyen, çözülmesi gereken bir sorun olarak resmedilen Şarklılar ve konumuz özelinde Afrikalılar, Avrupalılara bağımlı ırklar olarak görülmüştür (Said, 1979: 206-207).

İngiliz sömürgeciliğinin lokomotifi olan Hindistan'da valilik yapmış olan Lord Curzon sömürge üzerine kurulmuş olan imparatorluklarından bahsederken şunu belirtmiştir: *“İmparatorlukta sadece ihtişam ve refahın anahtarını değil, aynı zamanda insanlığa hizmet etme görevinin çağrısını ve araçlarını bulduk”* (Lee, 2001: 228). Bundan iki yıl sonra Şark araştırmalarına dair okul kurulması fikrini ortaya sürdüğü bir konuşmasında ise, Şarkta yapmış oldukları işi İngilizlerin omzuna koyulmuş bir sorumluluk, İmparatorluk için bir zorunluluk, insanoğlunun bir davası ve manevi değerlerin yüceltilmesi olarak nitelemiştir (Said, 1979: 214). Sömürgecilik ve emperyalizm bir şekilde kendini meşrulaştıracak araçları yine kendisi üretmiştir. Meşrulaştırılan emperyal müdahalelerin bir Afrika ülkesi olan Sudan'da etkili olması Mısır üzerinden gerçekleşmiştir. Nitekim Sudan uzun süre Mısır'daki İngiliz idarecilerin atadığı valilerce yönetilmiş; Sudan'daki uygulanacak politikalar Mısır aracılığı ile belirlenmiştir. Bununla birlikte, aşağıda ele alındığı şekliyle Sudan'da meydana gelen belirli olaylarda ve gelişen durumlarda dış müdahalelerin varlığı, postkolonyal eleştiri bakımından önem arz etmektedir.

2.1. Mehdi Hareketi

Muhammed Ahmed ibn-i Abdullah el Mehdi'nin 1881 senesinde yandaşlarıyla beraber başlattığı Ensar Hareketi 1885 yılına kadar birçok destekçi bulmuş ve askeri mücadelelerle de başarı elde etmiştir. Mehdi'nin bu isyanı Osmanlı'ya, Kavalalı (Kavalalı Mehmet Ali Paşa) Mısır'ına ya da İngilizlere karşı başlattığı konusunda farklı yorumlar bulunmaktadır. Belirtmek gerekir ki, Mehdi Hareketi hiçbir şekilde ırkçı bir hareket olarak değerlendirilmemiştir. Bu hareketin asıl hedefi, Kızıl Deniz'den Orta Afrika'ya ulaşan bir İslam Devleti kurmak olmuştur. Sudan'da Sudanlılar tarafından başlatılan “ilk varoluş” hareketi olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Mehdi, Sudanlılar için hep bir bağımsızlık sembolü olagelmıştır (Koçak, 1999).

İngilizler geniş kitlelere yayılan bu bağımsızlık hareketine karşı bir politika üretmişlerdir. Bu politika kapsamında öncelikle, isyan hareketinin Mısır'daki Osmanlı idaresine karşı olduğu vurgulanacak, arkasından İngiltere müdahalesi ile Sudan'ın bir bölgesinde Mehdi idaresinin bağımsızlığı ilan ettirilerek, dostluk kurulması amaçlanmıştır. Projeyi uygulamak için General Gordon 1884'te tekrar Sudan Genel Valisi olarak Hartum'a gönderilmiştir. Hartum'a varır varmaz birçok taviz vererek plan uygulanmaya çalışılsa da, Mehdi ve yandaşları uzlaşmaya yanaşmamış hiçbir İngiliz denetimine razı olmadıklarını belirtmişler ve tam bir bağımsızlık istemişlerdir. Nihayetinde 1885'te General Gordon'un ve beraberindeki İngiliz askerlerinin öldürülmesiyle Hartum düşmüş ve “Mehdi Hareketi Devleti” ilan edilmiştir (Bilgenoğlu, 2013).

Hartum'u ele geçiren Mehdi, idare merkezini Umdurman'a kaydırmıştır. Fakat bundan kısa süre sonra aynı yıl içerisinde ölmüş, yerine Abdullah b. Muhammed et-Teayiş geçmiştir. Teayiş, sekteye uğrayan fetih hareketlerini devam ettirmek için cihat çağrısında bulunmuştur. İngilizlere karşı birkaç saldırı girişiminde bulunmuş, ancak önemli bir başarı elde edememiştir (Seyyid, 2003). Mehdi Hareketi'nin zayıflamasına sadece İngilizlere karşı teknolojik zaafı neden olmamıştır. Aynı zamanda, kıta üzerinde Mehdi Hareketi'ni tehdit eden birçok Avrupalı sömürgeci güç hareketin etrafına konuşlanmıştır. Habeşistan tarafından İtalya, Kongo'dan Belçika ve İngilizlerle rekabet içinde olan Fransa, Mehdi Hareketi'nin etrafını sarmıştır. Nil vadisini kontrol altına almak isteyen Fransa 1896'da

Mehdi Hareketi'ne doğru harekete geçmiştir. Durumun farkında olan İngiltere, Mehdi Hareketi meselesini sonlandırıp Sudan üzerindeki hâkimiyetini teyit edecek hareketler düzenlemiştir. 1898'e gelindiğinde Fransızlar Faşoda bölgesine, İngilizler ise başkent Umdurman'a varmışlardır. Mehdi Ordusu Lord Kitchener komutasındaki teknolojik olarak üstün konumda olan İngiliz kuvvetlerine karşı ağır kayıplar vererek mağlup olmuştur (Bilgenoğlu, 2013). Umdurman savaşı adı verilen bu olay neticesinde Mehdi Hareketi fiilen yıkılmıştır.

Sudan'ın bağımsızlık hareketi olarak görülen Mehdi Hareketini sonlandırmakla İngiltere, bu sembolizmi canlı tutup çağrıştıracak şeyleri de vahşice ortadan kaldırmayı tercih etmiştir. Lord Kitchener, Hartum'da yer alan Mehdi ailesinin mezarlarını açtırmış, naaşlarını yaktırmış ve küllerini Nil nehrine atmıştır. Ayrıca Kitchener, yine Sudan'ın önde gelen Bakkara Kabilesi'ne mensup esirleri ve yaralıları da katletmiştir. Bu vahşetlerine mükafat olarak "Hartum Lordu" unvanına layık görülmüş ve İngiltere Meclis-i Ayan'ında bir makam kazanmıştır (Ayn, 1911: 315-316).

Çok kanlı bir şekilde biten Umdurman Savaşı'ndan sonra İngiliz sömürgeciliğini Sudan'a tam manasıyla yerleştirmek üzere idareci olarak atanan Francis Reginald Wingate, Mehdi gibi birçok Sudanlı özgürlük mücadelesini idam gibi çeşitli müdahalelerle engellemiştir (Bilgenoğlu, 2013: 302). Aslında Wingate, Mısır'a gönderdiği bir raporda sömürgecilik karşıtı olan ve özgürlük için mücadele eden hareketlere karşı tahammülsüzlüğünü ve sertliğini şu sözlerle dile getirmiştir:

"Mehdilik bu ülkede tam olarak yok olmuş değil; bastırıldı, ama içinde hala canlı. Bu nedenle, bize düşen... bu tür hareketlerin yayılmasına karşı önlem almak için bir an bile gevşememek ve bunu yapmanın tek yolu... onları acımasızca başlangıcında ezmektir" (Göksoy, 2019: 86).

Mısır'da hiç bir milliyetçi harekete ve gerçek anlamda kendi kendini yönetme teşebbüsüne müsaade etmeyen İngilizler, Sudan'da da buna izin vermemiş; modern dönemde Sudanlılar tarafından başlatılan "ilk var oluş hareketi" görülen Mehdi Hareketi'ni bütün güçlerini kullanarak yok etmiştir. Bir daha da, benzeri hiçbir kendi kendini yönetim girişimine izin vermemiştir.

2.2. Kondominyum ve İngiliz Sömürge Yönetimi

Umdurman Savaşı'ndan sonra, bölgenin kontrolünü tamamen ele geçiren İngiltere karşısında Fransa da geri adım atmıştır. Sudan'ın kontrolü için İngiltere'nin yeni çözümü yeni bir yönetim anlaşması olmuştur. Hem kendi kamuoyu baskısı (Johnson, 2003: 21) hem de Osmanlı Devleti ile arasında problem çıkarmaktan kaçınmak isteyen İngiltere, 19 Ocak 1899 tarihinde Mısır hükümeti ile yapılan bir anlaşma neticesinde İngiliz-Mısır Kondominyum yönetimini ilan etmiştir. Anlaşmaya göre, İngiltere'nin Sudan'daki varlığı Mısır hükümetinin müsaadesiyle, çıkarlarını koruma amacıyla gerçekleştirilecektir. Yine genel vali tarafından yönetilecek olan Sudan'ın valilerini Londra belirleyecek, Kahire atayacaktır. Mısır'ın kanunlarının ne kadar ve nasıl uygulanacağı da atanan valinin inisiyatifine bırakılacaktır (Bilgenoğlu, 2013).

Sudan'daki Kondominyum yönetimi 1914'te İngiltere'nin tek taraflı olarak Mısır'ı protektorasına aldığını ilan etmesine kadar devam etmiştir. 1914'ten itibaren ise, Sudan resmen İngiliz sömürgesi olmuştur (Sander, 2007: 281). 1956 yılına kadar devam eden bu süreçte görev yapan Sudan valilerinin tamamı İngiliz devlet adamlarından seçilmiştir. Bu dönemin ilk valisi görev süresi bir kaç ay olan Lord Kitchener olmuştur. Sonrasında ise, 1916 yılına kadar İngiliz sömürgeciliğini Sudan'a tam manasıyla yerleştirecek olan Francis Reginald Wingate görevi devralmıştır (Kavas ve Avcı, 2009).

Sudan'da kuvvetli bir merkezi idare yakın bir tarih olan Kavalalı dönemiyle başlamıştır. Dolayısıyla sömürge faaliyetleri için kontrol edilebilecek bir devlet mekanizmasının bulunması önem arz etmiştir. Bu bağlamda İngiliz idaresi mali, mülki ve idari amirliklerle organize edilmiş sağlıklı bir kurumsallaşma için uzun vadeli görev alacak devlet adamlarını tercih etmiştir. Sudan'ın merkezi dışındaki mülki amirliklerde yerel koşullardan dolayı uzun dönem görev yapabilecek devlet adamı politikası uygulanmamıştır. Merkezde başarıyla uygulanan politikanın en somut örneği Genel Vali

Wingate olmuştur. (Bilgenoğlu, 2013). Bir başka örnek ise, adli teşkilatta on sekiz yıl görevde kalan Bonham Carter olmuştur (Daly, 1984).

Merkezden çevreye doğru bir örgütlenme ile idare edilen Sudan'da, merkez dışındaki yerleşim yerleri Genel Vali'ye bağlı olan mülki amirliklerle idare edilmiştir. Bu kadrolara en üst makamdan aşağıya doğru sırayla İngiliz, Mısırlı ve Sudanlı görevliler atanmıştır. Nitekim yerli halktan sömürge faaliyetlerini yürütebilecek kalifiye elemanların yetişmesi Birinci Dünya Savaşı sonrasında bulunmuştur (Daly, 1984).

Sömürge toprakları arasında, İngiltere için Sudan'ı zorlu ve farklı kılan en önemli özellik olarak çok fazla farklı etnik ve kültürel unsurdan oluşan toplumsal yapısı gösterilmektedir. Yüzlerce kabilenin reislerine son derece bağlı hareket eden halkını alışık olmadıkları şekillerle organize etmek ve etki altına almak kurumsal yapıyı son derece zorlamıştır. Bu durum İngiliz idarecileri farklı çaplarda yüzlerce isyanla karşı karşıya bırakmıştır. İngiliz idaresinin bu konuya çözümü yerel liderler ile irtibatı sıkı tutmak olmuştur. Mülki amirler ve memurlar buldukları bölgedeki kabile reisleri ve şeyhler ile ilişkileri iyi tutmak konusunda talimat almışlardır. Özellikle tarikat liderleri olan şeyhler Sudan'ın dini otoriteye saygılı olan sosyal yapısına nüfuz edebilmek için son derece önem arz etmişlerdir. Onların tavırları kabile reisleri ve dolayısıyla halk tabanında çok kolay yankı bulunmuştur (Göksoy, 2019).

İngiltere, gelecekte ülkenin bütünlüğü ve birliği için büyük sorun olacak olan, Sudan'ın Güneyine ve Kuzeyine farklı politikalar uygulamıştır. Bu hususta 1922'de İngiliz idaresi "Güney Politikasının" altyapısını oluşturacak resmi düzenlemelere gitmiştir. Mongalla valisi V. R. Woodland, yerel bir kararla bölgesinin güney ve kuzey kısmı arasında ayrı bir yönetim politikası ilan etmiştir. Bu politikanın amacı, güneydeki Arap etkisini tamamen durdurmak olmuştur (Ruay, 1994). Kuzeydeki Müslüman Arap etkisinin güneye inmesi istenmemekteydi. Nitekim Kondominyum'un başından beri güneyde herhangi bir İslami faaliyete izin verilmezken misyonerlik faaliyetleri desteklenmiştir. Ancak Mısır'da başlayan milliyetçilik hareketlerinin olası bir durumda Sudan'a inmesi istenmediği gibi Sudan'ın da kuzeyinden güneyine böyle bir etkinin oluşması istenmiyordu. Bunun gibi nedenlerle Güney Politikası hızlanmış ve 1930'da yayımlanan bir genelge ile resmîyet kazanmıştır (Öndül, 2015). Ayrıca, Güney Politikası kapsamında kuzeyli tüccarların güneye girişleri yasaklanmıştır. Aynı şekilde güneyden kuzeye iş için giden güneylilere de yasak getirilmiştir. Eğitim müfredatlarına düzenlemeler de getirilmiştir. Yeni müfredat kuzey ile güney arasındaki kimlik farkının netleşerek artmasını hedefleyecek şekilde düzenlenmiştir. Eğitim dili konusunda da düzenleme yapılmıştır. Kuzeyde olduğu gibi İngilizce eğitiminin merkezîyeti devam etmiştir. Buna ilaveten Arapça eğitimi ve kullanımı neredeyse tamamen engellenmiştir (Bilgenoğlu, 2013). Sömürgecinin devam eden yıllarında demir ve kara yolları sadece ekonomik ve siyasi çıkarlara göre dizayn edilmiştir. Güney ile kuzey arasındaki bağlantı sekteye uğratılmıştır. Bu durumun bağımsızlık sonrası istikrar için lazım olan ulusal entegrasyonun sağlanmasını engellediği ifade edilmektedir (Nassir, 2018).

İngilizler, Sudan'da uygulayacakları eğitim konusunda ise, eski tecrübelerinden faydalanmışlardır. Daha önceki sömürgelerinden olan Hindistan ve Mısır'daki eğitim politikaları İngilizleri sıkıntıya sokmuştur. Eğittikleri gençler daha sonra kendilerine karşı özgürlük mücadelesi verir hale gelmişlerdir. Aynı durumu Sudan'da yaşamak istemeyen İngilizler ölçülü bir politikayla iki hedef belirlemişlerdir. İlk hedef, aşiret yönetimine bağlı olan halka yerleştirilmeye çalışılan yeni, merkezi idare sistemini anlatmak olmuştur. İkincisi ise, merkezi idarenin politikalarını uygularken ihtiyaç duyacağı zanaatkar yetiştirmek olmuştur (Göksoy, 2019). Bu amaca hizmet etmesi için 1902'de Gordon Koleji kurulmuştur. Burada temel eğitimlerini alan öğrenciler Beyrut Amerikan Koleji'ne öğretmenlik eğitimi için gönderilmişler ve eğitimlerini tamamladıktan sonra Gordon Koleji'ne veya buraya bağlı olarak kurulan diğer ilköğretim okullarına öğretmen olarak atanmışlardır. Sudanlı öğretmenlerin kısa süre içerisinde yetişmesi son derece önem arz etmekteydi. Nitekim açılan kolej ve ilkokullarda dil problemlerinden dolayı İngiliz öğretmenler istihdam edilememiştir. Sudanlılarda da yeterli kalifiye

görülmendiğinden, mecburi olarak Mısırlı öğretmenler kullanılmıştır. Fakat Mısır'da artan milliyetçilik hareketlerinin Mısırlı öğretmenler aracılığıyla Sudan'da da başlaması İngilizleri tedirgin etmiştir. Bu kapsamda Wingate, Mısır milliyetçileri tarafından basılan ve rağbet gören el-Liva, el-Müeyyed ve el-Vatan gazetelerinin Sudan'a girişini yasaklamıştır (Bilgenoğlu, 2013: 308).

Bağımsızlığa daha yakın tarihlerde "Hadara" ve "Ra'id al Sudan" gazeteleri gibi İngiliz yönetimi karşıtı ve özgürlükçü birçok basın-yayın hareketi ortaya çıkmıştır. Bu girişimler İngiliz yönetimi tarafından sansür ve yasaklanmalara maruz kalmışlar ve yazarları hapis cezalarına çarptırılmıştır (El-Amin, 1986). Böyle yazarlardan biri, Hadara Gazetesi'nde İngiliz yönetimine karşı yazılar kaleme alan Ali Abdüllatif'tir. 1922'de Sudanlıların kendi kaderini kendisinin tayin etmesini talep ettiği bir yazısı sebebiyle yargılanmış ve hapse mahkûm edilmiştir. Hapisten çıktıktan sonra ise, 1923'te Sudanlı birçok milli cemiyeti bir araya getirerek modern bir teşkilatlanma ile ortaya çıkan özgürlükçü milli hareketlerden biri olan Beyaz Bayrak Cemiyeti'ni kurmuştur. Sudan'ın tam bağımsızlığı için bir yol haritası isteyen cemiyetin etkisi sınırlı kaldığı için ilk zamanlarında İngiliz hükümetinden sert bir tepki görmemiştir (Bilgenoğlu, 2013: 332). Fakat Umdurman ve Hartum'da yapılan gösterilerin ardından Ali Abdüllatif'in yeniden hapsedilmesi ve mensuplarının bazı silahlı olaylara da karışması neticesinde cemiyet dağıtılmıştır (Holt, 1961: 128-129).

İngilizleri Sudan'ı kontrole iten esas nedenin güvenli bir sömürge hattı kurmak olarak belirtilmiştir. Güney Afrika ve Kuzey Afrika arasındaki sömürge bağlantısının sağlanması gerekmektedir (Özdağ, 2017). Ayrıca, Süveyş Kanalı ve Ümit Burnu çevresinden Hindistan yollarının güvenliği sağlanmak istenmekteydi (Lee, 2001: 228). Süveyş kanalı için Mısır'ın güvenliği, Mısır'ın güvenliği için ise Sudan'ın kontrol altında kalması gerekmektedir.⁶ Bununla birlikte, Britanya İmparatorluğu'nun artan pamuk ihtiyacını karşılamak da bir başka amaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Sudan'daki pamuk üretimi için gerçekleştirilen alt yapı çalışmaları Avrupa'nın sanayileşme sürecine benzer şekilde tüm sektörleri kapsayacak şekilde olmamıştır. İngiltere tekstil sanayisine mümkün olduğu kadar verimli bir şekilde işlenmemiş ürün sağlamak tek hedef olarak görülmüştür. Bunun için tek ürüne, yani pamuğa bağlı bir ekonomi geliştirilmiştir. Diğer bütün yatırımlar bu merkez etrafında şekillenmiştir (Öndül, 2015). Tarıma yönelik sulama sistemlerinden eğitim, sağlık ve ulaşım kadar birçok yatırımın ölçüsü İngiltere'nin idarede yardım alabileceği ara elemanları yetiştirmek ve ekonomik olarak İmparatorluğu destekleyip olabildiğince az yük olmak üzere şekillenmiştir (Bilgenoğlu, 2013: 303-304). Doğal gelişim seyri dışında İngiltere'nin çıkarları baz alınarak inşa edilen tek ürün ve tarım ekonomisi ve buna bağlı olarak şekillendirilmiş diğer sektörler bağımsızlık sonrası Sudan için aslında birer enkaza dönüşmüştür. Ayrıca bu politikalarla ekonomik eşitsizliklere zemin hazırlanmış ve bir çok şiddetli çıkar çatışmasının da temeli atılmıştır (Alnoury vd., 2012: 68).

2.3. Bağımsızlık Süreci ve Sonrası

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mısır'da yükselen milliyetçi hareketler Sudan'ı da etkilemeye başlamıştır. 1919 yıllarından itibaren Mısırlı gazeteciler aracılığıyla Sudan'da milli uyanış fikri ateşlenmiştir. Sudan'ın dış dünya ile irtibat sağlamasındaki neredeyse tek araç olan Mısırlı gazeteciler Sudan'da da bazı gazeteler yayınlamaya başlamışlar ve Sudanlı gençleri bu konuda teşvik etmişlerdir (El-Amin, 1986: 238-240). İngiltere bu durumun birçok Mısırlı sivil ve askeri görevlinin bulunduğu Sudan'a daha fazla yansımaları ve organize bir hal almasını istememiştir. Mısır'ın Sudan üzerindeki nüfuzunu kırmak isteyen İngiltere bu kapsamda ilk olarak Sudan'da yer alan Mısırlı bürokratların görevlerine son vermiştir. 1923'te bağımsızlığını kazanmış olan Mısır'da ilan edilen anayasada Mısır kralının Sudan'ın da kralı olduğuna dair olan maddeye müdahale ederek Sudan ibaresini sildirmiştir.

⁶ Lord Cromer'den sonra Mısır Genel Konsülü olan Sir Eldon Gorst 1911'de İngiltere Dışişleri Bakanı'na gönderdiği bir yazısında Sudan için yapılan her harcamanın Mısır'ın güvenliği ve istikrarlı su temini için son derece gerekli olduğunu belirtmiştir (Bilgenoğlu, 2013: 317). Dolayısıyla Sudan'a insanlık adına götürülmek istenen bir modernleşmeden ziyade İngiltere'nin çıkarları için en verimli şekilde değerlendirilmeye çalışılan yatırımlar söz konusu olduğu söylenilebilir.

İngiliz yönetime Sudan'daki Mısır nüfuzunu tamamen ortadan kaldırma kanaatini veren ise 1924'te gerçekleşen iki hadise olmuştur. Birincisi Sudan'ın Atbara şehrinde Mısır askeri birliğinde çıkan kalkışma diğeri ve en önemlisi ise Sudan Genel Valisi Lee Stack'in Kahire'de suikasta uğramasıdır. Bu olayların sonucunda İngiltere hükümeti tarafından aynı yılda Sudan'da yer alan Mısırlı tüm askerlerin ve bürokratların görevine son verilip Mısır'a gönderilmişlerdir (Bilgenoğlu, 2013). Bu durumdan rahatsız olan Mısır siyasi girişimlerle 1936'da askerini tekrar Sudan'a sokabilmiştir. 1945'te İngiltere ile yaptığı anlaşmayla Sudan üzerindeki haklarını tekrar tanıtmıştır. Ancak uluslararası diplomasi gücü üstün olan İngiltere baskı uygulamaya devam etmiştir (Kavas ve Avcı, 2009).

Londra ve Kahire arasında Sudan üzerindeki mücadele devam ederken Sudan'da bağımsızlık mücadeleleri artmış ve siyasi kimliğe bürünmeye başlamıştır. 1943'te İsmail el-Ezherî'nin başkanlığında "el-Eşikka" ismiyle Sudan'ın ilk siyasi partisi kurulmuştur (ki 1951'de parti dağılmış ve el-Ezherî yeni kurulan "el-Hizbü'l-vatanî el-ittihadî" yani Ulusal Birlik Partisi'nin başkanlığına geçmiştir) (Görgün, 2001). Bunu 1945'te Seyyid Abdurrahman başkanlığında kurulan Ümmet Partisi ve diğer bazı partiler izlemiştir. 1951'de bağımsızlık arayışında olan Sudan'ı Mısır'dan ayıracak ve tam bağımsızlığa giden kapıyı aralayacak iki önemli olay gelişmiştir: Önce Mısır hükümeti Kondominyum anlaşmasını tek taraflı olarak feshetmiş ve Sudan'ın Mısır ile birleştiği ilan edilmiştir. Kısa bir süre sonra Mısır hükümeti General Necip liderliğinde gerçekleştirilen "Hür Subaylar Darbesi" ile Mısır'daki mevcut hükümet devrilmiş ve yerine darbe hükümeti kurulmuştur. Böylelikle Sudan'ın bağımsızlığına giden yol açılmıştır (Bilgenoğlu, 2013).

1952'de Mısır, İngiltere ve Sudan'daki partiler arasında gerçekleşen yoğun görüşmeler ve anlaşmalar üzerine Şubat 1953'te İngiltere ile Mısır arasında bir protokol imzalanmıştır. Seçimlerin yapılp hükümetin kurulabilmesi için en fazla üç yıl sürecek bir geçiş aşamasını öngören protokolle Sudan'ın bağımsızlığı kabul edilmiş ve Kondominyum süreci son bulmuştur. Anlaşma kapsamında ön görülen en geç üç yıllık zaman içerisinde Sudan'ın gerekli alt yapıyı hazırlayabilmesi ve seçimleri sorunsuz halledebilmesi için iki komisyonun sürece eşlik etmesi öngörülmüştür. Bu komisyonların biri, iki Sudanlı, bir İngiliz ve bir Pakistanlı üyeden oluşan, Genel Valilik'le temas halinde çalışacak uluslararası bir komisyondur. Diğeri ise, üç Sudanlı, bir Mısırlı, bir İngiliz ve bir Amerikan üyeden oluşan seçim sürecini yönetecek olan Seçim Komisyonu'dur (Holt, 1961: 162).

Sürecin başlaması ve öncelikli hazırlıkların yapılmasıyla aynı yıl içerisinde Sudan tarihinde ilk kez çok partili seçim gerçekleştirilmiştir. Ali el-Mirganî'nin başkanlığını yaptığı Demokratik Birlik Partisi ile iş birliği yapan İsmail el-Ezherî'nin başkanı olduğu Ulusal Birlik Partisi seçimi kazanmıştır (Kavas ve Avcı, 2009). Seçilmiş olan hükümet vakit kaybetmeden tam bağımsızlık için geçiş sürecini başlatmıştır. Bu süreçte bağımsızlık için gerekli özgür ve tarafsız ortamı sağlamak üzere "Sudanization Committee" ("Sudanlaşma Komitesi") kurulmuştur. Bir İngiliz, bir Mısırlı ve üç Sudanlıdan oluşan komisyonun görevi, idareyi, kolluk kuvvetlerini ve orduyu Sudanlıların haricindeki unsurlardan arındırıp tamamen milli hale getirmek olmuştur (Holt, 1961: 164).

1 Ocak 1956 tarihinde ilan edilen bağımsız Sudan'da siyasi hayat demokrasi ile başlamış olsa da, ömrü çok uzun olmamıştır. 1958 gerçekleşen darbe ile 1964 yılına kadar askeri idare hüküm sürmüştür. Daha sonrasında seçimler yapılsa da, sıklıkla halk ayaklanmaları ve askeri darbeler görülmüştür (Kavas ve Avcı, 2009). İstikrarsızlık, çalkantı, iç savaşlar ve krizler Sudan siyasi hayatının adeta özellikleri haline gelmiştir. İslami politikalar Sudan'da çeşitli hükümetler tarafından takip edilmiştir. Örneğin, Ömer el-Beşir hükümetinin İslamcı yapısı Batılı ülkelerin tepkisini çekmiştir. Bu durumun üstüne 1991'de Usame bin Ladin'in Sudan'a gelmesi uluslararası kamuoyunda hükümet aleyhine yapılan propagandaların artmasına neden olmuş ve zor durumda bırakmıştır. Saddam Hüseyin'e verdiği destek nedeniyle Suudi Arabistan, ülkesindeki İslami grupları desteklediği iddiası nedeniyle Eritre, Hüsnü Mübarek'e yapılan suikasttan Sudan İhvanı'nın sorumlu tutulması nedeniyle de Mısır ile olan ilişkileri sorun yumağına dönüşen Sudan, Çin, Libya, Malezya ve İran'a yönelmiş ve

buralardan yatırımlar kabul etmeye başlamıştır. Bir başka sorunlu alan ise, ülkenin güneyine yönelik politikalar olmuştur. Arapçanın yasaklanması ve uygulanan İslami politikalar, güneyde yaşayan Hristiyan Sudanlıların tepkisini çekmiştir. Ancak bu tepkiler ülke içi bir mesele olmaktan çıkıp birçok batılı devletin ve uluslararası örgütlerin Sudan'ın içişlerine karışmasında suiistimal edilmiştir (Orakçı, 2018).

2.4. İç Savaş ve Krizler

Bağımsızlığı ile beraber Sudan, siyasi çatışmalara ve iç savaflara sahne olmuştur. 1956-1972 ve 1983-2005 olmak üzere uzun süren iki iç savaş yaşanmıştır. 2005 sonrasında kuzey-güney sorunu (göreceli olarak etkisi tartışılabilir bir) çözüme yaklaştırılmışken bu kez 2003'te patlak vermiş olan Darfur Krizi, Sudan'ın sancılı bir konusu haline gelmiştir. Bu iki konu emperyalist güçler tarafından Sudan'a dış müdahalelerin yapılabilmesi için kullanılan birer iç dinamik, istifade edilen birer yara hükmüne geçmiştir.

Kuzey ve Güney arasında yaşanan çatışmalarda İngiliz sömürge mirasının etkisi bir gerçektir. Uzun bir süre birbirinden tamamen izole edilmiş iki bölgenin kontrol sağlamak amacıyla tekrar birleştirilmesiyle doğal entegre süreci sekteye uğratılmıştı. Ancak her şeye rağmen beraber bağımsızlığı elde eden coğrafya insanına farklılıklarını korumak kaydıyla entegrasyonu ve barışı için destek vermek gerekirken ABD ve Batı, ayrılıkçı hareketlere destek vermiş ve farklı amaçlarla bölünmeyi desteklemiştir. Fakat bu durumun çatışmalardaki tek etken olduğu söylenemez. Etnik, dini ve kültürel farklılıklarla beraber dış müdahaleler de nedenler arasında sayılmaktadır (İnat, 2010: 4) Bütün bu nedenler içerisinde sorunların uluslararası boyuta ulaşmasına neden olan asıl faktörün dış müdahaleler özellikle de yukarıda bir derece bahsedilen ABD, İngiltere ve İsrail olduğu söylenebilir.

Bağımsızlığın arkasından çatışmaların yükselişi 1960'lı yıllarda olmuştur. Joseph Lagu'nun başkanlığında, Anya Nya adı atında örgütlenen isyancıların silahlı eylemleri giderek artmıştır. Bu süreçte İsrail'in, isyancıları silah temini ve eğitim gibi konularda desteklediği ifade edilmektedir. İsrail'in Sudan'ın güneyine olan fiziki irtibatını ve silah teminatını Kenya'nın başkenti Nairobi'deki büyükelçiliği üzerinden sağladığı, tanksavar ve füze kadar varan teçhizat yardımında bulunduğu iddia edilmektedir. Bağımsızlığını yeni kazanmış, sömürgecinin etkilerinden henüz kurtulamamış, istikrarsız bir siyasi yapıya sahip ve ekonomik sıkıntılar çeken bölge insanının çatışmalardaki mühimliği üretebilecek donanımına veya satın alabileceği ekonomik yeterliliğe sahip olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, durum daha fazla gerçeklik kazanmaktadır. Nitekim bu yardımlaşma 1967'ye gelindiğinde açıktan yapılar hale gelmiştir. Örgüt lideri Lagu, askeri eğitim ve teçhizat yardımı talebi için Tel Aviv'i ziyaret etmiştir. Karşılık olarak da Etiyopya'da askeri kamp kurma ve Uganda hava sahasının kullanımı konusunda destek bulmuşlardır. İsrail'in isyancılara olan desteği iç savaş hızlandırdığı söylenmiştir (Bayram, 2016).

Sudan Hükümeti ve isyancılar arasındaki silahlı mücadele nedeniyle birçok can kaybı ve göç yaşanmıştır. Bölgedeki istikrarsızlık iki tarafı da yıpratmış, silahlı mücadele ile çözüme kavuşturulamayacağı konusunda fikir birliği oluşmaya başlamıştır. Neticede 1972'de Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da taraflar buluşmuş ve anlaşmaya varmışlardır. Anlaşma kapsamında Güney'e özerk bir yönetim verilmiştir (Johnson, 2003: 22-53).

Ancak 1983'e kadar bazı gelişmeler süreci tekrar zora sokmuştur. Birincisi, Sudan'ın milli bir birlik içerisinde bulunmasını ve isyancılara verilen özerkliği istemeyen iç siyasi cephenin baskısı olmuştur. 1976'da bir darbe girişimi karşısında iktidarını sağlama almak isteyen Numeyri Ulusal Cephe ile uzlaşmıştır. Ulusal cephe ise Güney'e verilen özerkliği kaldırılmasını istemiştir (Dalar, 2013). İkincisi ise, petrol rezervlerinin keşfedilmesi olmuştur. 1974'te ABD menşeli Chevron firmasına petrol arama izni verilmiştir. 1978'de aramalar neticesinde Sudan'da petrol rezervleri bulunmuştur. İktidarını sağlamlaştırmak yolunda, petrole bir umut olarak bakan Numeyri, Güney'deki yönetim sınırlarının tekrar çizilmesini gündeme getirmiştir. Petrolü milli bir servet olarak gören ve Halkın desteğini de

arkasına almak isteyen Numeyri 1983’te şeriat ilan etmiştir (Öndül 2015). Merkezi idarenin gücünü kullanarak Güney’e verilen özerkliği etkisiz kılacak şekilde yeniden yapılandırmıştır. Karşılık olarak ise, Güney’deki eski silahlı isyancı gruplar tekrar harekete geçmiş ve bu sefer askeri olarak Sudan Halk Kurtuluş Ordusu’nu (SPLMA), siyasi olarak, Sudan Halk Kurtuluş Hareketi’ni (SPLM) kurmuşlardır. Kısa süren barış döneminin ardından ikinci iç savaş başlamıştır (Johnson, 2003: 61-63). İsyancı grupların öncelikleri petrol tesislerini tahrip ederek hükümetin kontrolünden çıkarmak, böylelikle siyasi görüşmelerde avantaj elde etmek olmuştur. Sudan’ı teröre destek verdiği iddiası üzerinden sıkıştıran ABD, Sudan hükümetine karşı silahlı eylemler başlattığı için terörist sayılabilecek olan SPLA’nın süreç içerisinde ortaya çıkan ihtilaflarını gidermek adına zaman zaman arabuluculuklar yapmış, birliklerini korumaları yönünde telkinlerde bulunmuştur. Yine bu gruplara askeri anlamda eğitim ve ekipman desteğinde bulunduğu ve bu yardımları yaparken insani yardım kargolarından istifade ettiğine dair yaygın iddialar ve haberler mevcuttur (Bayram, 2016).

2000’lere kadar süren iç savaş 2002’de ateşkes ile başlayan bir dizi anlaşma neticesinde genel anlamda son bulmuştur. 2005’te ise bu süreçte yapılan anlaşmaları toplayıcı nitelikte olan Kapsamlı Barış Antlaşması (KBA) - (Comprehensive Peace Agreement) imzalanmıştır. SPLMA ile Sudan Hükümeti arasında imzalanan bu anlaşmada Güney Sudan’ın ayrı bir devlet olarak kuruluşuna gidecek yol hazırlanmıştır. Nihayetinde, anlaşma kapsamında 9 Ocak 2011’de gerçekleşen referandumun sonucuna dayanılarak 9 Temmuz 2011’de Güney Sudan devleti kurulmuştur (Dalar, 2013).

Güney Sudan, devletleşme yönünde de gerekli desteği bulamamıştır. Elliye yakın farklı etnik grubun bulunduğu ülkede ulusal entegrasyon tam gerçekleşmediğinden bağımsızlıktan henüz iki yıl sonra iç savaş patlak vermiştir. Daha önce Sudanlı kimliğini bir derece de olsa benimseyip Sudan’ın bağımsızlığı için beraberce mücadele vermiş olan halk, Sudan üst kimliğinden ayrıldıktan sonra kendi içinde ulusal bir entegrasyon sağlayamamıştır. Bu sebeple çatışmaların uzun bir süre daha devam edebileceği söylenmektedir (Nassir, 2018).

KBA ile Güney Sudan meselesinin barışa kavuşturulup istikrara vesile olacağı düşünülürken Darfur Krizi silahlı çatışmalarla patlak vermiştir. Çünkü Güney ile yaşanan problem tek boyutlu ve tek bir bölgede oluşan problem değildir. Uluslararası ve ulusal birçok etken sürece dahil olmuştur (Arpa, 2011). Bu etkenlerden birisi, ABD’nin KBA’nın imzalanması neticesinde ekonomik yaptırımları sona erdirmesi beklentisidir. Yukarıda bahsedildiği üzere, KBA öncesi süreçte ABD, ekonomik yaptırımların kalkmasının Güney ile olan problemlerin çözülmesine bağlı olduğunu öne sürmüştür. Fakat beklenen gerçekleşmemiştir. Darfur olaylarından dolayı Avrupa Birliği, Sudan Hükümeti’ni bu sefer soykırım ile suçlamış ve bundan dolayı da yaptırımları kaldıramayacağını beyan etmiştir (Bayram, 2016).

Darfur Krizi’nin uluslararası boyuta ulaşmasında bölge üzerinde gerçekleşen egemenlik mücadelesinin etkisi büyüktür. Çin hükümeti hem Sudan’da hem de Afrika’daki stratejileri gereği ilişkilerini iyi tutmak istediği ve diğer ülkelerin nüfuzunu kırmak istediği için Darfur Krizi’nin ulusal bir mesele olduğunda ısrar etmiş ve ABD’nin etkisinde uluslararası bir boyut kazanmamasını istemiştir (Tepebaş, 2009: 117). ABD ise, İslami bir rejimi engellemek ve Çin’in nüfuzunu kırmak üzere sorunu müdahale aracına dönüştürmek için uğraşmıştır. Bunu, amacını meşrulaştırmak adına konuyu Birleşmiş Milletler’e (BM) taşımak ve bölge hakkında kararlar çıkartmak için baskı oluşturmuştur. Darfur üzerindeki ABD - Çin çekişmesi, Nijerya’da yaşanan iç savaşa benzetilmektedir. Nijerya hükümeti ile tek taraflı bağımsızlık ilan eden Biafra Cumhuriyeti arasında gerçekleşen savaşta İngiltere ve Fransa ile beraber ABD ve İsrail de dahil olmak üzere birçok ülke çıkarları doğrultusunda çatışmanın taraflarından birini desteklemiştir. Darfur Krizi’nde de ABD ve Çin arasındaki rekabetle sorun uluslararası bir boyut almıştır (Bayram, 2017). Çin, BM güvenlik konseyindeki oylamalarda Sudan için kararlaştırılan yaptırımlar ve müdahalelerde çoğu zaman çekimser kalmıştır. Her ne kadar çıkarları doğrultusunda olsa da bir taraf tutmamış ve Sudan Hükümetinin istikrarı yönündeki desteklerini dile getirmiştir. Ancak ABD’nin, onun liderliğindeki Batılı devletlerin ve İsrail’in BM nezdindeki politikaları için aynısı

söylenemez. Onların stratejileri daha çok Sudan hükümetine baskı yapmak, uluslararası kamuoyunda yalnızlaştırmak ve isyancıların tarafında bulunarak masada onları savunmak yönünde gerçekleşmiştir. Bu da bölgedeki sorunların, müdahaleye gerekli zemini sağlamak için kullanıldığına yorumlanmaktadır (Aslan, 2011).

ABD ve diğer Batılı kaynaklarda Sudan hükümetinin Darfur'da soykırım yaptığı iddia edilmekte, sorunun tek taraflı olarak merkezi hükümetin politikalarından ve hükümet tarafından desteklenen belli kabilelerden kaynaklandığı dile getirilmektedir. Ancak Afrika yerelindeki kaynaklarda sorunun etnik gruplar arasında kaynak paylaşımı ile başlayan çatışmalar olduğu söylenmektedir (Tepebaş, 2013: 302).

Sudan'daki iç savaşlar ve krizler üzerinden BM de, dış müdahalenin bir aracı haline getirilmiştir. ABD'nin tek taraflı olarak terör karşıtlığı kapsamında Sudan'a uygulamış olduğu ambargo ve yaptırımlar 2000'li yıllara gelindiğinde BM aracılığıyla insan hakları ihlali gerekçesiyle kararlaştırılan yaptırımlara yerini bırakmıştır. Alınan kararlar bölünmeden önce ülkenin güneyi ve Darfur bölgesindeki olaylar etrafında yoğunlaşmıştır. 1990'lı yıllarda uygulanan ambargolar neticesinde birçok insan temel ihtiyaçlarına ulaşmaktan mahrum bırakılmıştır (Aral, 2016: 170, 224).

Darfur'da yaşanan kıtlık, ölüm, göç ve çatışmalar birer gerçektir. Birçok hak ihlali olduğu da inkâr edilememektedir. Ancak, Darfur'daki çatışmaların taraflarını Sudan Hükümeti ve isyancı gruplarla beraber, hükümet yanlısı Cancavidler ile diğer silahlı gruplar oluşturmaktadır. Tarafların her birinin oluşan krizde sorumluluğu bulunmaktadır. Direniş Cephesi'ne mensup isyancıların ve diğer silahlı grupların kaçakçılık, gasp ve soygun gibi daha bir çok suçları işledikleri bölge halkı tarafından bilinmektedir. Dolayısıyla insan haklarını ihlal edenler yalnızca hükümet güçleri değildir (Arpa, 2011). Afrika'da yaşanan onlarca hak ihlali ve iç savaş içerisinde Sudan'daki durumu emsalsizmiş gibi göstererek tüm dikkatleri buraya yönlendiren ABD ve tarafında hareket eden diğer batılı devletler BM'yi bu yönde bir araç olarak kullanmışlar ve müdahaleye hazır bir zemin oluşturmak istemişlerdir (Aral, 2016: 173).

BM tarafından alınan karardaki bir tezatlık da isyancı gruplar ile Sudan Hükümeti arasında müzakerelerin gerçekleşmesinin istenmesidir. Nitekim burada aranan siyasi çözüm bir iç meseledir. Ülkenin kendi iç dinamikleri aracılığıyla çözüme kavuşturulması gerekmektedir. BM kurucu antlaşmasında bir devletin ulusal yetkisi içerisindeki bir konuya izin vermediği sürece BM'nin müdahalesine izin verilmemektedir. Ancak BM, Darfur konusunda tarafsız bir tutum sergileyip problemleri yatıştırıcı bir tutum izlemek yerine, her fırsatta isyancı grupların tarafında yer almış ve onları hükümete karşı savunmuş ve desteklemiştir. ABD, BM aracılığıyla her aşamada Sudan Hükümetini taviz vermeye zorlamıştır. Tavizlerin verilmesi ise, bu durumu engellemiştir (Aral, 2016: 173-174). 1556 sayılı karardan kısa bir süre sonra, yine 2004 yılı içerisinde alınan 1564 sıralı ikinci bir kararla Darfur'da soykırım yapıp yapılmadığına dair araştırma talep edilmiştir (UN Security Council, 2004). Dolayısıyla BM'nin Sudan'daki yaklaşımlarında Güneyde bölünmeye gidene kadar sürecin Sudan hükümetinin kontrolünün dışında tutulduğu ve Darfur'da da benzer bir sürecin takip edildiği görülebilir.

Sonuç

Postkolonyalizm, tüm eski sömürge coğrafyalarında öz-belirlenimi kısıtlayan ve engelleyen iktidar tekniklerini ortaya koymaya çalışan bir girişimdir (Grovgui, 2010: 239). Aynı zamanda postkolonyalizm, sömürgecilik, yeni sömürgecilik ve emperyalizme karşı verilen akademik bir mücadeleyi de yansıtmaktadır. Sömürgeci geçmişe sahip olan ve yeni sömürgeci araçlarla emperyalist müdahalelere maruz kalan her ülke ve toplumu, postkolonyalizmin konusu olabilir. Geçmişte İngiliz sömürgeciliğine, daha sonra ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerin emperyalist müdahalelerine maruz kalan Sudan da doğrudan postkolonyal değerlendirmelerin konusudur.

Batılı ülkelerin müdahaleleri aynı zamanda Sudan tarihinin dönüm noktası zamanlarına veya olaylarına denk gelmektedir. Bunların ilki olan Mehdilik Hareketi, Sudanlılar tarafından bağımsızlık sembolü olarak ve "ilk varoluş" mücadelesi olarak görülmüştür. İngiltere, Mehdilik Hareketi'ne karşı

doğrudan savaş açarak Hareketin mensuplarını yenilgiye uğratmış ve Hareketin mücadelesini fiilen sona erdirmiştir. Bu zaferden sonra İngiltere, bölgenin yönetimini Mısır ile paylaşarak kondominyum yönetimi tesis etmiştir. 1914'de Mısır'ı protektorasına alınca Sudan da resmen sömürge durumuna düşmüştür. Hem Mehdilik Hareketine karşı, hem de Kondominyum yönetiminde İngiltere, Sudan'daki etkisini tedrici bir biçimde artırarak, aslında Sudan halkının bağımsızlık çabalarını geciktirmiş ve sindirmiştir. Sudan'da bağımsızlık mücadelelerinin artması ve siyasi bir kimliğe bürünmesi, bağımsızlığı artık kaçınılmaz kılınca, İngiltere bağımsızlık sürecine çeşitli anlaşmalar yaparak nezaret ederek, müdahil olmaya devam etmiştir. Bağımsızlıktan sonra ve Batı'da hegamonik gücün ABD'ye geçmesiyle, Sudan'daki müdahalelerin şekli değişmiştir. Artık, başta ABD ve bazı önde gelen Batılı müttefikleri tarafından, “terör”, “insan hakları” ve “demokrasi” gibi gerekçelerle Sudan'ın yaşadığı iç savaşlar ve krizlere müdahil olunarak, kendi çıkarları doğrultusunda yönetilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Sudan, 20. Yüzyılın neredeyse tamamında ve 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde Batılı devletler tarafından yapılan müdahaleler nedeniyle kendi kendini yönetme fırsatı bulamamıştır. Müdahaleler neticesinde gördüğü maddi zararlar bir yana, kendi varlığını gerçekleştirebildiği bir aktör veya özne olarak ortaya çıkması engellenmiştir. Bir başka deyişle Sudan, emperyalist amaçlar doğrultusunda araçsallaştırılarak ve/veya bir nesne konumuna indirgenerek gerçek anlamda bağımsızlığını elde etmesi engellenmiştir.

Kaynakça

- Alnoury, A. M., Mohamed, M. A., Ahmed, D. A., Adam, E. M. and Eldaw, K. E. (2012). “Sudan National Human Development Report 2012”, http://www.undp.org/content/dam/sudan/docs/Sudan_NHDR_2012.pdf. (Erişim Tarihi: 29.05.2021).
- Aral, B. (2016). *Küresel Güvenlikten Küresel Tahakküme: BM Güvenlik Sistemi ve İslam Dünyası*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Arpa, E. (2011). “Sudan ve Darfur Sorunu”, *Avrasya Etüdlere*, Cilt: 40, Sayı: 2, ss. 97-122.
- Ashcroft, B., Griffiths, G. and Tiffin, H. (2002). *The Empire Writes Back*, London and New York: Routledge.
- Aslan, Ö. (2011). *Sudan ve Uluslararası Politikada Darfur Krizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ataöv, T. (2010). *Emperyalizmin Afrika Sömürüsü*, İstanbul: İleri Yayınları.
- Ayn, A. (1911). “Arkadan Çevirme”, *Sırat-ı Müstakim*, Cilt: 6, Sayı: 150, ss. 315-316.
- Bayram, M. (2016). “Sudan'ın Etnopolitik Sorunlarını Besleyen Faktörlerin Tarihsel Bir Analizi”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 16, ss. 197-224.
- Bayram, M. (2017). “Enerji Politik Müdahaleler ve Afrika'daki İç Savaşlar: Nijerya, Angola ve Sudan Örnekleri”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 217-228.
- Bilgenoğlu, A. (2013). *İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Blaut, J. M. (1993). *The Colonizer's Model of The World : Geographical Diffusionism And Eurocentric History*, New York: The Guilford Press.
- Dalar, M. (2013). “Çatışmaların Odağındaki Sudan (Kuzey Sudan) Cumhuriyeti”, <http://www.impr.org.tr/>. (Erişim Tarihi: 10.07.2021).
- Daly, M. W. (1984). “Principal Office-Holders in the Sudan Government”, *The International Journal of African Historical Studies*, Cilt: 17, Sayı: 2, ss. 309-316.
- El-Amin, M. N. (1986). “Britain, The 1924 Sudanese Uprising, and the impact of Egypt on the Sudan”, *The International Journal of African Historical Studies*, Cilt: 19, Sayı: 2, ss. 235-260.
- Fanon, F. (1963). *The Wretched of The Earth*, (çev.) Farrington C., New York: Grove Press.

- Fanon, F. (1986). *Black Skin, White Masks*, (çev.) Markmann C. L., London: Pluto Press.
- Ferro, M. (1997). *Colonization: A Global History*, London: Routledge.
- Göksoy, İ. H. (2019). "Some Aspects of the Anglo-Egyptian Condominium Rule in Sudan (1899-1914)", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 16, ss. 76-90.
- Görgün, H. (2001). "İsmail el-Ezherî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 97-98.
- Grant J. P. ve Barker C. J. (2009). *Parry & Grant Encyclopaedic Dictionary of International Law*, New York: Oxford University Press.
- Grovogui, S. N. (2010). "Postcolonialism", (der.) T. Dunne, M. Kurki ve S. Smith, *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, New York: Oxford University Press, ss. 238-256.
- Harvey, D. (2005). *The New Imperialism*, New York: Oxford University Press.
- Holt, P. M. (1961). *A Modern History of the Sudan From the Funj Sultanate to the Present Day*, London: Weidenfeld and Nicolson.
- İnat, K. (2010). "Sudan: Neo-kolonyalizmin Kıskacında Bölünme Sancısı", (der.) K. İnat, B. Duran, ve M. Ataman, *Dünya Çatışmaları - Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, Cilt: 2, Ankara: Nobel, ss. 3-60.
- Johnson, D. H. (2003). *The Root Causes of Sudan's Civil Wars*, Bloomington: Indiana University Press.
- Johnson, D. H. (2003). *The Root Causes of Sudan's Civil Wars*, Bloomington: Indiana University Press.
- Kavas, A. (2009). "Sömürgecilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 394-397.
- Kavas, A. ve Avcı, M. (2009). "Sudan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 459-461.
- Koçak, M. (1999). *Mehdi Hareketi'nden İslam Devrimi'ne Sudan*, İstanbul: Esra Yayınları.
- Lee, S. J. (2001). *Aspects of European History 1789-1980*, London: Routledge.
- Lenin, V. I. (1966). *Imperialism, The Highest Stage of Capitalism: A Popular Outline*, Moscow: Progress Publishers.
- Loomba, A. (2015). *Colonialism / Postkolonializm*, London: Routledge.
- Mishra, V. ve Hodge, B. (2005). "What Was Postcolonialism?", *New Literary History*, Cilt: 36, Sayı: 3, ss. 375-402.
- Nassir, İ. (2018). *Afrika Devletleri'nde Ulusal Entegrasyon Sorunu: Güney Sudan Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öndül, U. B. (2015). *Sudan'da Etnik Çatışma ve Çözüm Süreci*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Orakçı, S. (2018). "Sudan Raporu: Parçalanmadan Toparlanmaya", <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-sudan-raporu-parcalanmadan-toparlanmaya.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.12.2020).
- Özdağ, A. (2017). "Doğu Afrika'da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere'nin Sudan'ı İşgali (1896-1898)", *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 42, ss. 117-147.
- Özdemir, M. (2017). *Post-kolonyalizm Nedir?*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Ruay, D. D. (1994). *The Politics of Two Sudans: The South and the North 1821-1969*, Uppsala: Nordic Africa Institute.
- Said, E. W. (1979). *Orientalism*, New York: Vintage Books.
- Sander, O. (2007). *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e*, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Seyyid, E. F. (2003). "Mehdiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 380-382.
- Tepebaş, U. (2009). *Büyük Güçler ve Afrika "21. Yüzyılda Çok Boyutlu Afrika Rekabeti"*, İstanbul: Tasam Yayınları.
- Tepebaş, U. (2013). *Dönüşüm Sürecindeki Sahra Altı Afrika "Kalkınma, Güvenlik ve Ortaklık"*, İstanbul: Tasam Yayınları.
- Tepeciklioğlu, E. E. (2013). "Postkolonyal Kuram: Uluslararası İlişkiler Disiplinini Dekolonize Etmek", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 80-97.

- Turanlı, G. (2017). “Edward Said'in Oryantalist Söylem Analizi”, *Şarkiyat Mecmuası*, Cilt: 30, ss. 101-119.
- UN Security Council. (2004). “Resolution 1564”, <https://digitallibrary.un.org/record/530567#record-files-collapse-header>, (Erişim Tarihi:07.11.2021).
- Xie, S. (1997). “Rethinking the Problem of Postcolonialism”, *New Literary History*, Cilt: 28, Sayı: 1, ss. 7-19.
- Young, R. J. (2001). *Postcolonialism: An Historical Introduction*, Oxford and Malden: Blackwell Publishing.

KİMLİK ÜZERİNDEN TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASI (1991-2011)

TURKEY’S SYRIA POLICY OVER THE IDENTITY (1991-2011)

Selim Yeşiltaş*

Özet

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi

09.11.2022

Kabul Tarihi

03.01.2023

Bu makalenin amacı, şu sorulara cevap vermektir: 1990’lı yıllarda Ortadoğu’da düşük profilli bir politika izleyen ve Suriye ile savaşın eşiğine gelen Türkiye’nin, 2000’li yıllarda ise Suriye ile güçlü bir ilişki kurması nasıl mümkün olmuştur? 1990’lar ile 2000’ler arasındaki bu fark nasıl açıklanabilir? Bu soruları cevaplamak için makalede kimlik üzerinden hareketle, sosyal inşacılık teorisi kullanılmıştır. Bu teori kapsamında Türkiye’nin Suriye politikasının değişmesinde ana etken olarak kimliğin dönüşümünün ilişkilere etkisi olduğu varsayımı, söylem analizi yöntemiyle test edilmiştir. Çalışmada dönüm noktası olarak 1998 tarihli Adana Mutabakatı’nın etkisi göz ardı edilmezken; çalışmanın kapsamı Adana Mutabakatı öncesi ve sonrası olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Suriye, Kimlik, Türkiye’nin Suriye Politikası, Sosyal İnşacılık

Abstract

Research Article

Received

09.11.2022

Accepted

03.01.2023

The Purpose of this article is to answer the following questions: How was it possible that a state such as Turkey, which had until then pursued a low profile policy in Middle East and who became to the brink of war, has able to forge a bold relations with the state of Syria in 2000’s? How can this difference in the relations between the 1990’s and 2000’s be explained? In order to answer these questions, Social constructivist theory was used in the article by acting on identity. Within the scope of this theory, the assumption that the transformation of identity as the main factor has an effect on relationships was tested with discourse analysis method in changing of Turkey’s Syrian policy. The impact of the 1998 Adana Agreement as a turning point in the study cannot be ignored, the scope of the study was determined as before and after this Agreement.

Keywords: Turkey, Syria, Identity, Turkey’s Syria Policy, Social Constructivism

* Dr. Adayı, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler, selimyesiltas@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6450-3465.

Giriş

1946 yılında bağımsızlığını kazanan Suriye bir yıl sonra kendisini Soğuk Savaş'ın içerisinde bulmuştur ve Soğuk Savaş boyunca Doğu Bloğu'nda SSCB'nin yanında yer almıştır. Diğer yandan Türkiye ise Soğuk Savaş boyunca Batı Bloğu'nun başat gücü Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) yanında bulunmuştur. Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1991 yılına kadar zıt kutupta yer alan iki ülke 1998 yılına kadar iki kutuplu yapının etkisinden kurtulamamış ve birbirlerine karşı güvenlik temelli politikalar üretmişlerdir. 1998 yılında ise iki ülke arasında Adana Mutabakatı imzalanmış ve 2002 yılına kadar bir geçiş süreci yaşanmıştır. Bu tarihte Türkiye'de iktidara Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) gelmesiyle birlikte Türkiye-Suriye ilişkileri 2011 yılına kadar altın çağını yaşamıştır.

Suriye'nin 1990'lı yıllarda Türkiye ile yaşamak üzere olduğu "iki buçuk savaş senaryosu"¹ (Balcı, 2018: 233) düşünüldüğünde iki ülke arasında 2000'li yıllarda yaşadığı ilişkiler incelenmeye değerdir. Bu bağlamda çalışmanın amacı şu sorulara cevap aramaktadır; Türkiye'nin 1990'lı yıllardaki Suriye üzerinden Ortadoğu'daki düşük profilli politikası nasıl olur da 2000'li yıllarda benzersiz pozitif ilişkilere dönüşebilir? Kısacası 1990 ve 2000'lerdeki ilişkilerin bu denli farklı olması nasıl açıklanabilir? Bu soruları cevaplamak için çalışma, kimlik kavramı temelinde sosyal inşacılık teorisini kullanmaktadır. Bu yaklaşım, yalnızca iki ülke arasındaki farklı dönemlerin zıt ilişkilere sahip olmasını açıklamayacak, aynı zamanda bu farklı yaklaşımların nedenini, kimlik temelinde irdelenecektir. Ayrıca algı ve düşüncenin, dış politikanın belirlenmesinde ne kadar önemli kavramlar olduğunu göstermeye imkân sağlayacaktır. İlişkilerin inişli çıkışlı olmasının nedeni olarak Türkiye'nin kimlik dönüşümü yaşamasının iddia edildiği bu çalışmada söylem analizi yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmada devletlerin daha bağımsız bir politika izleyebildiğinden hareketle Soğuk Savaş sonrası dönem ile Suriye'de karışıklıkların çıktığı Arap Baharına kadar olan dönemler ele alınacaktır. Çalışma bu minvalde ilerlemiş ve temel başlıklar olarak Türkiye'nin Suriye politikasını 1991-1998 düşmanlık, 1998-2002 yumuşama ve 2002-2011 dostluk dönemi olarak incelemiştir.

1. Dış Politikanın Belirlenmesinde Kimliğin Yeri ve Önemi

Konstrüktüvizm (Constructivism) veya bilinen diğer adıyla İnşacılık kavramı ilk olarak 1989 yılında Nicholas Onuf tarafından kullanılmıştır. Ancak çalışmada faydalanan versiyon Alexander Wendt'in ifadesiyle yapılaşmacı ve sembolik etkileşimci sosyoloji temelli türdür. Bu türde yapılar maddi unsurlardan ziyade düşüncelere ve algılara dayanır (Wendt, 2012: 15-16). İnşacı yaklaşım epistemolojik olarak pozitivist; Ontolojik olarak ise post-pozitivist bir yaklaşımdır. Dolayısıyla Wendt, ele aldığı yaklaşımı, orta yol olarak nitelendirmektedir. Ancak sosyal hayatın tamamının düşüncelerden oluşmasından dolayı ele aldığı çalışmada ontolojiyi daha önemli görmektedir (Wendt, 2012: 119-120).

Sosyal inşacılık, maddi unsurları tamamıyla reddetmeyen bir yaklaşımdır. Ancak diğer yandan maddi unsurların kullanımını, aktörün kimlik, değer, kültür vb. değişkenlerine bağlamaktadır. Bu veriler, sabit veriler olmamakla beraber, karşılıklı etkileşim sonucu oluşan verilerdir (Agius, 2013: 87). Maddi unsurlar, ancak belirli sosyal ilişkilerin ve toplumsal düşüncelerin sonucunda anlam kazanırlar. Maddi unsurlar, çıkar ve düşüncelerden farklı olmakla beraber, birbirlerinden bağımsız olarak düşünülemeyecek verilerdir. Bu veriler arasında keskin bir ayrım yapılamaz. Bu verileri daha kolay algılamak için sosyal inşacı yaklaşım tipleri Wendt tarafından üçe ayrılır; Hobbesçu, Lockçu ve Kantçı yaklaşım.

-Hobbesçu- Düşman (Enemy): İş birliği ihtimalinin en düşük olduğu tiptir.

-Lockçu- Rekabet (Rival): İş birliği ihtimali Hobbesçu ile Lockçu yaklaşımlarının arasındadır.

¹ 1990'larda bir gazetede yazılan makaleye göre Türkiye'nin içeride PKK, dışarıda Yunanistan ve Suriye ile savaş halinde olma durumu için kullanılmıştır.

-Kantçı- Dostluk (Friend): İş birliği ihtimalinin en yüksek olduğu tiptir.

Aktörlerin öznel algılamalarına göre, ötekine yönelik bakış açısı değişebilir. Bu doğrultuda sabit olmayan algılar sonucunda Düşman, Rakip ve Dostluk arasında dönüşümlerin gerçekleşmesi mümkündür (Agius, 2013: 96-97). Bu dönüşüm ile dış politika davranışı değişebilir.

2. İnşacı Yaklaşımda Kimlik

Kimlik, inşacı yaklaşımda, merkezi yeri olan bir kavramdır. Bunun en önemli nedeni, çıkarların oluşumunu belirlemesi ve bu doğrultuda maddi kaynakların üretimi, kullanılması ve ötekini tanımlaması gelmektedir (Ashley, 1986: 273-274). Dış politikanın belirlenmesinde yapı ve kimliğin önemini belirlemek için öncelikle sosyal inşacılık yaklaşımının kimlik temelinde sorduğu soruları yanıtlamak gerekmektedir: Herhangi bir aktör içinde bulunduğu sosyal koşullara bakarak, benim kimliğimde ve benim statümde olsa ne yapardı? Bu soru ile yapı içerisinde yerini belirleyen devlet, öteki ile etkileşime girer. Uluslararası aktörlerin davranışları ancak kimliklerinin bilinmesiyle anlaşılabilir ve anlam kazanabilir. Kimliklerin, üç önemli fonksiyonundan bahsedilebilir:

-Kim olduğumuzu söyler.

-Karşının bize kim olduğunu söyler.

-Bizim karşıya kim olduğumuzu söyler.

Yukarıda belirtilen kimlik algılamaları ile “ben”in çıkarları belirlenir. Bu çıkarlar sabit veriler değildirler. Kimliğin fonksiyonlarına verilen cevaplar değiştikçe, çıkarlar da değişebilir. Ayrıca ben ile öteki algısı da bu fonksiyonlara verilen cevaba göre değişkenlik gösterebilir (Agius, 2013: 91-92).

Wendt, kimliği: kişisel, rol, tip ve kolektif olmak üzere dörde ayırır (Wendt, 2012: 280-289):

-Kişisel/Tüzel kimlik: Aktörlerin asli özelliklerinin olduğu kimliktir.

-Rol kimlik: Ancak ötekilerle girilen ilişkiler sonrası var olurlar. Dolayısıyla doğuştan var olmayan bu kimlik türünde, kültür ve ötekine bağımlılık söz konusudur.

-Tip kimlik: Rejim tipi, dil, din, tarihi ortak özellikler, görüşler ve deneyim vb. özellikleri barındıran kimlik türüdür. Ötekilerin varlığına bakılmaksızın bu özelliklerle bahsi geçen aktörde mevcuttur. Ötekiler, bu özelliklere göre, ilişki düzeylerini belirleme hakkında fikir sahibi olurlar. Tarihsel deneyimler, bize, etkileşimin nasıl olacağı konusunda fikir verir. Ötekiler, geçmişte neler yaşandığının önemsendiği inşacı yaklaşımda, ilişkinin şimdi nasıl olacağı da bu doğrultuda belirlenebilir. Ancak yine de etkileşimin biçimi, tek taraflı değil, karşılıklı olarak inşa edilir.

-Kolektif kimlik: Ben ile öteki'nin giriştiği ilişki sonrası aradaki farkın kapandığı ve biz'e dönüştüğü kimlik türüdür.

Dış politika algılarında son derece etkili olan kimlik aktör olarak devletin kimliğinin yanında, “iktidar”ın kimliğini de içerir. Bu bakımdan, iktidar değişiklikleri, fikirlerin ve odak noktalarının değişmesine neden olabilmektedir (Çağlar, 2017: 145). Çıkarın tanımlamasının değişmesi ise, sübjektif aktörün konumunu, dost ve düşmanlarını, bu doğrultuda beklentileri gerçekleştirebilmek için gerekli olan araç kullanımını belirlemektedir. Böylece kimlikler, aktörlerin eylemlerini bir yandan meşrulaştırırken, diğer yandan da sınırlayabilmektedir (Efegil, 2015: 392).

3. 1991-2011 Arası Dönemde Türkiye'nin Suriye Politikasında Kimliğin Etkisi

Suriye, 1946 yılında bağımsızlığını Batı karşısında kazandıktan bir yıl sonra kendisini Soğuk Savaş başlangıcında bulmuştur. Bu savaşta kendisine Doğu Bloğu'nda yer edinen Suriye, SSCB'nin yanında yer almıştır. Diğer taraftan Türkiye ise SSCB karşısında kendisini güvensiz hissetmiş ve Batı Bloğu'nda ABD'nin yanında yer almıştır. Yaklaşık yarım asır süren Soğuk Savaş döneminde zit

kutuplarda yer alan iki ülke, yapının etkisinde kimlik dönüşümleri yaşamış ve bu doğrultuda birbirlerini öteki algısıyla düşman olarak görmüşlerdir (Albayrak, 2014: 17-24).

Suriye'de Baas yönetiminin etkin olması ile beraber, yeni yönetim, "Büyük Suriye İdeali"ni diri tutmak için çaba harcamıştır. Bu idealin içerisinde Türkiye'nin topraklarında olan Hatay'ın da olması ise, iki ülke arasında önemli gerginlik sebebi olmuştur. Türkiye 1950'li yıllarda Batı Bloğu'nun da etkisiyle Suriye ile ilişkileri iyileştirmek amacıyla ilk kez başbakan düzeyinde Suriye ziyaretini 1955 yılında yapmış ancak sonuç alamamıştır (Soysal, 1989: 978). Dönemin artan blok karşıtlığı sonrası iki ülke arasında 1957 krizi gerçekleşmiş ve taraflar arasında sıcak savaş gerçekleşme belirtisi yaşanmıştır. Türkiye bu yıl açıkça SSCB'nin hedefi olmuştur (Sander, 1979: 161).

3.1. 1991-1998: Hobbesçu Dönem

Türkiye'nin Suriye politikasının inceleneceği ilk dönem olan ilişkilere düşmanca yaklaşılan bu dönem, Soğuk Savaş'ın bitimiyle başlamaktadır. İki kutuplu yapının sona erdiği ve incelememizin birinci dönemini oluşturan dönemde Soğuk Savaş'ın kalıntılarının olup olmadığı konular açıklanarak analiz edilmektedir. Ayrıca bu dönemde yapının ilişkilere etkisi, inşacı yaklaşımla ele alınmıştır. Genel olarak ikili ilişkilerin temel sorunları olan Hatay, Su ve Terör sorunları bölümün alt başlıklarını oluşturmaktadır.

3.1.1. Hatay Sorunu

Hatay sorunu, Suriye'de Arap milliyetçiliği temelli Baas partisinin yönetime gelmesiyle birlikte önemli bir ölçüde gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda Suriye'de gerek medya gerekse hükümet nezdinde propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Özellikle Hatay'ın hem haritalarda hem de farklı mecralarda Suriye toprağı olduğunun gösterilmesi Türkiye tarafından endişe verici bir durum olarak okunmuştur. Türkiye bu konuda her zaman aynı fikre sahip olmuş ve kararlı bir politika yürütmüştür (Balbay, 2006: 77-78).

Hatay sorununun 1998 yılına kadar devam etmesi, iki ülke arasında ben ile öteki algısının şekillenmesine neden olmuş ve Suriye'nin bu sorunu kendi lehine çözüme kavuşturmak istemesinde Türkiye'nin güvenliğine zarar verici yollara başvurması düşman algısını ortaya çıkarmıştır.

3.1.2. Su Sorunu

Ortadoğu'da su sorununun kaynağı, iki ülkenin bağımsızlığından öncesine kadar gitmektedir. Ancak taraflar arasında sorun 1970'lerde Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile yeniden alevlenmiştir. Ayrıca 1967 tarihli altı gün savaşları sonrasında Suriye'nin su kaynakları olan Golan Tepelerini İsrail'e kaptırması ve 1981 de İsrail'in burayı ilhak ettiğini açıklaması üzerine sorun giderek büyümüştür. 1987 ve sonrasında dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Turgut Özal'ın su konusundaki tüm girişimlerine rağmen sorun çözülememiştir (Arslan, 2018). Daha çok Türkiye'den beslenen Fırat ve Dicle nehirleri üzerine baraj yapmayı ve bu sayede sulama çalışmalarının düzenleneceği bir proje olan GAP ile birlikte Suriye Türkiye'yi su konusunda bencil olarak tanımlamış ve su emperyalisti olarak suçlamıştır (Oran, 2001: 140).

3.1.3. Terör

Suriye ve Türkiye arasında Terör sorunu yaşanmasının temel nedenleri olarak Hatay ve Su sorunlarını göz ardı etmemek gerekir. Suriye tarafının PKK terör örgütünün kuruluş tarihinden itibaren desteklemesi, Türkiye ile sıcak bir savaş istememesi ve bahsedilen sorunları kendi lehine çevirme isteğinden kaynaklanmaktadır (Kodaman, 2007: 76-77).

PKK, 1979 yılında kurulan bir terör örgütü olarak faaliyetlerine Türkiye karşıtı olarak başlamış ve aradığı ilk uluslararası desteği bulmakta zorlanmamıştır. İlk olarak Suriye'den bulduğu destek sonrası kongrelerini de burada yapmış ve 1984 yılında ilk eylemlerini Suriye'de örgütlenerek Hakkâri ve Siirt'te

gerçekleştirmiştir (Al Jazeera, 2013). Türkiye, bu eylemler gerçekleşinceye kadar, geleneksel politikası olan statükoculuğu korumak istemiş ve Suriye ile ikili ilişkileri geliştirmek istemiştir. Ancak girişimlerinden başarılı sonuç alamadığının en önemli göstergesi olan PKK terör eylemleri sonrası tedbirli olmaya başlamıştır. Bu doğrultuda 1984 tarihli PKK terör eylemleri sonrası sıcak çatışma istemeyen Türkiye, 1993 yılında Suriye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir. Başbakan Süleyman Demirel ziyaretiyle su ve terör konuları konuşulsa da 1995 yılında Türkiye'de yeniden gerçekleşen terör eylemleriyle sonuç alamadığını görmüştür (Özdağ, 1999: 209).

1996 yılında Türkiye'de iktidara Refah Partisinin gelmesi Ortadoğu'ya açılma beklentisini içermekteydi. Bu beklenti her ne kadar doğru çıkmış olsa da inşacı kuramın gerektirdiği karşılıklı inşa sürecinin gerçekleşmemesi dolayısıyla tek taraflı çabalar sonuç vermemiştir (Altunışık, 2002: 283). 1997 yılında Türkiye'de iktidarın yeniden değişmesi Suriye ile olan etkileşimi tekrar etkilemiş ve Suriye'ye yönelik daha gerçekçi politikalar belirlenmiştir. Yeni Başbakan PKK'nın Hatay'daki terör eylemlerinden duyduğu rahatsızlıkları dile getirmiş ve bu durumdan Suriye'yi suçlamıştır (Olson, 2005: 4-5). 16 Eylül 1998 tarihinde Suriye'nin terör eylemlerine katkısına cevap vereceğini söyleyen Türkiye, daha sonra Cumhurbaşkanlığı düzeyinde uyarılarda bulunmuştur. Krizin açığa çıkmasıyla Türkiye sınıra asker yığmıştır. Sıcak savaş ihtimali ve Türkiye'nin caydırıcı olması sonrasında Suriye geri adım atmış ve 20 Ekim 1998'de Adana Mutabakatı, İran ve Mısır arabuluculuğunda imzalanmıştır. Antlaşmanın imzalanması sonrasında Suriye bu defa antlaşma metnine uymuş ve Türkiye karşıtlığındaki terör desteğini sonlandırmıştır (Fırat ve Küçükoglu, 2002: 563-565). Böylece Türkiye-Suriye ilişkilerinde Hobbesçu olarak adlandırdığımız iş birliğinin olmadığı süreç sona ermiş ve daha yumuşak bir dönem olan Lockçu döneme geçilmiştir.

1991-1998 arası dönemde bahsedilen sorunların varlığı, yukarıda bahsedildiği gibi Soğuk Savaş döneminde de var olduğu ve çift kutuplu yapının sona ermesine rağmen ilişkilerde değişimin ortaya çıkmamış ve tehdit algılamaları varlığını korumuştur. Bu bakımdan ikili ilişkilerde yapı-fail açısından karşılıklı etkileşimde yapı baskın çıkmış ve taraflar yine Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Doğu ve Batı kimliğinden çıkmamışlardır. Bu doğrultuda hareket eden Batılı kimliğe sahip olan Türkiye Ortadoğu'da yine Batılı olan İsrail ile ilişkilerini geliştirirken, Doğulu kimliğe sahip Suriye ise Ortadoğu'da yine kendisi gibi Doğulu kimliğe sahip Irak ve İran ile ilişkileri geliştirmiştir.

3.2. 1998-2002: Lockçu Dönem

Suriye'nin Adana Mutabakatı öncesi PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ı ülkeden çıkartan Suriye daha sonrasında bu antlaşmaya uyararak terör örgütü ile olan bağlarını kesmiştir. Bu dönemde ilişkiler çok yavaş olmakla beraber ilerleme göstermiştir. 2000 yılına gelindiğinde Suriye lideri Hafız Esad'ın ölmesi ve cenazeye Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı düzeyinde katılması ise ilişkilerin yeni döneme girdiğinin sinyallerini vermiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2000).

Suriye'de yönetime Beşar Esad'ın gelmesiyle daha önce başlayan yumuşama evresi bu dönemde devam etmiş ve aksaklık yaşanmamıştır. Suriye'nin tipik bir üçüncü dünya ülkesi olarak dış politikanın tamamıyla lider endeksli olması ise ilişkilerin daha kolay gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu doğrultuda ileri düzeyde etkileşimin olmadığı bu dönem iş birliği açısından Hobbesçu dönem ile Kantçı dönemin ortasında kaldığı için geçiş dönemi olarak görülmüştür (Salık, 2011: 23). Bu dönem Türkiye'de yönetime AKP hükümetinin gelmesiyle beraber sona ermiş ve iki ülke ilişkileri arasında yeni bir sayfa açılmıştır.

3.3. 2002-2011: Kantçı Dönem

Fikre değer veren bir yaklaşım olarak İnşacılar göre iktidar değişimi kimlik değişimine dolayısıyla algıların değişimine neden olabilir. Çalışmanın birinci bölümünde bahsedildiği üzere muhafazakâr bir kimliğe sahip olarak 1996 yılında iktidara gelen REFAHYOL Hükümeti döneminde Ortadoğu açılımı yapılmaya çalışılmış ancak gerek parti iktidarının kısa sürmesi gerekse Suriye tarafının etkileşime dostça yaklaşmaması sonucu iktidar değişiklikleri ilişkileri değiştirmeye yetmemiştir. Yine

benzer düşünce ile ancak tek başına 2002 yılında iktidara gelen AKP de REFAHYOL gibi muhafazakâr bir kimlikle yönetime gelmiştir. Ancak bu defa Suriye tarafının da etkileşime ve karşılıklı ilişkilerin inşasına izin vermesiyle ülkeler arası algı dönüşümleri gerçekleşmiştir (Ulu, 2014: 43).

Aslında AKP 2002 yılında göreve gelir gelmez kendisini Irak'a işgal planları yapan ABD'nin karşısında bulmuştur. Irak işgalinden Suriye'nin de rahatsızlık duyması Ankara ve Şam'ı birbirine yakınlaştırmıştır. Ortak fikirlerin artışı, bölgede barışın korunması gibi diğer ortak etmenler de Türkiye'nin bölgeye duyduğu ilgiyi göstermektedir. Hâlihazırda Ortadoğulu kimliğine sahip olmaya çalışan Türkiye bu yaklaşımıyla bölgede istenilen bir ülke olmaya başlamıştır (Salık, 2011: 23). Bu durum uluslararası alanda dost arayan Suriye'nin de ilgisini beraberinde getirmiştir.

Muhafazakâr kimliği ile 2002 yılında tek başına iktidar olmuş AKP'nin yönetime gelmesi, kimliksel açıdan dönüşüme neden olmuş ve Türkiye'nin dış politikası yeniden tanımlanmıştır. Bu doğrultuda Batı ile ilişkilerini kesmek istemeyen yeni yönetim Doğu ile tarihsel, kültürel, dini vb. bağlarını dile getirerek genel olarak Ortadoğu'da özel olarak Suriye ile etkileşim kurma yoluna gitmiştir. Türk dış politikası bu dönemde Ahmet Davutoğlu etkisinde adımlar atmıştır (Aybar, 2018: 5). Bu doğrultuda Davutoğlu ilişkileri geliştirmeyi ve öteki açısından düşman olarak algılanan Suriye'yi dosta dönüştürme gayreti içerisinde bulunmuştur. Ahmet Davutoğlu etkisinde ilerleyen yeni dış politika ile ilişkiler sorunsuz ve karşılıklı bağımlılık ilişkisine dönüştürülmek istenmiştir. Bu durumun gerçekleşmesinde iktidarın İslamcı ve Ortadoğulu kimliğinin etkisi büyüktür (Kanbur, 2012: 158).

Ahmet Davutoğlu'na göre; Türkiye, Soğuk Savaş döneminde düşük profilli Ortadoğu politikası izlemiştir. Soğuk Savaş sona ermesine rağmen, Türkiye politikasını yenileyememiş ve yeni merkezlerle ilişki kurmada geç kalmıştır. Dolayısıyla eksik kaldığı dış politikada önemli hatalar yapmıştır. Bunun sonucunda bölgeden uzaklaşmış ve bölgeye yabancılaşmıştır. Tarihi mirasına uzaklaştığı vb. yaklaşımlar ise bölgede olması gereken güçlü ilişkileri kastetmekte ve biz duygusuyla kolektif kimliğin oluşturulması gerektiğini belirtmektedir (Davutoğlu, 2012: 71-72).

Daha önce belirtildiği gibi incelenen her iki ülkede iktidarların değişimi, yeni kimlik algılamalarını beraberinde getirmiştir. Jeopolitik ve jeo-ekonomik açıdan ülkeler sabit konumlarda olmasına rağmen değişen kimlik algılamalarıyla artık dost olmaya başlayan Suriye, Ortadoğu'ya açılan bir kapı olurken; Türkiye ise Batıya açılan bir kapı olarak görünmüştür (Kanbur, 2012: 158).

2003 yılında dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olan Abdullah Gül ve Suriye Başbakanı Mustafa Miro karşılıklı ziyaretlerde bulunmuştur. Karşılıklı ziyaretlerin yapılma nedeni aslında Irak işgali olsa da iki ülke görüşmeler sonrası kültürel, toplumsal, politik ve ekonomik ilişkilerin ortaklığına değinmiş ve ülkelerin benzer yapılarla sahip olduğunu dile getirmişlerdir (Elçin, 2003). 2004 yılına geldiğimizde Türkiye- Suriye ilişkileri arasında önemli bir dönüm noktası olarak tarihte ilk defa Suriye devlet başkanlığı düzeyinde Türkiye ziyaret edilmiştir (Hürriyet, 2004). Yukarıda bahsedilen ziyaretlerin gösterdiği en önemli nokta ilişkilerde tarafların birbirlerini yeniden tanımladığıdır. 1990'lı yıllarda ben-öteki ilişkisinde ötekini düşman olarak algılarken 2002 sonrası ben-öteki yaklaşımı sonrası biz vurgusunun ortaya çıkmaya başladığı görülmüştür. Beşar Esad'ın ziyareti ile birlikte yapılan ticaretlerde çifte vergilendirmeye önlem alma, yatırımların teşvik edilmesi ve turizm gibi ilişkiler çok boyutlu olarak yeniden ele alınmıştır. Askeri bakımdan ise Hafız Esad döneminde yapılan antlaşmalara bağlı kalmayan Suriye tarafının 2004 yılında Adana Mutabakatına bağlı kaldığını söylemesi ve göstermesi ikili ilişkilerin geldiği noktayı göstermektedir. Bunu dışında Suriye devlet başkanı Türkiye'yi AB üyeliği sürecinde desteklediğini ve üye olması durumunda Suriye'nin AB komşusu olmasını memnuniyetle karşılayacağını söylemesi kimlik etkisinin dış politikadaki yansımaları göstermektedir (Birand, 2004). Esad ayrıca Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemekle Türkiye'nin Batı ile Suriye arasında köprü görevi göreceğini ve böylelikle Suriye'nin Batıya daha uyumlu hale geleceğini belirtmiştir (Orhan, 2007).

Türkiye’den Suriye’ye yapılan önemli ziyaretlere değinecek olursak Esad’ın Türkiye ziyaretine Aralık 2004’te Recep Tayyip Erdoğan Suriye’yi ziyaret ederek olumlu cevap vermiştir (Sabah, 2004). Recep Tayyip Erdoğan’a göre Serbest Ticaret Anlaşması’nın imzalanması ile ikili ilişkilerde yatırımların hukuki yapısı oluşmuştur. Ekonominin canlanacağı görüşünü belirten Erdoğan ikili ilişkilerde daha önce başlayan olumlu havayı çeşitli alanlarda Suriye ile anlaşmalar yaparak geliştirmeye devam etmiştir (T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2006: 47-48).

2009 yılına kadar başta ekonomik ve siyasi alanlarında olmak üzere hemen hemen her alanda iş birliğine giden iki ülke yeni bir başlık olarak askeri alanda da iş birliğinde yakınlaşmış ve dostane ilişkilerde “biz” vurgusunu tekrar göstermiştir. Bu yılda “Türkiye Suriye Sınır Birlikleri Değişimi Tatbikatı” ile ilişkiler yeni bir seviyeye gelirken Türkiye’nin yeni kimliğinin değiştirdiği çıkarlar eski dost sayılabilecek ülke olan İsrail’in tepkisini çekmiştir. Ortadoğu’da 1990’lı yıllarda kimliksel açıdan yakın gördüğü İsrail ile askeri tatbikat kararı alan ve uygulayan Türkiye, iktidarın ve dolayısıyla kimlik değişiminin sonucu olarak Suriye ile giriştiği dostane askeri tatbikat Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkilemiştir (Gürcanlı, 2009).

Söylem açısından Türkiye tarafından ilişkiler 1990’lı yıllardan bu yana farklı hükümetlerce yumuşatılmaya ve ilerletilmeye çalışılmıştır. Ancak AKP iktidarı ile birlikte yoğunluk kazanan söylemler özellikle dış politikada Ahmet Davutoğlu etkisinin görülmesiyle ağırlık kazanmıştır. Davutoğlu’na göre Türkiye ve Suriye Ortadoğu’da birlikte hareket ederek bölgede “barış havzası” oluşturmaya çalışmalıdır. Böylelikle iki ülke vatandaşları kaynaşacak ve daha sonra önlenemeyecek birliktelik ilişkisi geliştirilecektir. Burada hedefe uzun vadede ulaşılması öngörülmüş ve zamanla Ortadoğu’ya yayılacağı istenmiştir (İnat ve Telci, 2009: 145).

Gelişen ilişkiler neticesinde tarafların fikirleri de zamanla dış politikalarının benzer şekilde hareket etmesini sağlayan iki ülkede en önemli olay, Irak işgalinde tarafların aynı politikayı izlemesidir. Konumuzun incelendiği 2011 yılına kadar Irak’ın toprak bütünlüğünü ve bu bağlamda Irak’ta oluşacak potansiyel bir Kürt devletine engel olmayı savunan iki ülke bu alanda da zamanla yakınlaşmıştır (Balcı, 2013: 119-120). Irak politikası dışında ülkeler zor dönemlerde birbirlerine yardım etmişlerdir. Bu anlamda özellikle Türkiye, 2005 yılında Lübnan Başbakanı Refik Hariri’nin öldürülmesi sonrası uluslararası alandan izole edilmeye çalışılan Suriye’ye ilk ziyareti gerçekleştiren ülke olmuş ve Suriye’nin yalnızlaşmasını engellemek istemiştir (BBC Turkish, 2005).

2002 sonrası ilişkilerin çeşitli alanlarda geliştirildiği Suriye ile sık ziyaretlerin de yapıldığı belirtilmiştir. Bu önemli gelişmelerin yanında ilişkilerde onlarca yıl boyunca sorun olan Hatay, Su ve Terör konularına da ayrı başlıklarda bakmak gerekir.

3.3.1. Hatay Sorunu-Su ve Terör İşbirliği

Hatay ve Su sorunu iki ülke arasında uzun süredir devam eden önemli bir sorundu. Hatay’ın Suriye’de çeşitli mecralarda Suriye toprağı olarak kabul edilmesi ve bu yönde propagandaların yapılması ilişkileri gerginleştiriyordu. Ancak kimlik dönüşümü sonrası algıların değişmesi ile Hatay sorunu ilişkilerin olumsuz etkilenmemesi için gündeme alınmayan bir başlık olarak kalmıştır.

Araştırmanın birinci dönemini oluşturan 1990’lı yıllarda Su sorunu, tıpkı Hatay sorunu gibi ilişkileri gerginleştiren bir başlıktır. Olumlu etkileşim ve söylemler sonrası su sorunu iki ülke arasında iş birliğine dönüşmüştür. Diğer yandan Hatay ve Su sorununu lehine çözmek isteyen Suriye’nin bu uğurda Türkiye aleyhine teröre destek faaliyetleri bu dönemde terör karşısında ortak duruşa dönüşmüş ve tamamıyla iş birliğine gidilmiştir (Cebe, 2007).

Sonuç

Bu çalışmada genel olarak 1991-1998 ve 2002-2011 yıllarında Türkiye’nin Suriye politikasında kimliksel dönüşümün çıkarları ve ilişkileri etkilediği hipotezi test edilmiş ve bu bağlamda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

İnşacı teorinin varsaydığı kimliği oluşturan etmenlerin çıkarları ve dolayısıyla ilişkileri doğrudan etkilediğini göstermiştir. Araştırma Soğuk Savaşın bittiği yıl olan 1991 yılını baz alarak başlamıştır. İlişkilerde iki kutuplu yapının sona ermesine rağmen Türkiye ve Suriye'nin zıt taraflarda durmaya devam etmesini de ancak kimlik ile açıklanabildiğini göstermiştir. Türkiye bu doğrultuda Soğuk Savaş sonrası Batılı ve Kemalist kimliği devam ettirmiş ve Ortadoğu'da yine kendisi gibi Batılı kimliğe sahip başka bir ülke olan İsrail ile ilişkileri geliştirmiş ve askeri tatbikatlara girişmiştir. Bu dönemde Türkiye ve Suriye arasında kronikleşen sorunlar olarak Soğuk Savaş döneminden kalma Hatay, Su ve Terör sorunu ilişkilerde ötekinin net bir şekilde düşman olarak kabul edildiğini göstermiştir. Bu etkileşim 1998 yılında iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir.

İkinci olarak incelenen 1998-2002 yılları arasında Türkiye'nin caydırıcılığının etkisi ile taraflar kontrolsüz savaşa girişmemiş ve birbirlerini tanımlaya çalışarak savaşmamış, ilişkilerde yeni bir sayfa açmışlardır. Bu dönemde iş birliğinin önceki dönemden iyi ancak sonraki döneme göre düşük seviyede olduğu karşılıklı tanıma sürecine ve devletlerin sahip olduğu kimliklerle açıklanmıştır.

Son olarak 2002 yılı ile tek başına iktidara gelen AKP hükümeti İslamcı ve Ortadoğulu kimliği ile Suriye ilişkilerini farklı düzeye çekmek istediğini söylemsel olarak dillendirmiş ve tarihsel, kültürel ortak yanlara vurgu yapmıştır. Böylece artan ziyaretler, ekonomik ve askeri iş birlikleri devamında iki ülke arasında vizelerin kalkmasını dahi gündeme getirmiştir. Akabinde kronik sorunlar olan Hatay, Su ve Terör sorunu tarafları düşman olarak etkileşime geçirmemiş ve kolektif iş birliği içerisinde birbirine yakınlaştırmıştır.

Sonuç olarak test edilen varsayım haklı çıkmış ve kimliğin tercih edilen örnek olayda Türkiye'nin dış politikasına etki ettiği belirlenmiştir.

Kaynakça

- Agius, C. (2013). "Social Constructivism", (der.) Allan Collins, Contemporary Security Studies, Great Britain, Oxford University Press, ss. 87-97.
- Albayrak, A. (2014). "Türkiye'nin Suriye Politikası 2011-2013", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Al Jazeera (2013). "PKK nasıl kuruldu ve güçlendi", <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/pkk-nasil-kuruldu-ve-guclendi>, (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2018).
- Altunışık, M. (2002) "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Suriye'nin Dış Politikası: Değişime Uyum Çabası", (Der.) Mustafa Türkeş ve İlhan Uzel, Türkiye'nin Komşuları, Ankara, İmge Kitabevi, s. 283.
- Arslan, A. (2018). "50 yıldır İsrail işgalindeki Suriye toprağı: Golan Tepeleri", GZT Haber, <https://www.gzt.com/haber/50-yildir-israil-isgalindeki-suriye-topragi-golan-tepeleri-2891113>, (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2018).
- Ashley, R. (1986). "The poverty of the neorealism", (der) Robert Keohane, Neorealism and Its Critics, New York, Columbia University Press, ss. 273-274.
- Aybar, S. (2018). "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Yeni Coğrafya Algısı", s. 5 https://tr.boell.org/sites/default/files/downloads/sedat_aybar_persp.2_tr.pdf, (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2018).
- Balbay, M. (2006). Suriye Raporu, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, ss. 77-78.
- Balcı, A. (2013). "Türkiye'nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikayesi", (der) Burhanettin Duran vd., Türk Dış Politikası Yıllığı 2012, Ankara, SETA, ss. 119-120.
- Balcı, A. (2018), Türkiye Dış Politikası, İstanbul, Alfa, ss. 233.
- BBC Turkish (2005). "Sezer ABD'ye rağmen Suriye'de", http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/04/printable/050413_turkey_syria_update.shtml, (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2018).
- Birand, Mehmet A. (2014). "Irak'ta Bir Kürt Devleti Benim de Kırmızı Çizgim", Hürriyet Gazetesi, 05.01.2004, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2004/01/05/394275.asp>, (Erişim Tarihi: 23 Aralık 2014).

- Cebe, Ö. (2007). “Türkiye Suriye PKK operasyonu”, Hürriyet gazetesi, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-suriye-pkk-operasyonu-6265302>, (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2018).
- Çağlar, Mehmet T. (2017). “Toplumsal İnşacı Uluslararası İlişkiler Yaklaşımına Göre 1998 -2011 Arası ve 2011 Sonrası Türkiye- Suriye İlişkileri”, Aydın, Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, s. 145.
- Davutoğlu, A. (2012). “Stratejik Derinlik”, İstanbul, Küre Yayınları, 80. Baskı, ss. 71-72.
- Efegil E. (2015). “Rusya Dış Politikasında Kimliğin Rolü”, (ed.) İrfan Kaya Ülger, Putin’in Ülkesi: Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonu Analizi, İstanbul, Seçkin Yayınları, s. 392.
- Elçin, I. (2003). “Miro: Irak İçin ABD’ ye Karşı Birlik Olalım”, NTV, 29.07.2003, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/226435.asp>, (Erişim Tarihi: 23 Kasım 2018).
- Fırat, M. ve Küçüköğlü, Ö. (2002). “Ortadoğu ile İlişkiler”, (der.) Baskın Oran, Türk dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 563-565.
- Gürcanlı, Z. (2009). “Türkiye Suriye tatbikatı İsrail’de endişe yarattı”, Hürriyet gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-suriye-tatbikati-israil-de-endise-yaratti-11524330>, (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2018)
- Hürriyet Gazetesi (2004). “Beşar Esad bugün Ankara’da”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/besar-esad-bugun-ankara-da-194058>, (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2018).
- İnat, Kemal ve Telci, İ. N. (2009). “Türkiye’nin İran/Filistin ve Suriye Politikası 2009”, Türk Dış Politikası Yıllığı 2009, Ankara, SETA, s. 145.
- Kanbur, E. T. (2012). “2002’den Arap Baharına Türkiye Suriye İlişkileri”, (der.) Barış Adıbelli, Emperyalizmin Oyununda İkinci Perde: Arap Baharı ve Suriye, İstanbul, IQ Yayınları, s. 158.
- Kodaman, T. (2007). “Fırat-Dicle Meselesi ve Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkisi”, Ankara, Asil Yayın Dağıtım, ss. 76-77.
- Olson, R. (2005): “Türkiye’nin Suriye, İsrail ve Rusya ile İlişkileri”, Çev. Süleyman Elik, Ankara: Orient Yayınları, ss. 4-5.
- Oran, B. (2001). “Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar”, İstanbul, İletişim Yayınları, Cilt 1, 1. Baskı, s. 140.
- Orhan, O. (2007). “Kuryunca Sula Uzayınca Buda: Suriye’nin Kuzey Irak Politikası”, 21.06.2007, Levant Watch, <http://levantwatch.blogspot.com/2007/06/kuryunca-sula-uzayınca-buda-suriyenin.html>, (Erişim Tarihi: 2 Aralık 2018).
- Özdağ, Ü. (1999). “Türkiye, Kuzey Irak ve PKK, Bir Gayri Nizami Savaşın Anatomisi”, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, s. 209.
- Sabah Gazetesi (2004). “Suriye ile ‘Serbest Ticaret Dönemi’”, <http://arsiv.sabah.com.tr/2004/12/22/siy98.html>, (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2018).
- Sander, O. (1979). “Türk – Amerikan İlişkileri 1947-1964”, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, s. 161.
- Salık, N. (2011). “Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm ve Türkiye- Suriye İlişkilerinin Geleceği”, Ortadoğu Analiz, Cilt:3, Sayı:35, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011113_inceleme1.pdf, (Erişim Tarihi: 26 Kasım 2018).
- Soysal, İ. (1989). “Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları I (1920-1945)”, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 978.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı (2000). “Suriye Cumhurbaşkanı Hafız Esad’ın cenaze törenine katılmak üzere Şam’a hareketlerinden önce yaptıkları açıklama hk.” http://www.tccb.gov.tr/ahmet-necdet-sezer-basin-aciklamalari/494/57604/suriye-cumhurbaskani_hafizesadin-cenaze-torenine-katilmak-uzere-sama-hareketlerinden-once-yaptiklar.html, (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2018).
- Ulu, C. (2014). “Ahmet Davutoğlu Döneminde Türkiye Suriye İlişkileri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, Adnan menderes üniversitesi, s. 43.
- Wendt, A. (2012). Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi, (çev.) Helin Sarı Ertem ve Suna Gülfer İhlamur öner, İstanbul, Küre Yayınları, ss. 15-289.
- T.C. Şam Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği (2006). “Suriye’nin Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik ve Ticari İlişkileri”, Şam, <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/SYR/rap05.doc>, (Erişim Tarihi: 23 Şubat 2014).

MONTRÖ SÖZLEŞMESİ BAĞLAMINDA KARADENİZ'DE TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

TURKEY-RUSSIA RELATIONS IN THE BLACK SEA IN THE CONTEXT OF THE MONTREUX CONVENTION

Melih DİNÇER*

Özet

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi

21.10.2022

Kabul Tarihi

05.01.2023

Bu çalışmanın amacı Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye'nin Karadeniz politikasındaki ve Türk-Rus ilişkilerindeki önemini açıklamaktır. Türkiye Boğazlar üzerinden Karadeniz'e geçişi kontrol ettiği için, jeopolitik açıdan çok stratejik bir konumdadır. Montrö Sözleşmesi Türkiye'nin güvenliği ve Karadeniz'de Türk-Rus ilişkileri için nasıl bir fonksiyona sahiptir? Literatürde tartışılan bu araştırma sorusuna cevap verebilmek için Türkiye'nin yaşadığı son dönemdeki güncel dış politika krizleri analiz edilmiştir. Bu çalışmada argüman olarak Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi'nden doğan haklarını kullanarak başta ABD ve müttefikleri olmak üzere, NATO ile Rusya arasında denge politikası uyguladığı ve bu sayede Karadeniz'i çatışma alanı hâline gelmekten koruduğu öne sürülmektedir. Ayrıca, geçiş rejimini kontrol etmesi Türkiye'nin NATO ile Rusya arasında iletişim köprüsü kurmasına olanak tanımaktadır. Çalışmanın mevcut akademik literatüre katkısı bu argümanı yeni bir konu olan Rusya-Ukrayna Savaşı ile test etmesidir.

Anahtar Kelimeler: NATO, Rusya, Türkiye, Karadeniz, Güvenlik, Montrö Sözleşmesi

Abstract

Research Article

Received

21.10.2022

Accepted

05.01.2023

The aim of this study is to explain importance of Montreux Convention in Turkey's Black Sea policy and Turkish-Russian relations. Since Turkey controls passage to Black Sea via the Straits, it is in a very strategic position geopolitically. What is function of Montreux Convention for Turkey's security and Turkish-Russian relations in Black Sea? In order to answer this research question discussed in literature, recent foreign policy crises of Turkey were analysed. In this study, it is argued that Turkey, using its rights arising from Montreux Convention, implements a policy of balance between NATO and Russia, especially the USA and its allies, thus protecting Black Sea from becoming a conflict zone. In addition, controlling the transition regime allows Turkey to establish a communication bridge between NATO and Russia. The contribution of the study to the current academic literature is that it tests this argument with a new topic, Russia-Ukraine War.

Keywords: NATO, Russia, Turkey, Black Sea, Security, The Montreux Convention

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, melihdincerr@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3079-1512

Giriş

Karadeniz Avrupa ile Asya arasında bulunan çok önemli bir geçiş bölgesidir (Ayhan, 2015: 1). Üzerinde enerji nakil hatlarını bulundurmaktadır ve hem Rusya'yı güneyden çevrelemektedir hem de Hazar havzasına yakın bir geçiş alanı oluşturmaktadır (Polat, 2017: 56). Karadeniz bölgesinde Türkiye ve Rusya en önemli bölgesel aktörlerdir. Türkiye'nin Karadeniz'de oldukça uzun bir kıyı şeridi olsa da, Karadeniz 18.yüzyıldan beri jeopolitik olarak Rusya'nın hâkimiyeti altındadır. 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan önce, Karadeniz Türk gölü olarak görülmekteydi, çünkü Balkanlar ve Kırım'da uzun süren bir Osmanlı hâkimiyeti vardı. Bölgede kurduğu hâkimiyetle, Osmanlı İmparatorluğu Boğazlar aracılığıyla Karadeniz'e erişimi uzun bir süre kontrol altında tutmuştur. Ancak, Osmanlı Devleti'ne karşı Karadeniz'de etkili olmaya çalışan Rus İmparatorluğu bölgesel rekabeti artırmış ve Osmanlı gibi döneminin önemli güçlerinden olan bir devlete büyük bir meydan okuma gerçekleştirmiştir. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda yaşanan Osmanlı-Rus Savaşları ve özellikle 1853-1856 yılları arasında gerçekleşen Kırım Savaşı, Karadeniz'de Osmanlı İmparatorluğu ile Rus İmparatorluğu arasındaki jeopolitik rekabetin açık göstergeleridir. Kırım Savaşı'nda Rusya mağlup edilmiştir. Savaşa Batı desteğiyle giren Osmanlı İmparatorluğu galip olsa da, Rus etkisini durdurmaya yeterli olmamıştır (Acar, 2019: 113). Karadeniz'de Rus etkinliği artmaya devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı neticesinde Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve yine aynı dönemde Rus İmparatorluğu'nun dağılıp Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla ortaya yeni iki devlet çıkmış ve aralarında farklı bir ilişki kurulmuştur. Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesine karşı Sovyetler Birliği'nin ekonomik ve askeri destek vermesi Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Gelişen siyasal ve ekonomik ilişkiler neticesinde, 1920'lerde ve 1930'larda Karadeniz iki ülke arasında iş birliği bölgesi hâline gelmiştir (Eşel, 2015: 47). Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ikili diyalogun Boğazlar rejimi için imzalanan Lozan Boğazlar Sözleşmesi ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin ortaya çıkmasında önemli etkisi olduğu ileri sürülebilir. 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi, günümüzde ticaret ve savaş gemilerinin Karadeniz'e geçişini detaylı bir şekilde düzenleyen uluslararası hukuk metnidir (Çelikipala ve Erşen, 2018: 72-73).

Türkiye ve Sovyetler Birliği İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra karşıt bloklarda yer almış olsa da, Karadeniz'de iş birliğine dayalı olarak kurulan jeopolitik denge Soğuk Savaş boyunca bozulmadan sürdürülmüştür (Aydın, 2021). 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Ankara ve Moskova arasında yeni iş birlikleri ve diyalog için fırsat ortaya çıkmıştır (Özbay, 2011: 37). Her iki ülke Karadeniz'deki üstün konumunu korumak için iş birliğini devam ettirmiş ve bölgede Batı'nın askeri etkisinin artmasını kontrol etmek ve engellemek için bölgesel mekanizmalar kurmuşlardır. NATO ile güçlü bağları olmasına rağmen, Türkiye Soğuk Savaş'tan sonra Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle iş birliğini geliştirme politikası izlemiştir. 1992 yılında kurulan Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü Ankara ve Moskova arasında bölgesel diyalogun ve ikili ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için önemli bir platform olmuştur (Dikkaya ve Orhan, 2004).

Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü, üye devletler arasında uluslararası hukuk kurallarına uygun bir şekilde ikili ve çok taraflı ortaklıkları ve ekonomik iş birliği imkânlarını dostluk içinde geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, bölgesel diyalogun gelişimine katkı sağlamak hedefleri arasındadır (Organization of the Black Sea Economic Cooperation, 2022). Türkiye Karadeniz'deki kıyıdaş ülkelerle ve Rusya ile güvenlik mekanizmaları inşa etmiştir. 2001 yılında kurulan Karadeniz Donanma İş Birliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) bu mekanizmaların en önemli örneklerindedir (Aşık, 2010: 39). Karadeniz Donanma İş Birliği Görev Grubu bölgede iş birliğini geliştirmek, arama-kurtarma faaliyetleri yapmak ve donanma görevlerinin ortaklaşa yapılmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur. Türkiye bu mekanizmaları Rusya ile birlikte inşa ederken bir yandan NATO'daki müttefiklerinin kararlarına uyum sağlamıştır. Karadeniz'e kıyısı olan Bulgaristan ve Romanya'nın 2004 yılında gerçekleşen NATO üyeliklerini desteklemiştir. Türkiye'nin Karadeniz'de başta Rusya olmak üzere kıyıdaş ülkelerle ortak güvenlik mekanizmaları kurmasının sebebi sadece Türkiye'nin Karadeniz'de bir aktör olarak jeopolitik

rolünün önemini vurgulamak değildir, aynı zamanda bölgenin Batı ile Rusya arasında çatışma alanına dönmesini engellemektir. Bu bağlamda bölgesel iş birliğini geliştirmek için Mart 2004 tarihinde Türkiye tarafından başlatılan Karadeniz Uyum Harekâtı 11 Eylül 2001 tarihindeki saldırılardan sonra ABD liderliğinde Akdeniz’de başlatılan Aktif Çaba Harekâtı’nın Karadeniz versiyonu olarak değerlendirilebilir. Karadeniz Uyum Harekâtı’na daha sonra Rusya ve Karadeniz’e kıyıdaş olan diğer devletler de katılmıştır (Koçer, 2007: 213).

Rusya’nın katılması ABD’nin Karadeniz’e yayılmasını engellemek amacını taşımaktadır. Karadeniz Uyum Harekâtı, Karadeniz’de ortaya çıkması muhtemel terör grupları ve asimetrik tehditleri engellemek için yapılmış olsa bile, Rusya ve Türkiye arasındaki bölgesel diyalogun ve ikili ilişkilerin gelişimine katkı sağlamıştır. Türkiye’nin Karadeniz Uyum Harekâtı ve Karadeniz Donanma İş Birliği Görev Grubu gibi bölgesel girişimleri yapması Karadeniz’de Rusya ile iyi ilişkilerini sürdürürken aynı zamanda NATO’nun bölgeye nüfuz etmesini engellemektedir. Rusya’nın da Karadeniz’de NATO kaynaklı bir tehdit algılamamasına özen gösterilmiştir. NATO’nun Karadeniz’de etkisini artırmasına imkân tanıyan bir dış politika uygulanmamıştır. Bu yaklaşım 2000’lerde Türkiye’nin Karadeniz politikasını oluşturmuştur. Türkiye’nin Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ni katı bir şekilde uygulaması da bu argümanı desteklemektedir (Bükülmez ve Küpeli, 2007, s.193). Ayrıca, Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ni uygulaması, Türkiye’nin NATO ve Rusya arasındaki sorunlara karşı uluslararası hukuktan doğan haklarını kullanmayı bir politika olarak benimsediğini göstermektedir. Ancak, 2008 yılındaki Rusya-Gürcistan Savaşı ve 2014 yılında Rusya’nın Kırım’ı işgal etmesi Türk karar alıcıların Karadeniz’deki politikalarını revize etmelerini gerekli kılmıştır. Bu iki krizde Türkiye Montrö Sözleşmesi’nden doğan haklarını tam anlamıyla kullanarak bölgedeki güvenli denge politikasını uygulamıştır (Yeltin, 2019). Türkiye ile Rusya’nın Suriye konusunda anlaşmazlıklar yaşaması 2015 yılının sonuna doğru iki ülke arasında ciddi bir kriz çıkmasına sebep olurken, aynı zamanda Karadeniz’de bölgesel diyalogun aksamasına sebep olmuştur.

2016 Haziran döneminden sonra iki ülke arasında ilişkiler tekrardan iyi yönde gelişmeye devam etmiştir. Montrö Sözleşmesi’nin kurduğu jeopolitik denge 2010’lu yılların sonuna kadar devam etmiştir. 24 Şubat 2022 sabahı Rusya’nın Ukrayna’yı işgal etmesiyle birlikte Karadeniz’i ilgilendiren yeni bir sorun daha ortaya çıkmıştır. Bölgenin önemli bir aktörü olan Türkiye Rusya ile Batı arasındaki denge politikasını devam ettirerek Montrö Sözleşmesi’nin hükümlerini uygulamıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi Karadeniz’de istikrarı sağlamakta, Türkiye’nin güvenliğine katkıda bulunmakta ve bölgenin NATO ile Rusya arasında çatışma alanı hâline gelmesini engellemektedir. Bunlara ek olarak, Türkiye’ye Boğazları ve Karadeniz’e geçişi kontrol etme imkânı sunduğu için, Türkiye’nin bölgesel güç konumunu konsolide etmektedir.

Çelikpala ve Erşen (2018: 74) NATO ve Rusya arasındaki gerginliğin artmasının, Türkiye’nin Karadeniz’de denge politikası izlemesini zorlaştıran bir faktör olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, yazarlar Türkiye’nin Karadeniz politikasını oluşturmada dört ana sorunla karşı karşıya olduğunu öne sürmektedirler. Birincisi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi tarafından kurulan statükonun devam ettirilmesi önemli bir konu olarak Türk politika yapıcılarının önünde durmaktadır. İkincisi Türkiye’nin, Rusya’nın bölgedeki askeri varlığına rağmen kendi çıkarlarını korumasıdır. Üçüncüsü, Rusya tarafından oluşturulan erişim engelleme-alan engelleme (A2/AD) doktrini çerçevesinde uygulanan politikanın Türkiye’ye karşı ortaya çıkarabileceği güvenlik sorunlarına çözüm üretmektir. Dördüncüsü, Karadeniz’de Rusya’yı dışlamadan NATO müttefiklerinin bölgedeki politikalarını yönetebilmek, kontrol etmek ve bunlara uyum sağlamaktır (Çelikpala ve Erşen, 2018: 74). Yukarıda ifade edilenler ışığında, bu çalışmanın amacı 24 Şubat günü patlak veren Rusya-Ukrayna Savaşı’nı da ele alarak Montrö Sözleşmesi çerçevesinde Türkiye’nin Karadeniz’deki politikalarını analiz etmektir. Türkiye’nin Karadeniz’de Rusya ile ilişkilerinin iyi bir yönde devam etmesi için Montrö Sözleşmesi hayati öneme sahiptir. Sözleşme’nin kurduğu jeopolitik denge Türkiye ile Rusya’nın bölgedeki iş birliği fırsatlarını artırmaktadır. Karadeniz NATO ile Rusya arasında bir rekabet alanı olarak ele alındığında

Türkiye'nin bölgedeki aktif rolü çok önemlidir. Montrö Sözleşmesi hükümleri sayesinde Türkiye Karadeniz'e girişi ve çıkışı kontrol etmektedir. Bu çalışmada aşağıdaki araştırma sorusu cevaplanacaktır:

- Montrö Sözleşmesi Türkiye'nin güvenliği ve Karadeniz'de Türk-Rus ilişkileri için nasıl bir fonksiyona sahiptir?

Bu çalışmada argüman olarak Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi'nden doğan haklarını kullanarak başta ABD ve müttefikleri olmak üzere, NATO ile Rusya arasında denge politikası uyguladığı ve bu sayede Karadeniz'i çatışma alanı hâline gelmekten koruduğu öne sürülmektedir. Bu politikayı mümkün kılan Montrö Sözleşmesi aracılığıyla Türkiye ile Rusya arasında ikili iyi ilişkiler kurulabilmektedir. Çalışmanın mevcut akademik literatüre katkısı bu argümanı yeni bir konu olan 24 Şubat 2022 sabahı patlak veren Rusya-Ukrayna Savaşı ile test edip, mevcut tartışmaların üzerine bina etmesidir. Böylece, literatürle bağlantı kurulmakta ve güncel bir konu üzerinden iddia test edilmektedir. Türkiye, Rusya-Ukrayna Savaşı'nda iki ülke arasında Antalya'daki görüşmelerde arabuluculuk yapmıştır. Ayrıca, Karadeniz'de ortaya çıkan gıda krizinde tahıl koridoru açılması için aktif rol alarak görüşmeler yapmıştır ve başarılı da olmuştur. Rusya ile ABD ve NATO arasında iletişim köprüsü kurmuştur.

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde güvenlik kavramı, Türkiye'nin güvenliği bağlamında Montrö Sözleşmesi, Rusya-Gürcistan Savaşı ve Türkiye'nin Karadeniz politikası, Kırım'ın ilhakı ve Rusya'nın Karadeniz'de üstünlüğünü artırması, Türkiye ile Rusya arasındaki uçak düşürme krizi ve güncel bir konu olan Rusya-Ukrayna Savaşı ve bu savaşın Türkiye'nin Karadeniz politikasını nasıl etkilediği anlatılacaktır. Ayrıca, Türkiye'nin geçiş rejimini kontrol etmesinin kendisine iki alanda imkân tanıdığı ifade edilecektir. Birincisi, Türkiye Rusya ile Ukrayna arasında arabuluculuk rolünü oynamıştır. Bu durum aslında Rusya ile NATO arasında gerçekleşen bir saha savaşına arabuluculuk etmek anlamına gelmektedir. İkincisi, Türkiye gıda krizi gibi insani krizlerde Karadeniz'deki ayrıcalıklı statüsü sayesinde önemli bir rol oynayabileceğini ve sorun çözücü ülke olabileceğini göstermiştir. Arabuluculuk rolüne ek olarak, limanlardan çıkamayan gemiler için tahıl koridoru açılmasında aktif rol alarak görüşmelerin bir parçası olmuş ve başarı da kazanmıştır. Buna ek olarak, başta Türkler olmak üzere Ukrayna'dan insanların tahliye edilmesinde baş aktörlerden birisi olmuştur. Karadeniz'de Rusya ile Batı ülkeleri arasında çok önemli bir köprü görevi gördüğünü kanıtlamıştır.

1. Güvenlik Kavramı

Montrö Boğazlar Sözleşmesi sadece Türk-Rus ilişkilerini düzenleyen ve iş birliğine olanak tanıyan bir araç değildir, aynı zamanda Boğazlar ve Karadeniz bölgesinde stratejik bir noktada Türkiye'nin güvenliğini de sağlamaktadır. Montrö Sözleşmesi'nin güvenlik boyutu vardır. Bu sebeple, tanımlanması zor bir kavram olan güvenliğin akademik tanımlarını ele almak gereklidir. Güvenlik alanı günümüzde Uluslararası İlişkiler disiplininin bir alt dalı olarak sınıflandırılmaktadır (Açıkmeşe, 2011: 44). Önde gelen İngilizce sözlükler güvenliği kötülüklerden korunma veya bir kişi, kurum ve ülkenin başka ülkelerden gelen tehdit ve saldırılardan korunması şeklinde tanımlamaktadır (Longman, 2022; Cambridge Dictionary, 2022). Türk Dil Kurumu (2022) güvenliği bir toplumda yasal düzenin aksamaması, emniyette olma durumu ve kişilerin endişe ve korku yaşamadan hayatlarını devam ettirebilmesi olarak tanımlar. Malik (2015: 4) güvenliği, insanların değerlerini koruyabilmesi olarak tanımlamaktadır. Baylis (2001: 254) güvenliğin sağlanabilmesi için temel değerlere tehdit oluşturan bir durumun olmaması gerektiğini ifade etmektedir. Wolfers (1952: 485) güvenlik kavramının objektif ve sübjektif tanımlarını yapmıştır. Objektif anlamda güvenliğin sahip olunan değerlere karşı herhangi bir tehdidin olmaması şeklinde tanımlanabileceğini ifade etmektedir. Sübjektif anlamda güvenliği ise bu değerlere karşı herhangi bir saldırının yapılacağı endişesinin olmaması şeklinde tanımlar (Wolfers, 1952: 485).

Bir devletin güvenliğine karşı ortaya çıkan tehditlerin doğasını başka devletlerin askeri güç ve kabiliyetleri belirler (Ağır, 2015: 105). Baldwin (1997: 13-17) güvenlik teriminin tam olarak

açıklanabilmesi için yedi kriterin net bir şekilde ifade edilmesi gerektiğini söylemektedir: Kimin ve hangi değerlerin güvenliği sağlanmalı, ne kadar güvenlik sağlanmalı, hangi tehditler tanımlanmalı, güvenlik sağlanırken ne tür araç ve yöntemler kullanılmalı, güvenliğin maliyeti ne olmalı ve hangi zaman diliminde tehditlere karşı güvenlik sağlanmalıdır? Bu sorular güvenlik tanımlanırken ele alınması gereken konuları içermektedir. Kopenhag Okulu güvenliği daha farklı şekilde tanımlayarak akademik literatüre önemli bir yenilik getirmiştir. Yapılan tanıma göre, güvenlik belli bir zaman diliminde ortaya çıkan varoluşsal tehditler karşısında varlığını sürdürmek ve hayatta kalmak olarak tanımlanabilir (Buzan, Wæver ve Wilde, 1998: 27). Referans nesnesi, tehdit altında olan aktör veya nesneyi belirtirken, varoluşsal tehdit acil durum önlemleri gerektiren tehlikeye işaret eder. Tehditler ekonomik, askeri, toplumsal, siyasal ve çevresel olmak üzere birbirinden farklı 5 grup altında kategorik olarak sınıflandırılabilir (Nyman, 2013: 55-57; Baysal ve Lüleci, 2015: 72).

Karadeniz bölgesindeki NATO ve Rusya mücadelesi Türkiye’nin dış politikasını ve güvenliğini etkilemektedir. Bu nedenle, güvenlik kavramı uluslararası ilişkiler bağlamında ele alınmakta ve Türkiye’ye karşı oluşabilecek tehditlere nasıl karşılık verildiği, Karadeniz’de nasıl bir politika uygulandığı, kriz zamanlarında Türk Boğazlarındaki geçiş rejiminin nasıl yönetildiği analiz edilmektedir. Güvenlik bu anlamıyla düşünüldüğünde, bir devletin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne karşı ortaya çıkan ve farklı kaynaklardan gelebilen tehditler karşısında hayatta kalmak şeklinde tanımlanabilir. Türkiye’nin Karadeniz’de ne gibi tehditlerle karşı karşıya olduğu ve buna yönelik olarak nasıl bir dış politika uyguladığı da analiz edilen konular arasındadır. Karadeniz’deki NATO-Rusya rekabetine karşı Montrö Sözleşmesi’nin güvenlik sağlayıcı kural sistemi getirdiği ifade edilmektedir.

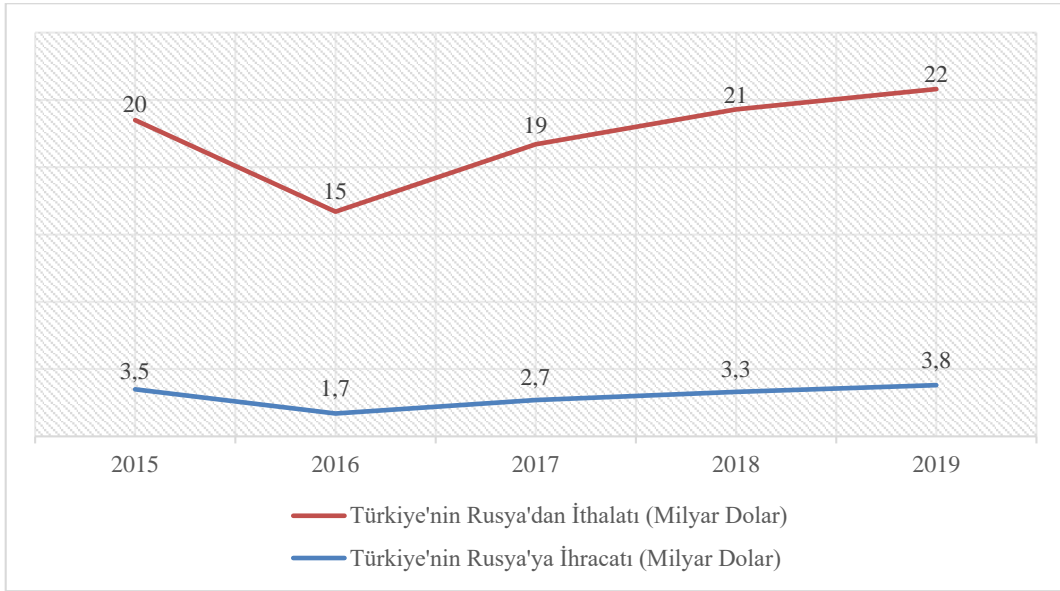
2. Türk-Rus İlişkilerinde Karadeniz’in Önemi

Karadeniz Türkiye ve Rusya ilişkilerinde çok stratejik bir konumda bulunmaktadır, çünkü her iki devlet için de güvenlik, ticaret ve enerji açısından büyük bir öneme sahiptir (Demiryol, 2018: 1438). Rusya NATO’nun Karadeniz’de etkisini artırmasını ulusal güvenlik tehdidi olarak görmektedir. Buna rağmen Karadeniz’e kıyıdaş olan Türkiye 1952 yılından beri, Bulgaristan ve Romanya ise 2004’ten itibaren NATO üyesidir (Özlem, 2008: 344; Polat, 2017: 52). Türkiye’nin bölgede Rusya ile iyi ikili ilişkileri vardır. Montrö Sözleşmesi bağlamında iki ülkenin ilişkileri bölgenin huzuru ve barışı için çok önemlidir. Karadeniz’e geçişi de Türkiye Montrö Sözleşmesi ile kontrol ettiği ve yönettiği için çok stratejik bir konumdadır. Türkiye Rusya’nın çıkarlarını gözetmekte ve NATO müttefikleriyle de iyi ilişkilerini sürdürmek için iki taraf arasında denge politikası uygulamaktadır. Montrö Sözleşmesi’nden doğan uluslararası hukuk hakları Türkiye’nin bu denge politikasını mümkün kılmaktadır. Ayrıca, Karadeniz’den ötürü patlak verecek bir sorun Türkiye’nin Rusya ile çok üst düzeyde olan ekonomik ve enerji ilişkilerini de etkileyecektir. Bu sebeple Karadeniz’in huzur ve barışı ve bunu sağlayan Montrö Boğazlar Sözleşmesi Türk dış politikası için önemlidir. Türkiye dış ticarete Rusya’ya bağımlı bir ülkedir. Aşağıda şekil 1’de görüldüğü üzere, 2019 yılında Türkiye Rusya’dan 22 milyar dolarlık ithalat yaparken, bu ülkeye sadece 3,8 milyar dolarlık ihracat yapmıştır. 2015-2019 yılları arasına bakıldığında Türkiye’nin ithalatının ihracatından çok daha fazla olduğu görülebilir. Türkiye’nin Rusya’dan büyük oranda ithalat yapması bir bağımlılık ilişkisinin varlığına işaret eder. Karadeniz’de iki devlet arasında çıkacak sorun veya sorunlar bu ticareti etkileyeceği için Türkiye’nin ekonomik ve ticari ilişkilerinin bozulacağı öne sürülebilir. Örneğin, Türkiye 24 Kasım 2015 tarihinde Su-24 model bir Rus savaş uçağını sınır ihlali yaptığı gerekçesiyle düşürdükten sonra, iki ülke ilişkileri bozulmuş ve Rusya Türkiye’ye yönelik olarak birtakım yaptırımlar uygulamaya karar vermiştir. Yaptırımlar arasında bazı gıda ürünlerinin ihracatının yasaklanması veya kısıtlanması, Türkiye’ye yönelik turizmin durdurulması, bazı uçak seferlerinin ve vizesiz seyahat uygulamasının kaldırılması vardı (BBC, 2015).

Görüldüğü üzere, Türkiye ile Rusya arasında çıkabilecek herhangi bir sorun direkt olarak ikili ticari ilişkileri etkilemektedir. Karadeniz ticari açıdan çok önemli bir bölgedir. Büyük limanlar bulunmakta ve gemi ticareti açısından önem taşımaktadır. Türkiye’nin Karadeniz’deki denge politikasını

sürdürmesi Rusya ile olan ticari ilişkilerini koruması açısından hayati öneme sahiptir, çünkü Rusya için Karadeniz jeostratejik açıdan çok kilit bir bölgedir. Rusya 2008 yılında Gürcistan'a müdahale etmiş, 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmiş ve burayı silahlandırmıştır (Ünalmiş ve Oğuz, 2019: 2-4). 24 Şubat 2022 günü Ukrayna'yı işgal etmiştir. Karadeniz'deki jeopolitik dengeyi kendi lehine çevirmiştir. Karadeniz'de NATO'nun yayılmasına karşı sert ve askeri önlemler almıştır. Bu durum Karadeniz'in Rusya için önemini göstermektedir. Bölgeye geçişi düzenleyen Türkiye'nin denge politikasını hassasiyetle sürdürmesi gereklidir.

Aşağıdaki şekil 1'de görüldüğü gibi, Türkiye'nin Karadeniz'deki ilişkileri sadece jeopolitik açıdan değil, aynı zamanda Türk-Rus ekonomik ilişkileri için de hayati öneme sahiptir. Türkiye ile Rusya ilişkilerinde Rusya ihracat avantajına sahiptir. Bu durum Rusya'nın ticari olarak lehinedir. Türkiye ise ekonomik ilişkilerini korurken jeopolitik dengeyi sürdürmeyi amaçlamaktadır. Özellikle, enerji konusunda Rusya Türkiye için hayati öneme sahiptir. Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin zedelendiği son yıllarda Rusya ile kurmuş olduğu yakın ilişki ekonomik açıdan hayati öneme sahiptir. Karadeniz iki ülkenin hem ekonomi hem de enerji ilişkilerinin merkezinde yer almaktadır (İsmayıl ve Aliyev, 2016). Aşağıdaki şekilde, Türkiye'nin Rusya ile ihracatı ve ithalatı görülebilir.

Şekil 1: Türkiye'nin Rusya ile İhracatı ve İthalatı

Kaynak: TÜİK, "İstatistik Veri Portalı", <https://data.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 30 Temmuz 2022).

Aşağıda Grafik 1'de görüldüğü gibi Karadeniz, Türkiye ile Rusya arasında çok stratejik bir konumdadır. Bölge çok önemli enerji boru hatlarına sahiptir. Türkiye ile Rusya arasında çok önemli iki ana enerji hattı günümüzde faaliyettedir. Rusya'da bir kıyı kenti olan Anapa'dan başlayan ve Türkiye'de Kıyıköy'e ulaşan Türk Akımı, iki ülke arasında çok önemli bir doğal gaz boru hattı projesidir. Rusya'nın doğal gazını Türkiye'ye ulaştırmayı ve Türkiye üzerinden de Avrupa'ya taşımayı amaçlamaktadır. Diğer boru hattı ise Mavi Akım'dır. Mavi Akım ile Türk Akımı Türkiye ile Rusya arasında direkt olarak gaz akışı sağlayan boru hatlarıdır. Türkiye tıpkı ikili ticarete olduğu gibi enerji ithalatında da Rusya'ya bağımlıdır. Bu bağımlılık Rusya'yı Türkiye için çok önemli bir partner hâline getirmekte ve Türkiye'nin bilhassa Karadeniz politikasında Rusya'nın güvenlik kaygılarını önemsemesine yol açmaktadır. Türkiye'nin yıllık doğal gaz tüketimi yaklaşık olarak 60 milyar metreküptür. Bu doğal gazın yüzde 99,6'sını ithal etmektedir. Dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi olan Rusya Federasyonu Avrupa ile Türkiye'nin doğal gaz arzının çok büyük bir kısmını karşılamaktadır. 2021 yılında Türkiye'nin toplam doğal gaz tüketiminin yüzde 45'i Rusya'dan karşılanmıştır. Doğal gaz, sanayi üretimi için çok önemli olduğundan ötürü, Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı doğal gaz alımı çok büyük öneme sahiptir. Petrol ve

işleyemez hâle gelmiştir. Türkiye'nin notası taraf devletlerden olumlu bir karşılık almıştır. Bunun belli başlı sebepleri vardır. Sovyetler Birliği Boğazlardaki rejimden memnun değildi. Mevcut rejimin değişmesini ve kendi lehine bir yeni geçiş rejimi yapılmasını istiyordu. Bu sebeple, Türkiye'nin talebine olumlu yaklaşmıştır. Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya Balkan Paktı sebebiyle Türkiye'ye karşı muhalif bir yaklaşım göstermemişlerdir. Bulgaristan ise Türkiye'nin talep ettiği geçiş rejiminin değişmesi hâlinde, bunun bir örnek oluşturacağını ve kendisiyle ilgili 1919 Neuilly Antlaşması'nın silahtan arındırmayla ilgili koşullarını değiştirme potansiyeline erişebileceğini düşünmekteydi. İngiltere Akdeniz'de İtalya'yı bir tehdit olarak görüyordu ve Türkiye'nin müttefik olabileceğini düşündüğü için Türkiye'nin talebine olumlu yaklaşmıştır. Fransa SSCB ile yakın ilişkilerini soğutmak istemediğinden ötürü, SSCB'nin olumlu yaklaşığı bir öneriye engel olmak istememiştir. Türkiye'nin talebine İtalya itiraz etmiştir. İtalya Habeşistan'a saldırdığında Milletler Cemiyeti tarafından kendisine uygulanan zorlama önlemlerine Türkiye'nin de katılması bu karşı çıkmanın sebebi olarak gösterilebilir. İtalya Türkiye'ye karşı misilleme yapmak istemiş olabilir (Özersay, 2016: 371-372).

3.2. Montrö Sözleşmesi

Montrö Konferansı'nın bitimiyle birlikte 20 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşme 9 Kasım 1936 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme bugün hâlen yürürlükte ve önemli maddeler getirmiştir. Sözleşmeye göre, Türk Boğazlarından geçiş serbestlik ilkesine bağlıdır. Burada kastedilen Türk Boğazları üç deniz alanından oluşmaktadır: Çanakkale Boğazı, Marmara denizi ve Karadeniz Boğazı. Sözleşme bu üç alanı kapsamaktadır. Sözleşmede ticaret gemilerinin, hava araçlarının ve savaş gemilerinin Boğazlardan nasıl ve ne şartlar altında geçeceği düzenlenmiştir. Bu geçişler belli zamanlara ayrılmışlardır. Zamanlar üç dönemi kapsar: Barış zamanı, savaş zamanı ve pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi altında olunan zaman. Birincisi, ticaret gemileridir. Sözleşmeye göre, ticaret gemileri savaş gemileri dışındaki tüm gemilerdir. Barış zamanında ticaret gemileri Türk Boğazlarından özgür bir şekilde geçebilir. Savaş zamanındaysa Türkiye savaşan taraflar arasında yer almıyorsa, ticaret gemileri barış zamanındaki koşullardan yararlanarak serbest geçiş hakkına sahiptirler. Türkiye savaşan devletse, Türkiye'nin düşmanı olmayan bir ülkeye bağlı olan ticaret gemileri düşmana yardım etmemek koşuluyla Boğazlardan serbest bir şekilde geçebilirler. Eğer Türkiye kendisini pek yakın bir savaş tehdidi altında görüyorsa, ticaret gemileri barış zamanı hükümlerine uygun olarak geçebilirler. Ancak, gemiler Boğazlara gündüz girmelidirler ve Türkiye tarafından gösterilen yoldan geçiş yapmak zorundadırlar. Savaş gemileri Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde 6 sınıfa ayrılmıştır (Özersay, 2016: 374-376).

Tablo 1: Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne Göre Savaş Gemileri

Hafif Su Üstü Gemileri	Bu gemilerin sınıfı uçak gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler dışında kalan, ağırlığı 100 ile 10.000 ton arasında olan ve 203 mm çapından daha büyük topa sahip olmayan su üstü savaş gemilerinden oluşmaktadır.
Küçük Savaş Gemileri	Bu gemilerin sınıfı, yardımcı gemiler sınıfı dışında kalan ve ağırlığı 100 ile 2.000 ton arası olan ve 155 mm çapından daha ufak toplara sahip olan, torpil atma kapasitesi olmayan ve son hız olarak 20 mili geçemeyen su üstü savaş gemilerinden oluşmaktadır.
Yardımcı Gemiler	Bu gemiler donanma bünyesinde faaliyet gösteren ve 100 tondan ağır olan gemilerdir. Bu gemilerin 155 mm çapından büyük topu yoktur. 8'den fazla topu yoktur. Ayrıca, torpil atmak amacıyla üretilmemişlerdir ve 28 milden fazla hıza erişemeyen gemilerdir. Bu gemiler uçakların inmesi veya kalkması için üretilmemiş su üstü gemileridir.
Hattı Harp Gemileri	Bu gemiler 2 sınıfa ayrılır. Birincisi, uçak gemileri, yardımcı gemiler ve az sonra ikinci sınıf içinde açıklanacak olan hattı harp gemileri dışında kalan, 10.000 tondan daha ağır olan veya 203 mm çapından daha büyük toplara sahip

Montrö Sözleşmesi Bağlamında Karadeniz’de Türkiye-Rusya İlişkileri

	olan su üstü savaş gemileridir. İkincisi, uçak gemileri dışında kalan, en fazla 8.000 ton ağırlığında olan ve 203 mm çapından daha büyük topları bulunan su üstü savaş gemileridir.
Denizaltılar	Denizin altında faaliyet gösteren bütün gemilerdir.
Uçak Gemileri	Uçak taşıyan ve deniz üzerinde iniş ve havalanma yapmalarını sağlayan gemilerdir.

Kaynak: Özersay, K. (2016). “Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, (370-384) içinde, Baskın Oran (Ed.), Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980), 21.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, s.377.

Yukarıda belirlenen savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi Montrö Sözleşmesi’yle düzenlenmiştir. Barış zamanında hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler, ait oldukları devletin Karadeniz’e kıyısı olsun veya olmasın, Boğazlardan geçiş özgürlüğünü sahiptirler. Ancak, bu gemiler Boğazlara gündüz girmek zorundadırlar ve ön bildirim yapmakla yükümlüdürler. Karadeniz’e kıyısı olmayan devletler Boğazlardan uçak gemisi, denizaltı ve hattı harp gemisi geçiremezler. Karadeniz’e kıyısı olan devletler de Boğazlardan uçak gemisi geçiremezler. Karadeniz’e kıyısı olmayan devletler hafif su üstü gemilerini, küçük savaş gemilerini ve yardımcı gemilerini yukarıdaki koşullara uymak kaydıyla serbestçe geçirme hakkına sahiptirler. Barış zamanında Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin toplam ağırlığı 30.000 tonu aşamaz. Karadeniz’de her ne amaçla bulunurlarsa bulunsunlar, kıyıdaş olmayan ülkelerin savaş gemileri bu denizde yirmi bir günden daha fazla kalamazlar. Karadeniz’e kıyıdaş devletlere bazı ek haklar tanınmaktadır. Karadeniz’e kıyısı olan ülkeler 15.000 ton ağırlıktan daha büyük hattı harp gemilerini Boğazlardan birer birer olacak şekilde ve üstlerinde kullanabilecekleri kapasiteleri açısından iki torpidoyu aşmamak şartıyla geçirebilirler. En çok iki torpidoyu beraberlerinde taşıyarak geçirebilirler. Ayrıca, Karadeniz’e kıyısı olan devletler dünyanın başka bir bölgesinde yaptırdıkları veya satın aldıkları denizaltılarını üslerine katılmak için Boğazlardan geçirebilirler. Savaş zamanında bu gemilere daha farklı kurallar uygulanmaktadır. Savaş döneminde Türkiye eğer tarafsız ise, tarafsız devletlerin savaş gemileri barış dönemindeki koşullara bağlı olarak Boğazlardan geçebilirler. Savaşın tarafı olan ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi yasaktır. Ancak, bu ilkenin üç durumda istisnası mevcuttur. Birincisi, bir devlet Karadeniz’e kıyıdaş olsa da olmasa da, bu devlet savaşın bir tarafıysa ve bu devletin savaş gemileri bağlama limanlarından ayrılmışlarsa bu limanlara geri dönmek amacıyla Türk Boğazlarından geçebilirler. İkincisi, Milletler Cemiyeti tarafından karar olarak alınan zorlayıcı önlemlerin sahada uygulanmasını sağlamak amacıyla katılım sağlayan devletlerin savaş gemileri Boğazlardan geçebilirler. Üçüncüsü, Milletler Cemiyeti misakı kapsamında yapılmış olan ve Türkiye Cumhuriyeti’ni bağlayan bir karşılıklı yardım antlaşması kapsamında saldırıya uğrayan bir devlete yardım götürmek hedefiyle antlaşmanın tarafı olan devletlerin savaş gemileri Boğazlardan geçebilirler (Özersay, 2016: 376-380).

Eğer, Türkiye savaşan taraflardan biriye, Boğazlarda istediği gibi davranma hakkına sahiptir. Türkiye kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi altında hissediyorsa, kendisinin savaşın tarafı olduğu zamanki gibi davranma hakkına sahiptir. Böyle bir tehdidin varlığı hakkındaki belirlemeyi Türk hükümeti yapacaktır. Türkiye bu hakkını kullanmaya karar verirse, durumu Montrö Sözleşmesi’nin taraf devletlerine ve Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği’ne bildirmek zorundadır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi uçakların geçişini de düzenlemiştir. Sözleşmeye göre, Boğazlar üzerinden askeri uçakların geçiyle ilgili izin verip vermeme hakkı Türk hükümetine aittir. Sivil uçaklar içinse Türkiye uçuşa yasak olan bölgeler haricinde yönlendirme yaparak, kullanılacak güzergâhı gösterecektir (Özersay, 2016: 380-381). Montrö Sözleşmesi getirdiği şartlar açısından Karadeniz’in NATO’nun etkisi altına girmesini engellemektedir. Aynı zamanda, Türkiye’nin Karadeniz’de Rusya ile iş birliği imkânlarını geliştirmesine olanak tanımaktadır. Bölgede Rus çıkarlarını da koruyan bir antlaşmadır.

4. Montrö Sözleşmesi Bağlamında Karadeniz’de Türkiye-Rusya İlişkileri

Bu bölümde Türkiye’nin Karadeniz’deki krizlerde Montrö Sözleşmesi’nden doğan haklarını kullandığı ve Rusya ile NATO arasında denge politikası uyguladığı ifade edilecektir. Bu durum Türkiye’nin Rusya ile olan ilişkilerini olumlu etkilemektedir.

4.1. Rusya-Gürcistan Savaşı ve Türkiye’nin Karadeniz Politikası

Soğuk Savaş boyunca Montrö Sözleşmesi’nin kurduğu denge Karadeniz’i NATO ve Varşova Paktı arasındaki jeopolitik rekabetten uzak tutmakta önemli bir rol oynamıştır. Montrö Sözleşmesi aslında Türkiye’ye ve Rusya’ya Karadeniz’de ayrıcalıklı bir statü vermektedir. Bu nedenle, her iki devlet Montrö Sözleşmesi’nin Soğuk Savaş sonrasında değiştirilmesinden kaçınmıştır. Örneğin, 2008 yılında Rusya-Gürcistan Savaşı çıktıktan sonra, ABD’nin Gürcistan’a insani yardım yapmak amacıyla askeri gemilerini Türk Boğazları üzerinden Karadeniz’e geçirmek için Türkiye Cumhuriyeti’ne yaptığı talep üzerine, Türkiye Montrö Sözleşmesi’nin maddelerini uygulamıştır. Bu politika Türkiye’nin NATO üyesi olmasına ve NATO üyeleriyle müttefiklik ilişkisi içinde bulunmasına rağmen, Karadeniz’deki sorunları kıyıdaş ülkelerle birlikte ve uluslararası hukuka uygun olarak çözmek istediğini göstermektedir (Çelikpala ve Erşen, 2018: 76).

Güney Osetya konusundaki uyuşmazlığın akabinde Rusya ile Gürcistan arasında Ağustos 2008’de patlak veren savaş Amerika Birleşik Devletleri’nin de Gürcistan’a yardım etmek istemesi üzerine Karadeniz’de gerginliğin artmasına sebep olmuştur. Savaş Karadeniz’i ilgilendirdiği için bir anda Türk dış politikasının ana gündem maddesi hâline gelmiştir. ABD savaş gemileri Boğazlardan geçerek Karadeniz’e gideceği için Türkiye ABD ile Rusya arasında diplomatik açıdan zor bir karar aşamasında kalmıştır. Amerika Birleşik Devletleri Mercy ve Comfort isimlerindeki iki hastane gemisini Gürcistan’a yardım için Karadeniz’e göndermek istemiştir. Bu gemilerin Türk Boğazlarından geçmesi sorun oluşturacaktı. Bu gemilerin ağırlıkları geçiş yapmak için uygun değildi. Gemilerin bir tanesi tek başına 70.000 ton civarındaydı. Türkiye Montrö Sözleşmesi’ni uygulamış ve ABD’nin gemilerine geçiş izni vermemiştir. ABD bu kez yardım araç ve malzemelerini daha hafif ve küçük savaş gemilerini kullanarak göndermek istedi. 20 Ağustos günü ABD’ye ait yaklaşık olarak 9 bin ton olan bir destroyer ve 3 bin ton olan bir sahil güvenlik botununun Boğazları kullanarak Karadeniz’e geçeceği ifade edilmiştir. Montrö Sözleşmesi’ndeki insani amaçlı geçiş sınıfında talepler değildi bunlar, çünkü tonajlar 8 bin tonu aşırıyordu. 8 bin ton insani amaçlı geçişler için sözleşmenin belirlediği üst sınırdır¹. 20 Ağustos’un akabinde de ABD bu tür savaş gemilerini Boğazlardan geçirmiştir. Bu geçişler normal savaş gemisi geçişiydi ve ön bildirimle yapılmaktaydılar. Rus yetkililer de Türkiye’nin Montrö Sözleşmesi’ni titizlikle uygulamasından ötürü memnun olduğunu açıklamışlardır. ABD Karadeniz’de başka meselelerle de karşılaşmıştır. Karadeniz’de en fazla yirmi bir gün kalma kuralı yüzünden ABD, gemilerini dönüşümlü olarak Karadeniz’e sokmuştur. Eylül ayının ortasına gelindiği zaman ABD yardımlarını tamamlamış ve bu amaçla yaptığı geçişlerini bitirmiştir. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta vardır. ABD Gürcistan’a uçaklar başta olmak üzere başka yollarla da insani yardım gönderebilecekken, Karadeniz’e savaş gemilerini sokmak istemesi Rusya’ya gözdağı vermek istediğini göstermektedir. Ayrıca, bu yardım ticaret gemilerinin kullanılmasıyla da gönderilebilirdi. Bu yöntemlerin uygulanmamasının sebebi Rusya’yı Karadeniz’de sıkıştırmak olabilir. Ayrıca, Türkiye’nin Montrö Sözleşmesi’ni uygulayıp uygulamayacağını test etmek istemiş olabilir. Montrö Sözleşmesi’nin Türkiye’ye tanıdığı haklar ve Türk diplomasisinin titizlikle sözleşmeden doğan uluslararası hukuka bağlı kalması ciddi bir tehditle karşılaşmadan krizi yönetmesini sağlamıştır. Türkiye’nin herhangi bir tehditle karşılaşmamasında Montrö Sözleşmesi önemli bir rol oynamıştır (Özersay, 2017: 821-823).

¹ Karadeniz’e kıyısı bulunmayan ülke veya ülkeler eğer insancıl amaçlara dayanarak bu denize gemi göndereceklerse ön bildirim yapmalarına gerek yoktur. Ancak, bu gerekçeyle ülkelerin göndereceği savaş gemilerinin toplam tonajı 8 bin tonu asla geçemez. Bu gemiler Türkiye’den izin alarak Karadeniz’e giriş yapabilirler. Detaylı bilgi için bkz. Kudret Özersay, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, (370-384) içinde, Baskın Oran (Ed.), Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I 1919-1980), 21.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s.379.

4.2. Kırım’ın İlhakı ve Rusya’nın Karadeniz’de Üstünlüğünü Artırması

Kırım’ın ilhakı Rusya’nın Karadeniz’deki statükoyu kendi lehine bozmasını sağlamıştır. Rusya’nın hâkimiyet alanı artmıştır. Bu olay detaylarıyla incelendiğinde, Rus etkisi açıkça görülebilir. Kasım 2013 tarihinde Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yanukoviç Rusya’nın da etkisiyle Ukrayna’nın Avrupa Birliği ile ortaklık antlaşması imzalamayacağını açıklamıştır. Bu açıklama toplumdaki tepki görmüştür. Bu karara karşı başkent Kiev’in merkezinde başlayan gösteriler büyük sosyal ve politik bir patlamaya dönüşmüştür. Göstericiler Avrupa Birliği ile yakın ilişkiler kurulmasını istemekte ve Rusya’dan uzaklaşılmasını desteklemektedir. Göstericilere karşı polis şiddet uygulayınca protestoların yoğunluğu artmıştır. Protestolarda polis ile göstericiler arasında kanlı çarpışmalar olmuştur ve insanlar ölmüştür. Muhalefetin artan baskısı üzerine Başkan Viktor Yanukoviç ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır. Daha sonra yeni hükümet kurulmuştur ve AB ile yakınlaşma politikası izleneceği açıklanmıştır. Bu değişimden sonra Ukrayna dış politikada yönünü tam olarak Avrupa Birliği’ne doğru çevirmiştir. Rusya yeni kurulan hükümeti AB ve ABD’nin kuklası olarak tanımlamıştır. Ukrayna’daki Rusya ve ABD rekabeti kuvvetli bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır. Ukrayna Rusya ile Batı ülkeleri arasında jeopolitik bir mücadele alanına dönüşmüştür. Rus hükümeti Ukrayna’da Rusça konuşanlara ve Ruslara karşı neo-nazilerin ve başka aşırı sağ grupların etnik ayrımcılık yaparak suçlar işlediğini söylemeye başlamıştır. Ukrayna ve Batı hükümetleri ise bu iddiaları Rus propagandası olarak değerlendirmiştir. Ukraynalı bazı aşırı sağ grupların hükümet tarafından çeşitli görevlere getirilmesi ve yaptıkları eylemler Rusya’nın iddialarını doğrular nitelikte haberler çıkmasına sebep olmuştur (Biersack ve O’Lear, 2014: 248-249).

Putin hükümeti Ukrayna’daki yönetim değişikliğini bir tehdit olarak tanımlamış ve 27 Şubat gününden itibaren yeşil üniforma giyen askerler Kırım’da kontrolü ele almaya başlamıştır. Silahlı olan bu kişiler Kırım’ın ilhakında kamu binalarının kontrol altına alınması gibi önemli bir rol oynamışlardır. Ukrayna’nın tamamında güvenliği sağlamayı amaçlayan bu askerler Kırımlılar tarafından “küçük yeşil adamlar” olarak adlandırılmışlardır. Bu kişilerin üzerinde Rus amblemi yoktu, ancak Rus askeri gibi giyinmişlerdi. Bu kişilerin bölgede Rus hâkimiyetini güçlendirmek ve Ukrayna’nın müdahalesini engellemek için Kırım’a gönderildiği dedikoduları arasında Kırım’ın Ukrayna’dan ayrılması için referandum kararı alınmıştır. Bu silahlı kişilerin ayrılıkçı Kırım hükümeti tarafından desteklediği ifade edilmektedir. Referandum da iki soru sorulmuştur. Birincisi, Rusya ile birleşmektir. İkincisi, 1992 Anayasası’nın yeniden restore edilip özerklik için uygulamaya konmasıdır. 16 Mart 2014 günü yapılan referandumda katılımcıların yüzde 96,77’si Rusya ile birleşme yönünde oy kullanmıştır. ABD ve AB Rusya’ya Kırım’daki politikası yüzünden yaptırım uygulamıştır. Birleşmiş Milletler Kırım’ı Rusya’nın bir parçası olarak tanımamaktadır. Rusya’nın Kırım’daki dış politikası Vladimir Putin’in dış politikayı sıfır toplamlı bir oyun olarak gördüğünü ve etnik temelli politikalar uyguladığını göstermektedir (Biersack ve O’Lear, 2014: 249-252).

Montrö Sözleşmesi tarafından kurulan geçiş rejiminin önemi 2014 yılında Ukrayna’da patlak veren Kırım kriziyle bir kez daha anlaşılmıştır. Rus yetkililer Karadeniz’de Amerikan savaş gemilerinin varlığı hakkındaki endişelerini dile getirdiği zaman, Türkiye Rusya’ya Amerikan gemilerinin Montrö kurallarına uygun bir şekilde Karadeniz’de olduğunu ifade ederek güvence vermiştir. Montrö Sözleşmesi’nin uygulandığı ifade edilmiştir. Bu yaklaşım Ankara’nın Batı ile Rusya arasında tizlikle denge politikası uyguladığını göstermektedir. Örneğin, Türkiye Rusya tarafından Kırım’ın ilhak edilmesine sebep olan referandumun sonuçlarını reddetmesine ve Ukrayna’nın toprak bütünlüğünü desteklemesine rağmen, diğer NATO üyelerinin aksine Türkiye Rusya’ya karşı sert bir dil kullanmaktan kaçınmıştır. Daha önemlisi, Türkiye Batı ülkeleri tarafından Rusya’ya uygulanan yaptırımlara katılmamış ve Rusya ile ekonomik iş birliğini sürdürmüştür. Aralık 2014’te Başkan Vladimir Putin’in Türkiye’yi ziyareti sırasında ilan edilen doğal gaz boru hattı projesi, Türkiye ile Rusya arasındaki özel ekonomik ilişkinin derecesini ve enerji güvenliği alanındaki iş birliğini göstermektedir (Çelikpala ve Erşen, 2018: 76).

Kuşkusuz Kırım'ın ilhak edilmesinden sonra Karadeniz'de tepki veren devletlerin başında Türkiye'nin gelmesi normaldir. 2008 yılında Rusya-Gürcistan Savaşı'nın patlak vermesi ve Güney Osetya ile Abhazya'nın Rusya tarafından desteklenmesi, daha sonra 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi dış politikada Karadeniz'de özellikle Rusya'nın stratejik dengeyi kendi lehine bozmasıyla sonuçlanmıştır. Türkiye statükoyu korumaya çalışan bir devlet olarak Kırım'ın ilhakını reddetmiştir. Ancak, Batı dünyası ile Rusya arasında bir denge politikası izlemektedir. Kırım'ın ilhakını tanımamasına rağmen, ABD ve Avrupa ülkelerinin Rusya'ya uyguladığı ekonomik yaptırımlara katılmamıştır. Rusya'ya karşı Avrupa ülkeleri gibi sert bir söylem geliştirmemiştir (Gardner, 2016: 498).

4.3. Türkiye ile Rusya Arasında Uçak Düşürme Krizi

Kırım'ın Mart 2014'teki ilhakı Karadeniz'deki stratejik dengeyi Rusya'nın lehine bozmuştur. Moskova ilhak ile birlikte direkt olarak Sivastopol deniz üssünü kontrol etmektedir. Bu durum Türkiye'nin Karadeniz'deki statükoyu sürdürme çabalarını olumsuz etkilemiştir. Özellikle Eylül 2015'te Rusya'nın Suriye'de hava saldırıları başlatmasının ardından, Karadeniz'de Türk-Rus modus vivendisinin sürdürülmesi daha zor hâle gelmiştir. Rusya'nın Suriye'ye askeri müdahale yapması Türkiye'de endişelere neden olmuştur. Esad rejiminin varlığı başta olmak üzere Suriye konusundaki anlaşmazlıkların çözülmemesi Rusya ile Türkiye arasında fikir ayrılığına sebep olmuştur (Çelikpala ve Erşen, 2018: 77). Bu ortamda Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkileri, iş birliği ve diyalogu olumsuz etkileyen en önemli olaylardan biri uçak düşürme krizidir. Türkiye 24 Kasım 2015 tarihinde Su-24 model bir Rus savaş uçağını Suriye-Türkiye sınırı yakınlarında sınır ihlâli yaptığı gerekçesiyle düşürmüştür (Kutlay ve Öniş, 2021: 3057). Türk yetkililer düşürülen uçağın 5 dakika içerisinde 10 kez uyarıldığını söylemişler, eylemin haklılığını göstermeye çalışmışlardır. Başkan Vladimir Putin düşürülen uçağın Türk hava sahasını ihlâl etmediğini, Suriye hava sahası üzerinde uçuş yaptığını söyleyerek Türkiye'nin iddiasını reddetmiştir (Erşen, 2016: 158). Başkan Putin bu olayı sırttan bıçaklanma olarak tanımlamıştır (BBC, 2022c). Uçak düşürme krizinden sonra Haziran 2016 tarihine kadar Türkiye ile Rusya arasındaki siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkiler neredeyse tamamen dondurulmuştur. Bu 7 aylık zaman diliminde Türkiye kendisini jeopolitik açıdan oldukça karmaşık bir durumda bulmuş ve Karadeniz politikasını revize etme ihtiyacı duymuştur. Örneğin, Rusya ve Ermenistan birleşik bir hava savunma sistemi için güvenlik antlaşması imzalamışlardır. Ermenistan'ın iki Rus askeri üssüne ve yaklaşık olarak 5 bin Rus askerine ev sahipliği yaptığı ve Rusya'nın hâkimiyetinde olan Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün üyesi olduğu düşünüldüğünde Türkiye ile olan ilişkilerinde Rusya faktörünün önemini küçümsememesi gerektiği ortadadır. Bunlara ek olarak, Rusya ile Ermenistan arasında Şubat 2016 tarihinde Rusya'nın Ermenistan'a ödeme ertelemelerini de içeren 200 milyon dolara kadar kredi vermesine olanak tanıyan bir anlaşma imzalanmıştır. Uçak düşürme krizinden sonra Erivan Rusya'nın Türkiye'ye yönelik uyguladığı ekonomik yaptırımları desteklemiştir (Çelikpala ve Erşen, 2018: 78).

Rusya ile Türkiye Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Karabağ sorununda da ayrı düşmüştür. Rusya Başbakanı Medvedev Türkiye'yi Bakü'ye verdiği destekten ötürü eleştirmiştir. Ayrıca, Kırım'daki Tatarların durumuyla ilgili Türkiye'nin eleştirel yaklaşımı ve Mart 2016 tarihinde Ukrayna Devlet Başkanı Poroşenko'nun Türkiye'yi ziyareti ve iki ülkenin askeri alandaki iş birliğini geliştirmek konusundaki kararlılığı Rusya ile Türkiye'nin ayrı düştüğü alanlardır. Ayrıca, Türkiye ile Gürcistan arasındaki yakın iş birliği ve Gürcistan'ın NATO ile ilişkilerinin Türkiye tarafından desteklenmesi bölgede Rusya'nın stratejisine aykırı politikalar olarak değerlendirilebilir. 2012 yılından beri Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan dışişleri bakanları ve devlet başkanları düzenli bir şekilde toplantı yapmaktadırlar. Bu toplantılar üçlü bir stratejik dostluğun varlığını göstermektedir. Türkiye'nin Ukrayna ile ilişkileri Rusya'ya karşı bir alternatif olarak değerlendirilebilir (Cankara, 2017).

Rusya uçak düşürme olayı üzerine ilişkilerin normalleşmesi için 3 şart belirlemiştir. Resmen özür dilenmesini, tazminat ödenmesini ve sorumluların cezalandırılmasını şart koşturmuştur. Ankara'nın kendisini haklı gördüğü bir olayda geri adım atmamak istememesi Türk-Rus ilişkilerinde normalleşmenin

gerçekleşmesini zorlaştırmıştır. Recep Tayyip Erdoğan 27 Haziran 2016 tarihinde ilişkilerin normalleşmesi adına Vladimir Putin’e mektup yazmış ve “kusura bakmasınlar” ifadesini kullanmıştır. Mektuptaki bu ifadenin Putin yönetimi tarafından özür mahiyetinde yeterli görüldüğü ileri sürülebilir. 9 Ağustos tarihindeki Erdoğan-Putin görüşmesinde ikinci şart olan tazminat konusunun analiz edilmediği ve gündeme gelmediği yetkililer tarafından açıklanmıştır. Uçağı düşüren havacı ekibin de 15 Temmuz darbe girişimine katılmalarından ötürü tutuklu bir şekilde yargılanmaları Rusya’nın yeterli gördüğü bir çaba olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, paraşütle yere inerken vurulan pilotun ölümünden sorumlu olduğu iddia edilen Alparşlan Çelik’in yargı sürecinin işleminin ve devam etmesinin Rusya tarafından yeterli görüldüğü ileri sürülebilir (Erşen, 2016: 160-161). Uçak düşürme krizi sebebiyle iki ülke arasındaki sorunlar Karadeniz’deki ikili iş birliğini de olumsuz etkileyebilirdi. Türkiye ile Rusya Karadeniz’de en önemli ve etkili iki komşu devlet olarak bölgede huzur ve sükûnetin korunması için iyi ilişkiler içerisinde olmak zorundadır.

4.4. Rusya-Ukrayna Savaşı ve Türkiye’nin Arabuluculuk Rolü

Rusya’nın 24 Şubat sabahı Ukrayna’yı işgal etmesi Avrupa’daki jeopolitik dengeyi derinden sarsmıştır. Avrupa Birliği ile ABD aralarındaki sorunlara ve anlaşmazlıklara rağmen dayanışma içinde Rusya’ya karşı bir araya gelmişlerdir. Putin ve çevresine ağır ekonomik yaptırımların uygulanmasına başlanmıştır. Başkan Vladimir Putin tarafından öne sürülen işgal nedenleri Avrupa Birliği tarafından geçersiz görülmüş ve Rusya’nın “özel askeri operasyon” olarak tanımladığı bu askeri girişim uluslararası hukukun ihlali olarak değerlendirilmiştir. Putin NATO’nun yayılmasının Rusya’nın ulusal çıkarları için tehdit olduğunu öne sürmüş, Ukrayna’daki Zelenski yönetiminin neo-nazi olduğunu ifade etmiş ve Ukrayna’daki Ruslara soykırım yapıldığını iddia etmiştir. Batı ülkelerini nükleer silah kullanmakla tehdit eden Rusya başta Finlandiya ve Birleşik Krallık olmak üzere Avrupa ülkelerinde ciddi güvenlik kaygılarının oluşmasına sebep olmuştur (El Pais, 2022; Magill ve Rees, 2022: 88). Ukrayna-Rusya Savaşı’nın Avrupa ekonomisi ve siyaseti üzerinde derin etkileri olmuştur. Savaş Türk dış politikasının da gündem maddelerinden birisi hâline gelmiş ve özellikle Karadeniz’de Türkiye’nin oynadığı önemli rolü bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Hem Ukrayna ile hem de Rusya ile yakın ilişkileri olan Türkiye savaşta tarafsız kalıp Ukrayna’nın toprak bütünlüğünü desteklemiş ve Montrö Sözleşmesi’nden doğan haklarını kullanmıştır.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 20-23 Şubat tarihleri arasında Afrika turu gerçekleştirmiştir (Habertürk, 2022). Bu ziyaretin dönüşünde uçakta Rusya ve Ukrayna ile ilgili gündeme dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Türkiye’nin çıkarları gereği Rusya’dan da Ukrayna’dan da vazgeçemeyeceğini belirtmiştir. İki ülkenin Türkiye ile yakın ilişkileri olduğunu ifade etmiştir. “İkisinden de vazgeçmemiz mümkün değil” ifadesini kullanarak Türk dış politikasının savaşta tarafsız kalıp aracı rolünü uygulayacağını ilk işaretlerini vermiştir. Türkiye’nin atacağı adımlarla Rusya’dan ve Ukrayna’dan vazgeçmeden konuya yaklaşacağını söylemiştir. Ukrayna’nın toprak bütünlüğünü desteklediklerini ve krizin diplomasi yoluyla çözülmesi için çaba sarf ettiklerini açıklamıştır (Deutsche Welle, 2022). Rusya-Ukrayna Savaşı’nın Türkiye’nin Karadeniz politikası üzerinde direkt etkileri vardır. Savaş patlak verdikten sonra Türk kamuoyunda Türkiye’nin Montrö Sözleşmesi’nden doğan hakları ve Karadeniz politikası üzerine medyada ve milletvekilleri arasında yoğun tartışmalar yaşanmıştır.

24 Şubat sabahı Rusya Ukrayna’yı işgal ettikten sonra, aynı gün içinde Ukrayna’nın Ankara Büyükelçisi Vasyl Bodnar basın toplantısı düzenleyerek Türkiye’den Boğazları kapatmasını talep ettiklerini açıklamıştır. Rusya ile Ukrayna arasındaki savaş, böylece doğrudan Türk diplomasisinin ana gündem maddesi hâline gelmiştir. Konuyla ilgili açıklamayı Kazakistan ziyareti esnasında Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu yapmıştır. Türkiye’nin Ukrayna’daki durumu değerlendirdiğini ve krizin savaş olarak tanımlanıp tanımlanmayacağı hususunda çalıştığını ifade etmiştir. Daha sonra, 27 Şubat günü Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu yeni bir açıklama yaparak krizin savaş olarak tanımlandığını

ve Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi'nden doğan haklarını kullanacağını açıklamıştır. 28 Şubat günü Bakanlar Kurulu toplantısı yapılmış ve dış politikadaki yaklaşım kesinleşmiştir. Toplantıdan sonra Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi'nden doğan haklarını krizin büyümesini önlemek amacıyla kullanacağını ifade etmiştir. Türkiye'nin bölgesel ve küresel dengeleri önemle dikkate aldığını ve ne Rusya'dan ne de Ukrayna'dan vazgeçmeyeceğini söylemiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da bazı açıklamalarda bulunmuştur. Türkiye'nin savaşın tarafı olmadığını ve savaşın tarafı olan ülkelerin gemilerini Boğazlardan geçirmeme yetkisi olduğunu ifade etmiştir. Eğer savaş gemileri Karadeniz'deki üslerine dönmekteyse, geçişlerinin engellenmediğini açıklamıştır. Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi'nin kurallarını uyguladığını ifade ederek, kıyıda olsun veya olmasın bütün ülkeleri, Boğazlardan savaş gemilerini geçirmemeleri hususunda uyardıklarını söylemiştir. Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi'nin şartlarına bağlı kalacağını ifade etmiştir. Çavuşoğlu ayrıca, Rusya'nın da Montrö şartlarının uygulanıp uygulanmayacağını sorduğunu, Türkiye'nin de tamamen uygulanacak cevabını verdiğini söylemiştir. Görüldüğü üzere, Türkiye Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü desteklerken ve Montrö Sözleşmesi'nin kurallarını uygularken, aynı zamanda Birleşik Krallık ve ABD başta olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinin yaptığı gibi Rusya'ya karşı sert bir söylem geliştirmemiş ve yaptırım uygulama kararı almamıştır. Moskova ile doğrudan diyalog ve iletişimini bitirmeyen Ankara, Rusya'nın Avrupa Konseyi'ndeki üyeliğinin askıya alınmasıyla ilgili oylamada çekimser oy kullanmıştır. Ukrayna ile ekonomik ve insani yardım konusundaki iletişimini de sürdüren Ankara açıkça Moskova ile Kiev arasında bir denge politikası uygulamaktadır. Montrö Sözleşmesi'ni uygulayarak NATO müttefiklerinden de uzaklaşmadığını göstermiştir (BBC, 2022a).

4.4.1. Türkiye'nin Karadeniz'deki Çatışmada Arabuluculuk Rolü

Hem Ukrayna hem de Rusya için Karadeniz'de güvenilir bir aktör olan Türkiye, iki devlet arasındaki müzakerelere de aracılık yapmıştır. Mart ayında Antalya'da Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ve Ukrayna Dışişleri Bakanı Dmitro Kuleba, Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun da katıldığı üçlü toplantıda bir araya gelmiştir. Toplantıdan bir sonuç çıkmasa da, Türkiye'nin arabuluculuk rolü oynaması Karadeniz'de her iki ülke için de önemli ve güvenilir bir aktör olduğunu ortaya koymuştur. Rusya ile ilişkileri kötü olan NATO ve Batı ülkelerinin yerine, Türkiye'nin bir NATO üyesi olarak Rusya ile diyalogunu devam ettirmesi Batı ülkeleriyle Rusya arasında da önemli bir köprü vazifesi gördüğünü ortaya koymaktadır (BBC, 2022b). Ayrıca, savaş yüzünden patlak veren gıda krizinin çözülmesi için Türkiye'nin aktif bir rol aldığı görülmektedir. Karadeniz'de tahıl koridoru açılması için Türkiye Rusya ve Ukrayna ile görüşmelerini sürdürmektedir. Ukrayna limanlarında bekletilen tahıl gemilerinin güvenli bir şekilde çıkışlarının yapılması için Türkiye aktif bir rol üstlenmektedir. Türkiye Savunma Bakanı Hulusi Akar 23 Haziran Perşembe günü Meclis'te tahıl koridoruyla ilgili önemli açıklamalar yapmıştır. Hem Rusya'nın hem de Ukrayna'nın Türkiye'ye güven duyduğunu ifade ederek, gıda krizinin çözülmesi için aktif bir çalışma yürütüldüğünü söylemiştir. İstanbul'da bir harekât merkezi kurulması konusunda genel bir anlayış birliği olduğunu açıklamıştır (TRT Haber, 2022).

4.4.2. Türkiye'nin Karadeniz'deki Gıda Krizinde Arabuluculuk Rolü

Rusya-Ukrayna Savaşı göstermektedir ki, Türkiye Karadeniz'de hem Rusya hem de Avrupa Birliği üyeleri ve Amerika Birleşik Devletleri için önemli bir aktördür. Montrö Sözleşmesi'ni tam anlamıyla uygulayarak Karadeniz'deki NATO ve Rusya rekabetine karşı dengeleyici rol oynamakta ve uluslararası hukuka uygun bir şekilde davranmaktadır. Karadeniz'de ABD ve NATO'nun etkisinin artmasını Montrö Sözleşmesi'nin kurallarını tam anlamıyla uygulayarak engellemektedir. Böylece, Rusya'nın ulusal çıkarları için çok önemli olan Karadeniz'de muhtemel çatışmaların önüne geçmektedir. Ayrıca, Rusya ile yakın iş birliği içinde çalışarak Karadeniz'deki uyumu artırmakta ve aynı zamanda gelecekte olması muhtemel terörist faaliyetlerin önüne geçmektedir. Montrö Sözleşmesi Karadeniz'in NATO ile Rusya arasında bir rekabet alanı hâline gelmesini engelleyen en önemli unsurdur. Türk dış politikası için çok önemli hak ve kazanımlar içermektedir. Bu dış politika anlayışı aynı zamanda Avrupa

Birliği ve ABD için de faydalıdır. Türkiye’nin Rusya ile diyalogunu devam ettirmesi Antalya’da yapılan Ukrayna-Rusya müzakerelerinde olduğu gibi, Batı ülkelerinin çözemediği sorunlarda Türkiye’nin arabuluculuk rolünü uygulayarak çözüm arayışlarına katkı vermesine olanak tanımaktadır. Savaş yüzünden patlak veren gıda krizinde de benzer bir durum söz konusudur. Tahıl koridorunun Karadeniz’de açılması için Türkiye Rusya ile yakın diyalogunu sürdürmektedir. Türk dış politikası Batı ülkeleri ile Rusya arasında köprü görevi görebilir. 24 Şubat günü savaşın başlamasının ardından bir NATO üyesi olarak Türkiye ABD kampında yer alan ülkelerin aksine Rusya ile diyalogunu kesmemiş ve yakın çalışmasına devam ederek diplomasiye fırsat tanımıştır. Türkiye’nin üyesi olduğu NATO’dan bağımsız bir şekilde Rusya ile bölgesel iş birliğine dayalı iletişimini ve diyalogunu sürdürmesi Karadeniz’de barış ve huzurun varlığı için gereklidir.

Sonuç

Bu araştırmada beş sonuca ulaşılmıştır. Birincisi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi Türkiye’nin çok önemli bir dış politika aracıdır. Türkiye bu sözleşme sayesinde Boğazları ve Karadeniz’e geçişi kontrol etmekte ve Karadeniz’in NATO ile Rusya arasında çatışma alanına dönmesini engellemektedir. İkincisi, Türkiye Karadeniz’de Rusya ile iş birliği politikası uygulamaktadır. Bölgede huzur ve barışın devamı için iki komşu ülkenin iş birliğine uygun davranıp önem vermesi çok önemlidir. Üçüncüsü, Türkiye Karadeniz’de NATO ve Rusya arasında denge politikası izlemektedir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nden doğan haklarını kullanarak Karadeniz’de NATO’nun etkisinin artmasını engellemektedir. Dördüncüsü, Rusya Karadeniz’deki gücünü arttırmaya devam ederken Türkiye statükoyu korumaya çalışmaktadır. Rusya’nın Sivastopol gibi stratejik açıdan önemli bir bölgeyi kontrol etmesine rağmen Türkiye iş birliği çabalarını sürdürmektedir. Beşincisi, Türkiye ABD başta olmak üzere diğer NATO üyelerinin yaptığı gibi Rusya’ya karşı sert bir söylem üretmemiş ve iş birliğine devam etmiştir. Bu yaklaşım Karadeniz’deki huzur ve güvenlik için çok önemlidir. 24 Şubat sabahı başlayan savaşta bile Ukrayna’nın toprak bütünlüğünü desteklemesine rağmen, Rusya ile ikili diyaloguna devam etmektedir. Bu sonuçlardan da anlaşıldığı üzere, Türkiye’nin Karadeniz’deki düzenleyici ve dengeleyici rolüne ihtiyaç vardır. Özellikle, Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin kurduğu jeopolitik denge bölgede çatışmaların engellenmesi için çok önemlidir.

Kaynakça

- Acar, K. (2019). “Kırım Savaşı (1853-56) Döneminde Propaganda: Rus Popüler Kültüründe Savaş ve Düşman İmgesi”, *Bilig*, 88, ss. 113-136.
- Açıkmeşe, S. A. (2011). “Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni-Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri” *Uluslararası İlişkiler*, 8 (30), ss. 43-73.
- Ağır, B. S. (2015). “Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı” *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11 (22), ss. 97-131.
- Aral, B. (2019). “The World Is Bigger than Five: A Salutary Manifesto of Turkey’s New International Outlook”, *Insight Turkey*, 21 (4), ss. 71-95.
- Aşık, A. (2010). “Karadeniz Bölgesi’ndeki Değişimin Analizi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 6 (12), ss. 33-57.
- Aydın, M. (2021). “Turkish Foreign Policy in the Chaos of War, 1939-1945”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23 (6), ss. 854-871.
- Ayhan, İ. S. (2015). “Soğuk Savaş Sonrası Rusya’nın Karadeniz Stratejisi”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 3 (2), ss. 1-22.
- Baldwin, D. A. (1997). “The Concept of Security”, *Review of International Studies*, 23 (1), ss. 5-26.

- Baylis, J. (2001). "International and Global Security in the Post-Cold War Era" (ss. 253-276), John Baylis ve Steve Smith (Ed.), the Globalization of World Politics: an Introduction to International Relations, Second Edition, New York: Oxford University Press.
- Baysal, B. ve Lüleci, Ç. (2015). "Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi", Güvenlik Stratejileri Dergisi, 11 (22), ss. 61-96.
- BBC (2022a). "Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Türkiye'nin hamlesi ne anlama geliyor, Rusya-Ukrayna krizinin seyri değişebilir mi?", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-60571805>, (Erişim Tarihi: 23.06.2022).
- BBC (2022b). "Antalya Zirvesi: Rusya, Ukrayna'nın ateşkes çağrısına yanıt vermedi", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60698944>, (Erişim Tarihi: 23.06.2022).
- BBC (2022c). "Turkey shoots down Russian warplane on Syria border", <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-34907983>, (Erişim Tarihi: 23.06.2022).
- BBC (2015). "Türkiye-Rusya uçak krizi: 10 günde neler yaşandı?", https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151204_rusya_krizin_10_gunu (Erişim Tarihi: 31 Temmuz 2022).
- Biersack, J. ve O'Lear, S. (2014). "The geopolitics of Russia's annexation of Crimea: narratives, identity, silences, and energy", Eurasian Geography and Economics, 55 (3), 247-269.
- Bolat, M. ve Güneş, B. (2022). "Montrö Boğazlar Sözleşmesine Giden Yolda Rebus Sic Stantibus (Koşullardaki Köklü Değişimler) İlkesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 71, ss. 68-84.
- BOTAŞ, "Doğal Gaz ve Petrol Boru Hatları Haritası", <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/dogal-gaz-ve-petrol-boru-hatlari-haritasi/168> (Erişim Tarihi: 30 Temmuz 2022).
- Buzan, B., Wæver, O. ve Wilde, J. D. (1998). Security: A New Framework for Analysis, Colorado: Lynne Rienner Publishers.
- Bükülmez, B. ve Küpeli, T. (2007). "Küresel Güçlerin Karadeniz Stratejilerinin Önündeki Engel: Montrö", Güvenlik Stratejileri Dergisi, 3 (5), 1ss. 93-219.
- Cambridge Dictionary (2022). "Security", <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/security>, (Erişim Tarihi: 22.06.2022).
- Cankara, P. Ö. (2017). "2000'li Yıllarda Türkiye ile Rusya Arasındaki Siyasi İlişkilerin Ekonomik İlişkilere Yansıması", Researcher: Social Science Studies, 5 (10), ss. 310-322.
- Çelikpala, M. ve Erşen, E. (2018). "Turkey's Black Sea Predicament: Challenging or Accommodating Russia?", Perceptions, 23 (2), ss. 72-92.
- Demiryol, T. (2018). "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık ve Sınırları", Gaziantep University Journal of Social Sciences, 17 (4), ss. 1438-1455.
- Deutsche Welle (2022). "Erdoğan: Ne Rusya'dan ne de Ukrayna'dan vazgeçeriz", <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-ne-rusyadan-ne-de-ukraynadan-vazge%C3%A7eriz/a-60886805>, (Erişim Tarihi: 23.06.2022).
- Dikkaya, M. ve Orhan, M. (2004). "Economies of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) Countries and their Bilateral Trade", Journal of Economic and Social Research, 6 (2), ss. 63-86.

- El Pais (2022). “How to justify a war: Putin’s arguments for invading Ukraine”, <https://english.elpais.com/international/2022-02-26/how-to-justify-a-war-putins-arguments-for-invading-ukraine.html> (Erişim Tarihi: 05.07.2022).
- Erşen, E. (2016). “Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), ss. 153-171.
- Eşel, G. (2015). “Değişen Karadeniz Jeopolitiğinde: Amerikan Faktörü”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1 (2), ss. 45-64.
- Gardner, H. (2016). “The Russian annexation of Crimea: regional and global ramifications”, *European Politics and Society*, 17 (4), ss. 490-505.
- Habertürk (2022). “Cumhurbaşkanı Erdoğan Afrika turunun ilk durağı Kongo Demokratik Cumhuriyeti’ne gitti”, <https://www.haberturk.com/son-dakika-cumhurbaskani-erdogan-afrika-turu-icin-yola-cikti-3350780>, (Erişim Tarihi: 23.06.2022).
- İsmayıl, E. ve Aliyev, B. (2016). Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü. TYB Akademi, 17, ss. 187-201.
- Koçer, G. (2007). “Karadeniz’in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye”, *Gazi Akademik Bakış*, 1 (1), ss. 195-217.
- Kutlay, M. ve Öniş, Z. (2021). “Understanding oscillations in Turkish foreign policy: pathways to unusual middle power activism”, *Third World Quarterly*, 42 (12), ss. 3051-3069.
- Longman (2022). “Security”, <https://www.ldoceonline.com/dictionary/security>, (Erişim Tarihi: 22.06.2022).
- Magill, P. ve Rees, W. (2022). “UK Defence Policy After Ukraine: Revisiting the Integrated Review”, *Survival: Global Politics and Strategy*, 64 (3), ss. 87-102.
- Malik, S. (2015). “Framing a discipline” (ss.3-11), Hough, P., Malik, S. ve Moran, A. vd. (Ed.), *International Security Studies: Theory and Practice*, New York: Routledge.
- Merdan, A. S. (2021). “Avrasya Jeopolitiğinde Türkiye’nin Enerji Politikaları: TANAP ve Türk Akımı”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17 (2), ss. 457-473.
- Nyman, J. (2013). “Securitization Theory” (ss.51-62), Shepherd, L. J. (Ed.), *Critical Approaches to Security: an Introduction to Theories and Methods*, New York: Routledge.
- Organization of the Black Sea Economic Cooperation (2022). “Our Mission”, Organization of the Black Sea Economic Cooperation, <http://www.bsec-organization.org/our-mission>, (Erişim Tarihi: 22.06.2022).
- Özbay, F. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010. *Bilge Strateji*, 2 (4), ss. 35-77.
- Özersay, K. (2016). “Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, (ss.370-384), Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)*, 21.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özersay, K. (2017). “Boğazlar Konusu”, (ss.819-823), Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt III 2001-2012)*, 3.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özlem, K. (2008). “Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), ss. 341-371.

- Öztürk, F. (2022). “Rusya Türkiye’ye doğal gaz arzını kısar mı, başka ülkeler alternatif olabilir mi?”, BBC News Türkçe, 4 Mart 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-60615611> (Erişim Tarihi: 31 Temmuz 2022).
- Polat, D. Ş. (2017). “NATO ve Rusya Federasyonu’nun Yeni Mücadele Alanı: Karadeniz”, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 5, ss. 51-66.
- TRT Haber (2022). “Karadeniz’e tahıl koridoru için İstanbul’da hareket merkezi planı”, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/karadenize-tahil-koridoru-icin-istanbulda-hareket-merkezi-plani-690076.html>, (Erişim Tarihi: 23.06.2022).
- TÜİK, “İstatistik Veri Portalı”, <https://data.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 30 Temmuz 2022).
- Türk Dil Kurumu (2022). “Güvenlik”, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 22.06.2022).
- Ünalnı, A. N. ve Oğuz, Ş. (2019). “Karadeniz’de Rusya-ABD Rekabeti ve Ukrayna Krizi”, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 5 (7), ss. 1-10.
- Wolfers, A. (1952). “National Security’ as an Ambiguous Symbol”, Political Science Quarterly, 67 (4), ss. 481-502.
- Yeltin, H. “Neoklasik Realizm Bağlamında Son Dönem Türkiye-Rusya İlişkileri”, T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Zengin, E. (2015). “Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri”, Avrasya İncelemeleri Dergisi, 4 (1), ss. 61-103.